

DANSKE STUDIER

UDGIVNE AF

GUNNAR KNUDSEN og MARIUS KRISTENSEN

1920

FOR UNIVERSITETSJUBILÆETS DANSKE SAMFUND

KØBENHAVN

GYLDENDALSKE BOGHANDEL

NORDISK FORLAG

H. H. THIELES BOGTRYKKERI

INDHOLD

H. F. FEILBERG, Vandrende Æventyr	1
H. GRÜNER NIELSEN, Odderhuset	9
V. BRØNDAL, Danernes Navn	17
VILH. LA COUR, Løjrestudier	49
MARIUS KRISTENSEN, Nogle Synspunkter for Dialektstudiet.....	68
G. BRØCHNER-MORTENSEN, Lidt københavnsk Forbrydersprog	85
H. F. FEILBERG, Holger Danske og Antikrist	97
FR. KNUDSEN, Pind.....	126
K. CARØE, En mærkelig Kur	147
MARIUS KRISTENSEN, To af mine Lærere.....	156

KULTUR OG FOLKEMINDER

Mere om den danske Jens og hans Sprog (<i>Poul Schjærff</i>)	42
Nordfynsk Bondeliv [Christine Reimer] (<i>Jørgen Olrik</i>).....	46
Af Bindestuens Saga [Konrad Understrup] (<i>H. P. Hansen</i>)	46
Gamle Bonderegler (<i>J. W. S. Johnsson</i>)	48
Fra „Oplysningstiden“ (<i>Marius Kristensen</i>).....	89
Fra Ods Herred [Lars Andersen] (<i>Jørgen Olrik</i>).....	91
Svensk Trolddom (<i>F. Ohrt</i>)	175
Balder [Gustav Neckel] (<i>Gunnar Knudsen</i>)	184
Dansk Folkekarakter [Thorkild Gravlund] (<i>Gunnar Knudsen</i>)	188

FRA SPROG OG LITTERATUR

Gammel Livsvisdom (<i>Ellen Jørgensen</i>)	93
Knytlingasagas Stednavne (<i>Gudmund Schütte</i>).....	94
Ikke bande (<i>O. Kalkar</i>)	96
To Smaating (<i>Otto Jespersen</i>)	165
Lidt om Aage-og-Else-Visen (<i>Ida Falbe-Hansen</i>).....	166
Spørgsmaalet om Danernes Navn (<i>Gudmund Schütte</i>).....	169

VANDRENDE ÆVENTYR

AF

H. F. FEILBERG

For mange tider siden, det var sagtens jul 1849, var jeg som ung student tilstede ved juletræet i Studenterforeningen. Der blev så under festen om juletræet opråbt: „privat julegave til student Feilberg!“ Jeg modtog en papirspakke med følgende vers:

„Når en landsmand i fremmede egne man finder,
da raskere blodet i årerne rinder,
og derfor, min bedste, du vist dig fryder,
når her man til julegave dig byder —
din landsmand, — en af de tørre Jyder!“

I papiret var omhyggelig indpakket en saltet torsk, som jeg tog med hjem og afleverede til husets kokkepige. Nå, det kan ikke nægtes, at når man blandt vildfremmede, på steder, under forhold, der ligger så utroligt fjernt fra alt det vante hjemlige, hører en kendt røst, så har man lyst at udbryde: „hvad, er du her?“ Således gik det mig en sommerferie — også for mange år siden — da jeg vandrede om på bjærgstier i Schweiz og var stærkt optaget af den vilde, fremmede højfjælds natur, og jeg så på engang to kendte almindelige danske haveplanter vildtvoksende, *aconitum napellus*, også kaldet Venusvogn, og en art *astrantia*. Jeg stod stille og så på dem og var lige ved at tage hatten af og spørge: „hvor kommer I fra?“ Nu er det gået mig på lignende måde, når jeg langt senere i livet er blevet gamle, bekendte æventyr eller sagntræk va'r under ganske nye omgivelser, fjernt fra det sted, hvor man første gang traf dem. Således gik det mig for kort tid siden, da jeg mødte fortællingen om den kloge og gudfrygtige hund, der havde gjort sit testamente, givet biskoppen en guldkæde og som

følge deraf med pomp og pragt blev begravet som et andet kristent menneske på kirkegården med klokkeringning og salmesang. Jeg mødte ham i Arthur Christensens Contes Persans en Langue populaire nr. 18. Det var altså i Persien, hvem véd, måske træffer jeg ham endnu engang i Indien el. Kina.

Nu er der jo så meget tale om et møde i disse dage med vore sønderjydske landsmænd, og gamle minder fra de år, jeg levede på sproggrænsen har trængt sig i hobetal frem i sindet. Blandt andre en krønike, jeg vinteren 1860 hørte i Valsbøl, et lille fattigt hedesogn inde på landdryggen. Jeg var ugift, havde en gammel pige til min husholderske, og så syntes byfolket, at det var uret, at præsten de lange vinteraftener skulde sidde alene hjemme. Maren, min husholderske, og jeg blev så budt til gilde byen rundt, kaffe, kortspil, „femten streger“, „brus“, „fedt og magert“ og så tilsidst et glas punsch, gåder, krøniker og viser. En af historierne er blevet siddende i hukommelsen, den gjaldt en retssag. En fattig mand havde lånt en hest hos sin rige broder at køre brænde hjem fra skoven. Seletøjet gik istykker, så vidste han ikke andet råd end at binde et stykke reb til hestens hale. Den trak til og mistede halen. Hestens ejer forlangte erstatning, den fattige kunde ikke betale, så måtte de til herredskontoret. På vejen overnattede de i en kro, hvor den fattige havde et nyt uheld. I søvne faldt han ud af sin seng og dræbte kromandens vuggebarn. Kromanden krævede sin ret og fulgte med til øvrigheden. Ind til byen, hvor herredsfogeden boede, førte en bro. På den blev den fattige mand et øjeblik stående, så efter en båd med en fisker og hans søn, der sejlede under broen, og havde et nyt uheld, fik overbalance og faldt så uheldigt, at han dræbte fiskeren, hvis søn nu sammen med de andre to mødte hos fogeden. Denne gjorde kort proces, dømte, at den fattige skulde beholde hesten til halen var vokset ud, tage kromandens kone til sig, at hun kunde få et nyt barn. Fiskerens søn fik ret til at gå op på broen, lade sig falde ned derfra på den fattige, der så måtte løbe risikoen, at blive slået ihjel. Nu vilde imidlertid ingen af klagerne bøje sig under dommen, og for at slippe betalte de alle den fattige en rundelig godtgørelse. Dette er en af de mange fortællinger om salomonske domme, som jeg ikke dengang tænkte videre over. Men langt senere i livet dukkede dette minde op, da jeg ved at læse om Inderne blev va'r, hvilken glæde de havde ved sindrige samtaler, ordkampe, gåder, domme.

Der findes i indiske æventyrsamlinger en stor mængde af slige domme. Den østerlandske konge modtager daglig de forskellige mennesker, der kræver, at han skal skifte ret imellem dem. Der er ingen lovsteder, der skal iagttages, ikke hele det vesterlandske besværlige apparat med varetægtsfængsel, forsvar og anklage. Parterne møder, fremsætter deres forskellige opfattelse af sagen, kongen må udfinde, hvad der er ret, og hans dom kan ikke appelleres. Jeg skal tage et lystigt eksempel på en slig afgørelse. Fire personer holdt i fælleskab en kat, som de delte på den måde, at hver af dem ejede et af dyrets ben. Nu vilde uheldet, at katten fik et dårligt ben, fik en olievædet klud bundet om, kom for nær ilden, så kluden blev antændt. Dyret fo'r op i huset, som blev antændt og nedbrændte. De tre katteejere forlangte nu for retten, at den fjerde, der ejede det dårlige ben, skulde erstatte skaden. Kongen spurgte, om de havde set katten løbe? — jo. På alle fire ben? Nej, den løb kun på de tre raske. Nuvel, dømte kongen, så er sagen ganske simpel, de tre raske ben har båret det antændte ben ind i huset og med det voldet branden. Ejeren af det dårlige ben er frikendt, de tre andre erstatter den skete skade¹. Dette som et eksempel på slige afgørelser, nu vender jeg tilbage til fortællingen fra Valsbøl. Mange år efter den vinter kom der en engelsk oversættelse fra Pali-sproget af en af Buddhisternes hellige skrifter „Jatakaerne“, 500 fortællinger om Buddhas mærkelige oplevelser under hans mange forskellige genfødelser, og jeg kan ikke nægte, at jeg blev meget overrasket ved at træffe følgende historie i Jatakaen nr. 257. Jeg udelader indledningen og alt hvad der ikke angår historien. En mand, Gamanicanda søger sig et udkomme ved at dyrke jorden. Han manglede dog okser til at pløje med, og da regnen var faldet, lånte han to trækdyr af en ven, og da arbejdet var gjort, trak han dem tilbage til deres ejermands hus for at aflevere dem igen. Det traf sig netop således, at ejeren sad tilbords med sin kone; okserne, som jo var huskendt, søgte deres stald, og da de kom, var husbonden ved at løfte sin tallerken, og hans kone satte sin ned, og da Gamanicanda mærkede, at de ikke indbød ham til at dele deres måltid, sagde han ikke, at her var okserne, men gik rolig sin vej. Samme nat brød tyve ind og stjal okserne. Næste morgen opdagede deres ejer, at de var borte og forstod nok, at

¹ Se E. I. Robinson *Tales & Poems of South India* s. 278. M. Parker, *Village Folktales of Ceylon* II. 107. 98. 99.

de var stjålet, men sagde: „Gamani skal komme til at betale dem!“ Han gik så hen til Gamani, „bring mig mine okser tilbage!“ sagde han. „Er de ikke i din stald?“ — „Sagde du mig, at du bragte mig dem?“ — „Nej, jeg gjorde ikke.“ — „Vel, der er vel ret at få i landet, kom med!“ Så gik de sammen til kongens hof, og på vejen kom de forbi en by, hvor en af Gamanis venner boede. Han sagde, „jeg er grumme sulten, vil gå ind og se at få lidt mad!“ Men vennen var ikke hjemme, hans kone sagde: „jeg har ingen mad i øjeblikket, men jeg skal straks lave noget til dig.“ Hun klatrede op ad stigen, men tog sig ikke iagt, styrtede ned, og da hun var frugtsommelig i syvende måned, fødte hun i utide. Hendes mand var imidlertid kommet hjem. „Du har slået min kone, så hun har født i utide, men vi har lov og ret i landet, kom med!“ Så tog de Gamani imellem sig og gik videre. Ved byporten gik der en hest, som løb med dem uden at karlen kunde få den standset, han raabte: „Onkel Gamani, kyl noget efter hesten, at den standser.“ Han tog en sten op, kastede den efter hesten, den traf dens ene fod og slog benet istykker, som om det havde været stængler på en ricinus-plante. „Ja så, du kan tro vi har lov og ret i landet, sagde karlen, „du har slået foden istykker på min hest!“ og greb fat i ham.

Gamani var således tre mands fange, og da de slæbte afsted med ham, sagde han til sig selv: „disse mænd vil anklage mig for kongen. At betale okserne er mig umuligt, langt mindre en bøde for konens ubetimelige fødsel, og hvordan skal jeg kunne skaffe penge at betale hesten med? Gid jeg var død!“ Vejen førte over en høj med en stejl skrænt på den ene side. Forneden sad to kurvemagere, fader og søn, ifærd med at væve en måtte. Gamani sagde: „lad mig et øjeblik gå afsides!“ Han gik op på højen, styrtede sig ned ad skrænten, men faldt så uheldigt på den ældre kurvemager, at han dræbte ham. Gamani rejste sig op og så sig om. „Din slyngel, du har myrdet min fader!“ udbrød den unge, men heldigvis har vi lov og ret i landet!“ greb Gamani og slæbte afsted med ham. „Hvad er der på færde?“ spurgte de andre. „Slynglen har myrdet min fader!“ Så gik de alle fire videre, Gamani midt i flokken. Omsider kom de da til kongen, som så Gamani og straks kendte ham. „Det er jo min faders gamle tjener, der plejede at bære mig i sine arme. Hvor har du dog været? Og hvad er dit ærende?“ — „Da den gamle konge

døde, slog jeg mig på bondearbejdet, og nu er jeg blevet stævnet i anledning af nogle okser.“ — „Du var vel aldrig kommet af dig selv, ligegodt, hvor er manden?“ — „Her!“ — „Er det dig, der har stævnet vor ven Canda?“ — „Ja.“ — „Hvorfor?“ — „Han nægter at give mig mine okser tilbage.“ — „Er det rigtigt, Canda?“ — „Nej, hør min fortælling, herre!“ — og så gjorde Canda rede for, hvad der var sket. „Så du okserne gå ind i stalden?“ — „Nej, herre.“ „Hvad, har du aldrig hørt mit navn? Folk kalder mig kong Spejl-ansigt, sig nu sandheden.“ — „Jo, jeg så dem.“ — „Nu, Canda, du forsømte at give manden besked om okserne, og derfor står du i gæld til ham for dem. Men manden har løjet, da han påstod, at han ikke havde set dem, så kender jeg for ret, at han skal ha fuld betaling for sine okser, men du har så ret til at rive hans øjne ud.“ Dermed blev oksernes ejermand ført bort. „Dersom jeg mister mine øjne,“ sagde han, „har jeg jo ingen brug for penge.“ Han faldt så Gamani tilfode. „Behold pengene og her er ligesåmange til, og lad så sagen være forligt.“ Han gav ham pengene og løb sin vej. Nu kom den anden klager, han sagde, „herre, denne mand slog min kone og voldte dermed, at hun fødte i utide.“ „Er det sandt?“ spurgte kongen. „Nej,“ sagde Canda og fortalte sin historie. „Slog du hende ikke?“ — „Absolut nej!“ — Kongen vendte sig til klageren: „kan du råde bod på ulykken, som han voldte?“ — „Nej, herre, det kan jeg ikke.“ — „Hvad ønsker du da?“ — „Jeg ønsker en søns fødsel.“ — „Så skal du, Canda, tage denne mands kone hjem med dig, og når hun da føder en søn, overlever ham så til din anklager.“ Også denne mand faldt Canda til fode, græd og sagde: „du må ikke ødelægge mit hjem!“ Han tilkastede ham nogle penge og løb sin vej. Så mødte den tredje, han hvis hest var blevet lamslået af Canda, som atter fortalte, hvad der var passeret. Kongen spurgte da ejeren: „bad du Canda slå efter hesten og drive den tilbage?“ Først svarede han nej, men da kongen trængte ind på ham, indrømmede han, at han havde brugt de ord. „Manden har jo løjet lige op i ansigtet på os,“ sagde kongen. „Du, Canda, kan rive tungen ud af halsen på ham, og så giver jeg dig 1000 guldstykker, hvormed du kan betale ham hestens værdi.“ Fyren havde ikke mere, han skulde have sagt, han tilkastede Canda en sum penge og gik bort. Nu var kurve-mageren tilbage, han trådte frem og sagde, „manden dær er en morder, han dræbte min fader.“ „Er det rigtigt, Canda?“ Denne

gjorde rede for, hvorledes det altsammen var gået til, og kongen spurgte så klageren: „Hvad forlanger du så?“ — „Jeg må ha' min fader tilbage.“ — „Canda, sagde kongen, „manden forlanger en fader. Du kan jo ikke gøre døde levende, så er det det retteste, at du tager hans moder ind i dit hus og træder i hans dræbte faders sted.“ — „Herre,“ sagde manden, „sønderbryd ikke min afdøde faders hjem.“ Han gav Gamani en sum penge og ilede bort.

Således vandt Gamani alle sine sager.

Nu ligger det jo ikke langt borte, når man i gamle dage har mødt en husmand i sine arbejdsklæder i et lille fattigt hjem på den sønderjydske hede, og når man så år efter møder den samme person i en indisk kongsgård, hvor selveste kong Buddha skifter ret, og den anklagede er ingen mindre end kongens kæreste discipel, Ananda, så står man uvilkaarligt stille, tager til hatten og udbryder: „skal jeg virkelig træffe dig i så fint selskab?“

Da jeg er ved disse sammentræf, har jeg endnu en historie at drage frem. Jeg er dog for ukendt med hele spørgsmålet om keltisk digtning og dets påvirkning af nordisk sagnhistorie til at give mere end en henvisning, så må de kyndige afgøre, hvorvidt den gælder.

Der fortælles i Rolf Krakes Saga k. 15: „det hændte sig en juleaften, da kong Helge var gået tilsengs, og vejret var slet udenfor, at noget kom til døren og hylte ynkelig. Da tænkte kongen hos sig selv, at det var ukongeligt at lade den arme stå udenfor, når det stod i hans magt at hjælpe den og lukkede døren op og så, at der var kommet et fattigt pjaltet væsen, som sagde: „vel har du nu gjort, konge!“ hvorpå det gik ind i hytten. Kongen sagde: „svøb dig ind i halmen og bjørneskindet, at du ej skal fryse.“ Det sagde: „tilstå mig, o konge, at dele seng med dig og hvile hos dig, da mit liv beror derpå.“ „Vel gyser jeg for dig,“ sagde kongen, „men er det således som du siger, så læg dig her ved sengestokken i dine klæder, så kan det vel ikke skade mig.“ Hun gjorde nu så, og kongen vendte sig fra hende. I hytten brændte nu lys, og kort efter kastede kongen øjnene over skuldrene og så, at der lå en kvinde så skön, han tyktes aldrig at have sét skønnere, og hun var klædt i en silkekjortel. Han vendte sig hurtigt om til hende med venlighed. Da sagde hun: „nu vil jeg drage bort, og du har nu frelst mig af stor nød; thi min stemoder havde pålagt mig den uskæbne, men ingen har villet modtage mig. Tilføj mig nu ingen skændsel, nu vil jeg ikke længere forblive her.“

Mere behøver ikke at medtages. Jeg tilföjer blot, at lidt senere i fortællingen siges, at det har været en alf eller en ellekvinde.

Ved siden af dette sogn stiller jeg så følgende historie, der findes i I. F. Campbell's *Popular Tales of the West Highlands* (1892) III. s. 421. LXXXVI. The Daughter of King Under-waves. „Finn-folket var engang samlet, det var en vild nat, regnen strömmede ned, og der kom sne nordfra. Ved midnatstide bankede en sælsom skikkelse på Finn's dör. Hendes hår nåede ned til hendes hæle, og hun bad ham, om han ikke vilde give hende plads under en flig af sit tæppe. Finn løftede en flig af tæppet op og stirrede på hende. „Hvor kan en löjerlig og grim skikkelse som du, med håret ned om hælene, komme og forlange af mig, at jeg skulde lukke dig ind?“

Hun skreg og gik bort, kom hen til Ossian og bad om at få plads under en flig af hans tæppe. Ossian løftede en flig af sit tæppe op og så på hende. „Hvor kan en så löjerlig og grim skabning som du forlange sligt af mig?“ sagde han, „dit hår slår dig om hælene, du kommer ikke ind!“ Igen udstødte hun et skrig og gik hen til Diarmaid og bad ham om plads under en flig af hans tæppe. Diarmaid løftede en flig af sit tæppe op og så hende. „Du er en löjerlig, grim tingest, hårene når dine hæle, men lige godt, kom ind!“ sagde han og gav hende plads under en flig af sit tæppe. „Ak, Diarmaid,“ sagde hun. „syv år har jeg rejst over sø og vilde vover, og i al den tid har jeg ikke haft ly én nat, förend du lukkede op for mig. Lad mig komme hen til den varme ild!“ „kom!“ sagde Diarmaid, men da hun kom ind, var hun så grim, at Finn-folket begyndte at flygte. „Gå tilside,“ sagde Diarmaid, „og lad hende komme hen til den varme ild.“ Det gjorde de, men hun havde kun stået kort ved ilden, så krøb kun ind til Diarmaid under hans varme tæppe. „Du er rigelig dristig,“ sagde Diarmaid, „først forlanger du at ligge under en flig af mit tæppe, så vil du varme dig ved vor ild, og nu kryber du ind under mit tæppe til mig, men det er det samme, kom kun!“ Det lod hun sig ikke sige to gange, men krøb ind under tæppet, som han foldede sammen imellem dem. Længe havde hun ikke ligget, för han blev overrasket ved at se, at den skönneste kvinde, der nogensinde har levet, så længe verden har stået, lå ved hans side. Han råbte på de andre, at de skulde skynde sig at komme og sagde: „det går ikke tidt på, at mænd er ukærlige, men nu spørger

jeg jer, har I nogensinde sét en dejligere kvinde?" „Nej, det er sikkert," svarede de og dækkede hende til, „aldrig så vi nogen, der var hendes lige."

Men hun sov og vidste slet ikke, at de så på hende. Han lod hende sove, men hun vågnede snart og spurgte, om han var vågen. Fortællingen går over i æventyret, hun giver ham et kosteligt slot, indvilliger i at bo dær med ham, men lægger et tabu på ham, han må ikke tre gange sige til hende, hvorledes han fandt hende."

Der synes jo at være lighedspunkter og mere end et mellem de to fortællinger.

ODDERHUSET

FORBRYDEROVERTRO FRA 18. AARH.¹

AF

H. GRÜNER NIELSEN

Odderhuset ligger en halv Mils Vej sydøst for Mariager lige ved Indgangen til Skrødstrup Skov. For 200 Aar siden bode i dette Hus Kristen Smed med sin Kone Ane Lauridsdatter samt deres voksne Søn Jens og to mindreaarige Døtre, af hvilke den ældste hed Maren. Det var ikke nogen hel rar Familie. Smeden var hidsig og haard mod Børnene, naar der kom noget i Vejen. Smedekonen var, om end langt fra særlig kyndig i den sorte Kunst, saa dog mere end godt var forfaren i den Slags forargelige Øvelser og Videnskaber. Hendes to Søsken, der bode ikke saa langt derfra, var ilde anset af Egnens Folk. Om Broderen, Mikkell Vendelbo i Dyrby, gik al Slags løs Snak om, at han havde myrdet nogle Kvinder, medens han var i Norge. Og Søsteren, Maren Vendelbo, boende i Kærby, var et forhutlet Individ, hvem man tiltroede det værste; det kom senere frem, at hun havde ladet sig tilkøbe til at svide Hem Præstegaard af.

Den huslige Lykke stod i Odderhuset paa svage Fødder, i hvert Fald lige siden den unge Jens legede Kæreste med Karen Povlsdatter, der tjente henne i Skovby. Rent galt var det, da Karen mærkede, at hun gik med Barn og derfor trængte ind paa Jens for at faa et Ægteskab i Stand. Jens var ikke synderlig opsat derpaa. Han fik det nu ogsaa temmelig hedt i Hjemmet. Hele Familien rasede over Partiet; særlig Smeden var vred; de andre søgte ved forskellige Raad at hjælpe Jens ud over den vanskelige Situation. Baade Moderen og Mosteren, Maren Vendelbo,

¹ Efter Onsild Herreds Justitsprotokol 1719—32 i Landsarkivet, Viborg. Det er Registratør *Hofman-Bang*, der har henledt min Opmærksomhed paa den mærkelige Retssag.

kom saaledes i Tanker om forskellige Midler til Fosterfordrivelse og den verdenserfarne Morbroder, Mikkell Vendelbo, gav i Fortrolighed forblommede Vink om, at man nok paa en eller anden Maade kunde faa Pigen ryddet helt af Vejen. En skønne Dag kørte da Jens og Karen sammen til Mariager til Barberen Mester Herman og fik hos ham udleveret en mystisk Drik. Men da Karen havde faaet lidt deraf, kastede hun op, og vilde ikke drikke mere. Siden blev der ikke Tale om Fosterfordrivelse. Karen mente ogsaa at have gode Kort paa Haanden. Hun og Jens havde nemlig Udsigt til at kunne skaffe sig et selvstændigt Hjem, ti Herremanden paa Trudsholm var villig til at overlade Jens et Hus i Fæste. Rigtignok skulde der betales lidt i Indfæstning, og Jens kunde ikke faa Penge dertil fra Hjemmet; men Karen havde selv lagt nogle Penge op, og hendes Broder var villig til at betale Resten. Sagen med Fæstehuset kom omtrent i Orden og en af de første Dage i August (1729) tog Karen over til Odderhuset med nogle Penge til Jens, og om Aftenen ved Solnedgang vandrede hun hjemad gennem Skrødstrup Skov. Karen naaede dog aldrig tilbage til den Gaard, hvor hun tjente. Fra den Aften forsvandt hun sporløst. Der blev ledt efter hende i Skoven, men uden Resultat. Odderhusfolkene mente, at hun havde taget sig selv af Dage eller var flygtet langt bort, og den Forklaring maatte de andre slaa sig til Taals med. I Krogene snakkede man dog en Del op om, at der nok kunde findes en anden Løsning paa Gaaden. Saa nogen Tid efter blev der gjort et mærkeligt Fund i Skrødstrup Skov, idet man stødte paa et Menneskehoved, „hvorom der var gjort en liden Grøft og med nogle Ris forvaret“. Om det var et Mands eller Kvindehoved, kunde desværre ikke ses; det saa ud, som om det havde ligget nogen Tid i Vand, før det var blevet anbragt paa sit nuværende Sted. Her stod man overfor en ny Gaade. Indtil videre blev Hovedet lagt i en Skuffe og hensat i Hem Kirke. Rygterne om Smedefamiliens Implicering begyndte imidlertid at tage Fart. Nogle vidste endog, at Karens Lig laa i Blaakær. Engang kom Maren Vendelbo helt rystet ind til sin Søster i Odderhuset og sagde: „Hvor mén du, det vil gaa til; nu siger de over hos os, at jeg og Mikkell skulde have taget Livet af Karen Povisdatter, og da vi havde hugget Hovedet af hende, laa Kroppen og bævede, og jeg skal have sagt: Hvilket Djævels-Menneske mon du være, siden du ikke kan dø ligesom andre Mennesker“. En ny Vending tog Sagen, da Karens

Morbroder gik Rettens Vej og anklagede Jens som Morder. Jens stævnedes flere Gange til Forhør og nægtede naturligvis at vide Grunden til Karens Forsvinden. Ved et Flugtforsøg skadede han imidlertid sin Sag. Hele Familien blev arresteret. Nu kom der Lys i Sagen, idet Jens' Søster, Maren, der næsten kun var et Barn, grædende bekendte alt hvad hun vidste, og ovenikøbet kunde paa-vise det Sted ved Blaakær, hvor Resterne af Karens Lig laa. — Hvordan Karen blev dræbt er ikke klart oplyst i Enkeltheder, fordi Jens ganske vist tilstod at være hendes Morder, men senere hævdede, at Morbroderen Mikkel Vendelbo havde hjulpet ham. Men denne sidste Forklaring var vist kun et Forsøg paa at stille sin Sag i bedre Lys for derved at faa en mildere Straf. Saa meget er sikkert, at Jens skjulte den myrdede Pige i det dyndede Kær indtil hendes Ben blev „løse og ledige“; og senere begravede han Resterne andetsteds. En Del af hendes Tøj tog han med hjem og fik Søsteren til at skjule det. — Ved Onsild Herredsret dømtes Jens til at staa Skrifte og derefter knibes med Tænger, faa højre Haand afhugget, halshugges og lægges paa Stejle. Faderen dømtes til Kagstrygning og at gaa i Jærn paa Bremerholm paa Livstid. Moderen til Kagstrygning og at gaa i Spindehuset paa Livstid. Mikkel Vendelbo, der ikke kunde over-tydes om direkte Andel i Mordet, fik Bremerholmsarbejde paa Livstid. Maren slap paa Grund af sin Ungdom med 6 Aar i Spindehuset for at forbedres. Over Maren Vendelbo blev der ikke afsagt Dom i denne Sag, men da hun havde Livsstraf hængende over sig i Anledning af den tidligere omtalte Delagtighed i Hem Præstegaards Brand — en Forbrydelse der netop nu samtidig blev opklaret — havde Frikendelsen jo mindre at sige for hende. For-øvrigt blev Dommen over Odderhusfamilien appelleret til Overretten. Den endelige Dom er mig dog ukendt.

Det er imidlertid ikke Retsprotokollens vidtløftige Fremstillinger vedrørende Mordsagens gradvise Opklaring, der for os har nogen særlig Interesse. Det mærkeligste er — som det i det følgende skal paavises — Akternes Oplysning om den tykke Overtro, hvor-med de i Mordet implicerede var befængt. Særlig da Smedekonon, der energisk med Raad og Daad hjalp Sønnen til ved magiske Midler at beskytte sig baade overfor den myrdede Pige og overfor Øvrigheden. Jeg skal med Citater fra Retsprotokollen dvæle nær-mere ved disse overtroiske Forestillinger og Handlinger, der har

særlig Interesse, fordi de ikke er egentlige Heksekunster, men hunder i almindelige primitive Forestillinger, der ogsaa genfindes i nyere Optegnelser af dansk Folketro.

Først var der jo Frygten for, at den dræbte Karen Povlsdatter skulde gaa igen. Endog Maren Vendelbo plagedes af den døde. Baade Maren Kristensdatter og Broderen Jens beretter saaledes, at „deres Moster og hendes Søn Niels kom en Aften til Odderhuset i Laden og spurgte Jens, om der var intet nyt paa Færde angaaende Karen Povlsdatter; dertil Jens svarede, han havde intet hørt, siden de var ved Tinget; hvorpaa igen Maren Vendelbo sagde: Jeg havde tænkt, der havde været noget nyt, og sagde derhos: Der kom én og lagde sig paa mig i Nat, ligesom det havde været Karen Povlsdatter. Mosteren spurgte videre sin Søn Niels: Er det ikke sandt? Dertil Sønnen svarede: Jo, og at hans Moder maatte ligge den hele Dag derefter og kunde ikke lukke sin Mund op, og derover maatte Drengen gaa over til Kristen Katrups i Kærby at hente hende Brændevin for 1 β , hvilket han dog dér efter Moderens Befaling berettede, Oddersmeden skulde have det“. — I en anden af Maren Kristensdatters Bekendelser hentydes der vist til den almindelige folkelige Forestilling, at Graad forstyrrer den dodes Fred: „En Aften, om hun det mindes, kom Maren Vendelbo grædendes til adspurgte [M. K.] og sagde: De skylder mig for at have dræbt Karen Povlsdatter. Da sagde hendes liden Søster, Dorthe, til hende: Dersom I sidder saa og græder, kan hun snart komme og bryde Halsen itu paa jer. Mosteren svarede: Gud forbyde, hun skulde komme, da var det ikke for vor bedste. Da sagde Faderen: I taler om hende, ligesom I vidste noget af hende at sige. Mosteren svarede, hun vidste intet af hende at sige, men Folk sagde, hun var begravet i Blaakær“. — Til Jens kom den døde Karen kun første Nat efter Drabet, men han brugte da ogsaa straks næste Morgen to probate Midler, for at forhindre Gentagelse; herom fortæller Mosteren Maren Vendelbo: „hun kom til hendes Søsterdatter Maren, da hun havde fulgt hendes Broder paa Vejen til Trudsholm [til Forhør] samme Dag; hendes Moder havde draget Jens i rene Klæder, og nu kom han, som de tænkte, ikke mere denne Gang, saasom hun berettede, at han skulde have taget Livet af Karen Povlsdatter. Da Mosteren Maren Vendelbo spurgte hende videre: Hvorledes kunde Jens tjene for hende [o: den myrdede Karen] i Høst, at hun ikke skulde komme til ham; dertil svarede Maren, at hun

ikke gik til hannem uden den første Nat, da hun nappede hannem, hvorefter Jens Morgenens derefter skulde gaa til den aflivede Karen Povlsdatter i en Busk, hvor hun laa og lagde hende næsegrus og skrævede over hende, for hun ej skulde gaa til hannem“. Skrævningen over Liget fortælles lidt udførligere af Maren Kristensdatter: „Om Lørdagen før Jens om Aftenen skulde til Trudholm [til Forhør] spurgte Jens' Moder ham ad, om han havde lagt Haand paa Karen Povlsdatter, siden [o: efterat] hun var bleven ihjelslaget. Dertil Jens svarede, nej; andet at da han bar paa hende til Graven, blev det sort for hans Øjne, og havde han villet løfte hende paa hans Skuldre, at bære hende bort, men han kunde ikke og forvandt det ikke længe efter, og spurgte Moderen ham videre, om han skrævede over hende, siden hun blev dræbt, da svarede han, han skrævede over hende mange Gange, men [o: medens] han kastede Dynd paa hende, paa det, sagde Moderen hun ikke skulde gaa igen“. Grunden til, at Jens netop skulde skræve, er let at erkende; ti i Folketroen forbinder der sig med Skrævning altid Forestillingen, at man volder Fortræd, hindrer noget i sin Udvikling. Saaledes maa man ikke skræve over frugt-sommelig Kvinde, over Vognstjært, Plovskær, Medestang osv. Paa Madagaskar bliver den, der skræver over en Person, straffet. I et islandsk Æventyr skildres, hvorledes den døde ikke kan røre sig, da Kællingen sætter sig overskrævs paa Ligkisten. — Naar Jens, som tidligere citeret, ogsaa bruger Midlet at vende Liget næsegrus, skyldes det Mikkels Vendelbos Raad, ti Maren Kristensdatter fortæller, at „Moderen havde berettet for Maren, Mikkels Vendelbo at have sagt, hvis nogen var slagen ihjel, da var Jorden saa haard, de kunde ikke grave dem ned, men lagde de dem næsegrus, aad de sig selv i Jorden“. Lignende Forestilling om, at den døde higer nedefter, naar Ansigtet vender mod Jorden, kendes i 19. Aarh. bl. a. fra Læsø. En noget fordrukken Læsøboer havde engang imponeret sine Svirebrødre med, at han skulde nok gaa igen for dem, naar han laa med Næsen i Vejret som død. Da han saa døde, var Kammeraterne temmelig uhyggelig til Mode, og efter Begravelsen, da de havde faaet en Taar over Tørsten, gik de om Natten ud paa Kirkegaarden og gravede den døde op og vendte ham i Kisten med Næsen nedefter. Samme Tro kommer til Orde i et Folkesagn fra Vrads Herred (Jylland), hvor der fortælles om en

Kone, der i Ligstuen vendte Liget om paa Maven, saa det ingen Magt havde.

Men selv om Jens var beskyttet mod Gængangeri, kunde den myrdedes Ben, naar de blev fundne, ved Tegn røbe hans Skyld. Derfor var det fundne Hoved, der henstod i Hem Kirke, en stor Ubehagelighed for Jens; han sagde ogsaa engang til sin Søster „at kunde der nogen faa Hovedet ud af Kirken, havde Sagen Ende“. Man troede dengang, at et Lig af en myrdet vilde give Tegn fra sig (mest ved pludselig indtrædende Blødning), naar Morderen lagde Haand derpaa. Hvis Morderen imidlertid hemmelig lagde Haand paa den døde, og Liget gav Tegn fra sig, skete Underet ikke mere, selv om Morderen ved den officielle Baareprøve blev tvunget til at berøre Liget endnu engang. Det er for at forebygge saadanne Tegn, at et af Karens Ben bliver hentet fra Skoven, for at Jens i Familiens Overværelse kan være med til en Slags privat Baareprøve. Om denne uhyggelige Tildragelse fortæller Maren Kristensdatter: „at da Jens var kommen fra Trudholm, som før er meldt om anden Dagen, hentede hun et af Karen Povlsens Ben igen af Skoven efter hendes Moster Marens Befaling og Raad, og Jens skulde lægge hans Haand paa Benet, som skulde ligge paa et Sted, og kastede Maren det saa ud af Gaarden“. Ogsaa Smedekonen tilstod „al den Passage med det af Skoven indhentede Ben, hvorpaa de lagde Haand og derhos gjorde Bøn, at der siden ingen Tegn skulde ske“. Formodentlig er det ogsaa et af Karens Ben der er Tale om, naar en Mand fra Katrup fortalte, at Smeden engang havde besøgt ham og sagt „Jens har gjort det [o: Drabet], og sagde videre derved: I Søndags gik Jens til Kirke og tog et Ben med sig; forment dermed, at naar han kom til Tinget, skulde det ingen Tegn give fra sig“.

Af de andre Forholdsregler, som Jens maatte foretage sig for at undgaa Opdagelse, mislykkedes det ene: at faa Velsignelse i 3 Kirker paa én og samme Søndag. Jens fortæller selv, „at hans Moder havde raadet ham, han skulde søge at komme i 3 Kirker én Søndag for at faa 3 Velsignelser, hvilket hun var raad af én, af hvem kunde Jens ikke erindre; saaledes berettede Jens, hans Moder havde sagt, en Tyv havde gjort, som havde stjaalet en Hest; efter hvilket Raad Jens berettede at have været i Mariagers og Kærby Kirke; Hem Kirke kom han for sildig til og var kun i Vaabenhuset. Alt dette var én Dag. Hans Moder havde

sagt, at naar han kom til Kirkerne og havde faaet alle 3 Velsignelserne, om han da ræbede („reppede“), skulde det blive godt. Men Jens fandt ingen Tegn. Da han kom hjem, spurgte hans Moder ham ad, om han naaede sit Fortsæt, fik Velsignelserne og fandt Tegn, hvortil han svarede nej. Igen efter hans Moders Indskydelse var han en anden Søndag udgaaen paa lige Maade, kom til Mariager for at komme i Froprædiken, men kom for sildig, gik saa til Hem Kirke, hvor han var i Kirken. Paa Vejen hjem, vilde hans Moder, han skulde ogsaa gaaet til Sem Kirke, som han ikke vilde, hvorover hans Moder blev vred“. — Bedre gik det med Jens's fingerede Henrettelse. Meningen med en saadan Ceremoni var at forekomme eventuelle Ønsker af ondsindede. Ganske ligesom naar man lægger Kirkegaardsjord paa Brystet af syge, for saaledes at pointere, at de allerede har hvilet under Mulde. Om denne Henrettelsesscene tilstod Smedekonen, at hun „ligeledes haver trukket Kaarde, svingede og slog ham [Jens] 3 Gange over Halsen dermed, som hun, siden hun var Barn, har hørt at kunne hjælpe imod sliq ulykkelig Hændelser, og at de kunde undgaa Bøddelens Haand. Kristen Smed tilstod og at have svinget en Kaarde 3 Gange over Hovedet og hug ham 3 Gange over Halsen med Baggen af Kaarden og derover læste Fadervor, hvilket han mente skulde befri Sønnen af Bøddelens Haand“. — Ogsaa Hugormepulver fandt Jens Brug for, men det var noget, han havde læst i en Bog. Han fortæller, „at han fra første Dag, han skulde til Tinget, havde brændt Hugormehuder i Pulver og toet hans Hænder udi, saasom han havde læst i en Bog, at alle hans Uvenner og Modstandere skulde saa komme til ham og begære Venskab af ham — og sagde, der var adskillig flere Raad i samme Bog“. Det har jo nok været en haandskreven Cyprianus, som Jens har faaet fat i. Netop det Eksempel, han har læst i, er naturligvis ikke bevaret, men ved Hjælp af et yngre Haandskrift, kan vi endnu kigge ham over Skuldrene og stove os frem i samme gamle Bog. Det er ikke lidt, den lover os: „Om Hugorms Skind og Hellighed. . . saa tager man Hugormens Hale, nemlig Skindet, og vil du tage Rumpen med, da skader det vel ikke, nemlig den yderste Ende af Ormens Hale og gør i Pulver . . . og gem det samme Pulver renlig . . . det har 9 mesterlig og naturlige Kunster; ingen maa vide det uden dig selv . . . 2den Post: samme Pulver i Vand og to Ansigtet med, skal han være grum for sine

Fjender, og naar de ser ham, er de ræd for ham . . . 3dje Post: frygter du for dine Fjender, da tag noget af samme Pulver og to dit Hovedhaar med, saa bliver du hans bedste Ven 6te Post: skal nogen til Ting for Uret, da læg noget i sine Sko, saa bliver han vel hørt, som en stor Herre. . . . Bær du samme Pulver i din Haand, bliver du elsket af alle“. — Som en sidste Slags Beskyttelsesmiddel kan det ogsaa regnes, at Smedekonens gav sin Søster et Faar „for at bede godt for dem“.

Der staar endnu tilbage at nævne et Par overtroiske Træk. Saaledes nævnede Maren Vendelbo en Drik at fordrive Børn med „og da sagde, at til et Pigebarn at fordrive [skulde bruges] Skomagersværte og til et Drengbarn Allun og Øl“. Helt pudsigt virker det, naar Mikkell Vendelbo under Forhøret højtideligt begærer „at faa Protokollen følgende tilført, at Jens Kristensen af Odderhus maatte blive sine Klæder aftrækket, ti han mente, at den onde sad under hans Armhul og det Aarsag ikke kunde bekende sin Sandhed“. Rimeligvis tror Mikkell Vendelbo, at Jens, der saa frækt paaløj ham direkte Andel i Mordet, har haft en eller anden Amulet skjult under sit Armhul og derfor kunde tale med saa overbevisende Kraft. Desværre blev der ikke taget Notits af Mikkell Vendelbos Begæring, ti „højædle Hr. Etatsraad Fuldmægtig gav Retten til Erin- dring, at den ikke i nogen Maade regarderede paa slig lovstridige Praticer“.

DANERNES NAVN

AF

VIGGO BRØNDAL

I

Den Interesse, der knytter sig til gamle Folkenavne, er snart af rent sproglig Art, snart af mere historisk. Man kan ad Sprog-sammenligningens Vej rekonstruere gamle Lydsystemer, fx. det urgermanske eller det oldkinesiske. Gengivelse af Folkenavne — der ofte gaar forud for enhver anden Overlevering — vil sædvanlig være den Prøvesten, hvorpaa disse Rekonstruktioner skal vise deres Værd. Man kan ad andre Veje være naaet til Antagelsen af ethniske, kulturelle eller politiske Bevægelser i gammel Tid: Folkenavne vil ofte ogsaa her egne sig til Bekræftelse eller Illustration.

Et Folkenavns rent geografiske Udbredelse, fx. som Led i Stednavne, kan indeholde vigtige Vidnesbyrd om gamle ethniske eller politiske Forhold. Ligesom Forleddet *Petta-* i Orknøernes Stednavne vidner om de gamle Pikter¹ og *Wend-* i Østholsten om en tidligere slavisk Befolkning, saaledes viser Navne med *Saks-*, *Fris-* og *Jyde-* i Sydslesvig, hvor de gamle Grænser gik mellem Nedertyskere, Frisere og Danske. Som *Danevirke* i denne omstridte Egn vidner om Danernes gamle Magt og Grænse, saaledes andre Navne i andre Egne: *Danelag* var i England det under dansk Lov lagte Land; og *Danegæld* hed den Skat, den engelske Konge maatte opkræve for at købe Vikingerne bort. — Navnet *Danmark* findes oftere i Norge og Sverige; mange mindre Steder og endog to Sogne bærer dette Navn. Havde vi nu her, som O. Rygh og andre har antaget, simpelthen det danske Riges Navn, saa vilde ganske vist disse Stednavne vidne højt om dansk Indvandring eller Indflydelse. Dette er imidlertid med god Grund omstridt og skal siden drøftes.

De Veje, ad hvilke et Folkenavn udbredes, og de Omdannelser og Anvendelser, det derved bliver Genstand for, kan ofte være af

¹ Herom J. Jakobsen: *Om Orknøernes Historie og Sprog* (Danske Studier 1919), p. 145.

kulturhistorisk Interesse. Navnet *Franker*, hvis Udvikling og Anvendelse ogsaa i Vesteuropa frembyder mange interessante Punkter (Adjektivet *frank*, isl. *frakka* „Kastespyd“, Mønten *franc*, osv.) blev paa Korstogenes Tid laant til byzantinsk Græsk i Betydningen „Franskmand“. Den betydelige Rolle, Fransk mændene dengang og længe efter kom til at spille i den nærmeste Orient som den europæiske Kristenheds Repræsentanter, bevirkede nu, at Ordet hos Grækerne og derefter hos de orientalske Folk, til hvem det laantes, antog Betydningen „Vesteuropæer“. I Kina, hvortil Araberne tidlig bragte Navnet, udvidedes det til at gælde enhver Europæer; det betegner nu tillige det Produkt af europæisk Kultur, der har gjort stærkest Indtryk: Kanonen¹.

Danernavnet fik ikke saa verdensomspændende en Skæbne; dog kan vi følge det ad skiftende Veje til skiftende Tider. Ordet *Daner* (*Danir*) er optaget i Engelsk to Gange: første Gang i Folkevandrings-tiden, da Angler og Saxer, Danernes umiddelbare Naboer, drog til Britannien — formodentlig dog uden derfor strax helt at bryde Forbindelsen med Stammefrænderne Øst for Nordsøen; anden Gang i Vikingetiden, da disse Stammefrænder først som Handelsmænd og Sørøvere, snart ogsaa som Kolonister kom til England og udøvede en Indflydelse, som endnu paa mange Punkter mærkes i det engelske Sprog (ogsaa udenfor det gamle Danelagen). Det første Laan gav Formen *Dene*, der findes fx. i Beowulf-kvadet og hos Kong Alfred, og som endnu spores i *Denmark*; det andet gav *Dane*, en Form, der — bortset fra normal Lydudvikling — stadig siden har hersket, og som indgaar i forskellige Navne paa Planter, der i Folketroen knyttes til Valpladser fra Dansketiden². Kuriøst er det, at Renæssancetidens Engelsk har gjort Tilløb til atter engang at forny Laanet. I Danmark havde man ved Middelalderens Slutning erstattet det gamle Indbyggernavn *Daner* med Afledningen *Dansk(er)* — ganske som fx. de gamle Stammenavne *Franker* og *Angler* forlængst var veget for *françois*, *English*. Enkelte engelske Forfattere har efterlignet dette; saaledes har Spenser Formen *Danisc*, Shakespeare i „Hamlet“ *Dansker* (man³ har heri, maaske med Rette, set en Indblanding af *Dansk*, det gamle Navn for „Danzig“).

¹ E. H. Parker: China. London 1901, p. 27, 32, 51, 83. (arab. *fereng*, kin. *fu-lin*). ² Saaledes *Danewort*, *Danes' blood*, *Danes' flower* Sambucus Ebulus, *Daneweed* Eryngium campestre (sml. New English Dictionary). ³ G. Langenfelt

i Finsk tidskr. 88 (1920), 63.

Den ældste overleverede Form af Navnet *Danmark* er det latiniserede *Danimarca*. Herfra eller fra en nærstaaende olddansk Form udgaar det nedertyske og nederlandske *Denemarken*, en Form, hvoraf Middelalderens Sydtyskere ved regelmæssig Lydombytning fik deres *Tennemarken*. Fra Nederlandsk synes igen Spansk at have faaet sit *Dinamarca* (de spanske Nederlande kan her have været Mellemlæddet)¹. Nøje til den latinske Form slutter sig det italienske *Danimarca* og det (vistnok derfra laante) rumænske *Danemarca*. Fransk har i Middelalderen haft *Danemarche* (Formen paa-virket af fransk *marche* = *marca*; det senere *Danemark* paany til-lempet efter de germanske Former). Af dette *Danemarche* har man nu dannet et interessant Produktnavn: oldfransk *alemarche* eller *anemarche*, en Art Tømmer². Medens Sørøveri og Statsdannelse i den tidlige Middelalder var de Begreber, man i Frankrig maatte knytte til Danernavnet, skulde det altsaa blive Tømmerhandel, der senere naturligt meldte sig for Bevidstheden, naar Danmarks Navn nævntes. I nyere Tid og endnu i vore Dage turde det være den danske Hund (*le grand danois*), som oftest bringer vort Folkenavn over en Franskmands Læber.

Medens de her nævnte Udbredelsesfænomener væsentlig har kulturhistorisk Interesse fx. ved at vise Handelsvejene, er derimod de Betydningsændringer, Folkenavne i Tidens Løb undergaar, i mindst ligesaa høj Grad interessante fra den politiske Histories Synspunkt. Ganske vist skyldes en Del af disse Betydningsændringer fuldstændig vilkaarlige Omtydninger — af samme Art som naar *Angli* spøgelfuldt forstodes som *angeli* „Engle“. Herhen hører *Danefæ*, *Dannebrog* og *Dannemand*, Ord, som af Nutidens folkelige Sprogbevisthed vistnok almindeligt sættes i Forbindelse med vort Folkenavn, men som ganske sikkert fra først af intet kan have dermed at gøre. — *Danefæ* er i Lovsproget „jordfundet Gods, som tilfalder Kongen“; tidligere var det „arveløst Gods“ og hed ogsaa *Danearv*. *Dane-* maa her — saaledes som alle er enige om — svare til islandsk *dána* „de døde“. Ganske vist maatte man her vente et dansk *Daane-*

¹ En ældre Kilde kunde tænkes: det oldengelske *Denamearc* (Kong Alfred). Derimod tør man vist ikke tænke paa en blot Omstilling af Vokalerne i *Danimarca*.

² Formerne frembyder to Ejendommeligheder: 1° Dissimilation af *n* til *l* (nær et *m*), sml. *matelot* for *matenot*. 2° Subtraktion af *d-*, sml. *amègue*, „cerise aigre“ < *domesticum*, *Omignon* (Flodnavn) < *Dalminionem*, sml. Ant. Thomas: *Essais de philologie française*, p. 281, og *Mélanges d'étymologie française*, p. 13.

(det foreligger faktisk i Verbet *daane*, egl. „blive som død“); men Lovsprogets almindelige arkaiserende Tendens forklarer let Bevarelsen af Oldsprogets *a*: det har paa nøjagtig samme Maade *Nam* for gammelt *nám*. — I Navnet paa de Danskes Fane *Dannebrog* indgaar et gammeldansk *broge* „farvet Klæde“, „Fane“ (hvoraf æ. dansk *brogelen* = Fanelen). Første Led har efter al Sandsynlighed — som det formodes af Falk og Torp — fra først af betegnet den røde Farve, som i gl. dansk *dannebroget*, frisisk *dan* „rødfarvet“¹. Siden er dette glemt, *Dan(n)ebrog* blev simpelthen „Danefanen“; men det er ingenlunde udelukket, at det første, maaske kun halvt bevidste, Motiv til at vælge netop en rød Fane har været, at dens Navn derved kom til at stemme med Nationens: i saa Fald et smukt Exempel paa Navnets Magt! — *Dannemand* (og *Dannekvinde*) skrives undertiden ligesom *Dan(n)ebrog* med enkelt *n* — med aabenbar Tilknytning til Folkenavnet: det er enhver Nations uvilkaarlige Instinkt at anse sig selv for et Ideal af Ypperlighed² (skønt for Resten Danskerne har mindre af det end de fleste). Samme Ord har allerede tidligt været Genstand for andre Omtydninger: snart har man deri set „dannet“ (nedertysk *dân*), saaledes i det sent oldnordiske *dândi*; snart har man forstaaet det som „duende“: islandsk *dugandi(s)*, oldsvensk *doghande* (en Sammenblanding af begge synes at foreligge i det oldsvenske *dandes* eller *dondes*). Den tilgrundliggende Form, som hidtil er uforklaret, synes imidlertid at være det olddanske *dannis*, som man i det 19. Aarhundrede har genoptaget fra „Folkeviserne“. Ordet gør et unordisk Indtryk, baade i Endelse og Stamme. Nu findes der i sent Oldnordisk et udenlandsk Ord af passende Form og Betydning: *dan* „en fornem Herre“. Dette Ord, der ligeledes findes i 14. Aarhundredes Engelsk, er ligesom andre „høviske“ Udtryk (isl. *kurteisi*, *kær* o. a.) et Laan fra Normandiets finere Kultur: *dan* er udviklet af lat. *dominus* „Herre“ (sml. *dame*,

¹ Det her foreliggende Adjektiv synes dannet af det Verbum, der fremtræder i fransk *tanner* (hvoraf eng. *tan*), „rødgarve“, og som igen maa udgaa fra højtysk *tanne* „Gran“. Granbark indeholder faktisk kun ubetydeligt mindre Garvesyre end Egebark. Sml. J. Hoops: *Waldbäume und Kulturpflanzen*. Strassburg 1905, p. 116. ² Kr. Sandfeld (Jensen) har meddelt en righoldig Samling af herhen hørende sproglige Fænomener: *Nationalfølelsen og Sproget* (= Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning XX, 1910, 2). Det nødvendige Modbillede til egen Ypperlighed er andres Slethed. Saaledes, naar vi taler om *den svenske Sol*, eller naar Franskmændene kalder Ræben *et dansk el. tysk Suk* (un *soupir danois, allemand*).

af *domina* „Herskerinde“). I Normandiet havde Adjektivendelsen *-isk* Formen *-es* (med lukket *e*). „Dansk“ hed altsaa *danes* (sml. ital. *danese*, fransk *daneis*, *-ois*). Hvad kunde nu ligge nærmere for en Nordbo i Normandiet eller — om man vil — for en høflig Franskmand end at lægge Begrebet *dan* „fornem Herre“ ind i *danes* „Dansk“? Af denne Sammenblanding maatte naturligt fremgaa et dansk *dannis*, „fornem“, „gæv“¹.

Andre Betydningsforskydninger har en mindre vilkaarlig Karakter, er derfor ogsaa lettere og sikrere at følge. Som i sin Tid Ordet *Romanus* „en Romer“, fulgte Romerrigets Skæbne, dets mægtige Udvidelse og definitive Splittelse², saaledes har Danernavnet i sin Betydningsudvikling fulgt den danske Nationalitets politiske Historie. Fra en sikkert ganske snævert begrænset Hjembygd³ har Danerne saa tidligt udbredt deres nationale og politiske Indflydelse over større Omraader og til flere Sider, at allerede Beowulf-kvadet kan tale om Nord- og Syd-Daner, Øst- og Vest-Daner; og at dette ikke er blot Poesi, viser ganske lignende Udtryk hos Kong Alfred (o. 900)⁴. — Da Vikingetogene gjorde Normannerne kendte og frygtede i Vesteuropa, var det ialfald en Tid lang de Danske, som indtog den førende politiske Stilling: *dansk* blev derfor ofte brugt for „normannisk“, „skandinavisk“. Sandsynligvis som Tilbagevirkning herfra brugte man endog hjemme i Norden *dansk Tunge* for „nordisk Sprog“⁵. Senere, i den dansk-norske Unions Tid, vil man ganske naturligt finde *dansk* anvendt om en Borger i Riget Danmark-Norge: Holbergs

¹ Af Modsætningen mellem fr. *n* og dansk *nn* vilde man næppe kunne gøre nogen Indvending. Det dobbelte *n* kan her som normalt i Dansk blot betegne Vokalens Korthed, sml. *Madamme* af fr. *madame*. ² *Romanus* var først blot en Indbygger i Byen Rom, siden en Borger i Riget (saa langt som det til enhver Tid strakte sig). Efter Spittelsen fastholdtes Navnet flere spredte Steder: *Romontsch* hedder den romanske Befolkning i Graubünden, *Rumin* er en Rumæner, *Romailikos* en Nygræker. Først i 19. Aarh. har Videnskaben genoptaget Ordet *romansk* om samtlige nylatinske Sprog og Folk. ³ Nogle har villet finde denne i Øst-Skaane (A. Noreen), andre i Sydslesvig (E. Wadstein), atter andre paa Sjælland (Hj. Lindroth). ⁴ Naar Personnavnet *Halvdan* er saa mærkelig hyppigt (baade i nordiske, engelske og tyske Kilder), kunde ogsaa dette tyde paa en gradvis Udbredelse af den danske Nationalitet, en oprindelig pletvis Fordanskning af fremmede (om end sikkert beslægtede) Stammer. Sml. Lind i [Svensk] Hist. Tidskrift 1896, p. 240 ff. E. Björkman: Nordische Personennamen in England, s. v. ⁵ Hermed kan sammenstilles Brugen af et enkelt Stammenavn for at betegne en større Nation: fransk *Allemands*, ungarsk *Svob*, „Tyskere“, egl. „Alamanner, Svabere“; russisk *Kitai*, „Kina“, egl. „Stammen Kitai“.

Fader skrev sig i Udlandet som *Danus*¹. Stadig og lige til vor Tid har Begrebet *dansk* i sit politiske Omfang været udsat for endog betydelige Fluktuationer (Skaane, Norge; Grønland, Island; Kolonierne; Slesvig).

Det er ikke blot Folkenavnes Form, deres Vandringer og Betydningsændringer, der kan kaste Lys over sproglige og historiske Problemer. Ogsaa deres Oprindelse er af den største Interesse; thi gennem denne aabnes der Mulighed for at kaste Lys over selve Nationens Tilblivelse. Her møder os imidlertid Vanskeligheder af mangfoldig Art. Etymologi, selv overfor Sprogets hyppigste Ord, er altid en Kunst, der kræver ikke blot et lykkeligt Greb, men tillige en methodisk Udnyttelse af adskillige, sproglige og reale Discipliners Hjælpemidler. Dertil kommer saa Vanskeligheder, som er specielle for Studiet af Egennavne. Disse er efter deres Definition blotte Betegnere, altsaa uden beskrivende Indhold. Dette Indhold maa ganske vist altid formodes engang at have været tilstede: de maa have været Fællesnavne. Opgaven er netop at gribe det Øjeblik, hvor Overgangen fra Fællesnavn til Egennavn finder Sted. Dette er imidlertid ved Folkenavne særlig vanskeligt. Dels kan nemlig deres Dannelse ligge meget langt tilbage, i Tider, hvis Ordforraad vi kun veed saare lidt om; dels kan Dannelsen være foregaaet i saa specielle Kredse og under saa individuelle Omstændigheder, at den ganske maa unddrage sig Eftertidens Erkendelse. — Vi staar da aabenbart her ved Videnskabens Grænse: det kan ikke undre hverken, at mange, fx. næsten alle danske Forskere, af Forsigtighed har holdt deres Dom tilbage, ikke heller, at mange, især i ældre Tid, har ladet sig forlede til at udtale Domme, som vi nu kun kan betegne som overilede.

II.

Naar lærde Forfattere i Middelalderen eller Renæssancen stod overfor den Opgave at angive et Folkenavns Oprindelse, saa fulgte de konstant de Veje, som græske og latinske Forgængere havde anvist.

Den Vej, de da hyppigst fulgte — vel fordi den altid førte til en Art Resultat —, var den at konstruere en Stamfader som „Op-

¹ Det svarer ganske til, at Grækere saavel som Romere af Araberne kaldtes *Rum*: de var i Kejsertiden Borgere i et Rige, hvis ledende Magt var Rom.

nævner“ (heros eponymos). Allerede Kleisthenes havde paa denne Maade givet de attiske Fyler Navne. Og som *Ion* og *Dōros* blev Opnævnerne for Ioner og Dorer, saaledes *Italus* og *Romulus* for Italien og Rom. Efter dette Forbillede dannede saa Middelalderens Lærde af Britanniens Navn den *Brutus*, hvorefter Wace skrev sin *Roman de Brut*, af Frankrigs den *Francus*, der blev Emnet for Ronsard's *Franciade*. I Bøhmen troede man længe paa en Stamfader *Tschech*, som først Dobrowsky, den slaviske Filologis Grundlægger, fik Livet taget af. I Tyskland søgte Klopstock's Skole at lancere en *Teut*, den første Teuton. Før eller siden maatte denne Manér naa til Norden. Allerede Saxo taler paa første Side i sin Danmarks-historie om *Dan* og *Angul*, Daners og Anglers første Konger. I et Haandskrift fra 13. Aarh. hedder det — maaske netop efter Saxo: „Dan heet then første kunung i Danmark... Af hannom kallis Danmurk“¹. Samme Tanke udvides i de lundske Aarbøger til et helt Sagn: Dan hersker først alene over Øst-Danmark, men kaldes til Hjælp mod et fjendtligt Indfald i Jylland; han sejrer og hyldes til Konge paa *Dancærug*, Hyldingsstenen ved Viborg². Dan spørger saa sine Høvdinger til Raads om Rigets Navn, og de svarer: „Du er Dan, dit Rige skal hedde Danmark, og det Navn skal vare, saa længe Verden staar“³.

Stort og opløftende var det at se tilbage til Nationens Stamfader eller første Konge; fornemmere maatte det dog synes, om ens eget Land og Folk kunde sættes i Forbindelse med den klassiske Oldtids berømte Navne. Britanniens Opnævner blev derfor en *Brutus*, og Frankrigs *Francus* udledede som *Æneas* sin Herkomst fra Troja. Polens Navn (*polje* „Mark“, lat. *campus*) oversatte man til *Campania*, saa det ikke behøvede at støde an i latinsk Prosa. Endnu bedre var det dog, om man ligefrem kunde identificere sit Folks barbariske Navn med et klassisk. Saaledes havde allerede Goternes Historie-skriver Jordanes kaldt sit Værk *Getica* efter de gamle Geter, der sammen med Dacerne boede i de nordlige Egne af Balkanhalvøen. Paa ganske samme Maade — og vel netop efter Jordanes' Forbillede — blev Danerne sat lig Dacerne: Goterne var jo, idetmindste

¹ *Scriptores rerum Danicarum*, ed. Langebek, I, p. 27. — Om en Række Stamfædre af samme Art (*Jutus*, *Dacus* osv), se Axel Olrik: *Danmarks Helte-digtning* I, p. 241. ² Aarbogens danske Oversætter har forvansket *Daneryg* til *Danerlyng*, en Form, der gennem Hvitfeldt's Krønike har faaet en videre Udbredelse.

³ *Scriptores*, I, p. 224.

efter Sagnet, Skandinaver saavel som Danerne; de stod altsaa Danerne nær, som Geterne Dacerne. Denne aabenbart aldeles vilkaarlige Identifikation er maaske gammel¹: ialfald findes den hos den franske Historieskriver Dudo af St. Quentin (kort efter Aar 1000). *Dania*, „Danmark“ blev derved til *Dacia*. Dette skrev man lige saa hyppigt *Datia*² — en Form, der atter skulde blive Udgangspunkt for en ny Tydning. — Endnu fornemmere af Herkomst gør dog en gammel sydtysk Forfatter vore Landsmænd: ifølge denne Anonym (den saakaldte bajerske Geograf, sidst i 9. Aarh.) hedder Danerne egentlig *Danaer*: det Navn, hvormed Grækerne benævnes hos Homer. En saa smigrende Sammenstilling maatte finde Anklang i Norden; den gengives fx. i „Kong Eriks Krønike“ saaledes: „Nogle siger, at Danerne stammer fra Danaiterne, d. e. Grækerne“³.

Hverken Identifikationsmetoden eller Opnævnertheorien kunde imidlertid tilfredsstille den etymologiske Trang. Uvilkaarligt krævede man en Forklaring, dvs. en Forbindelse med et Fællesnavn i et velkendt Sprog. Givende efter for dette Krav, havde man i Oldtiden fx. tydet Navnet *Afrika* som *ἀ-φρῆκη* „uden Frost“; og Lærde har endog i vor Tid forklaret *Italien* (oskisk *Vlteliiu*) som det „kalverige“: af *vitulus* „en Kalv“. Begge Navne er ganske sikkert afledede af Folkenavne (*Italer*, *Afrer*), hvorved disse Etymologier af sig selv falder bort. En i Art og Værdi herhen hørende Tydning foreligger nu ogsaa af Navnet *Daner* — blot præget af en sjælden Foragt for Fakta og Bevislighed. Synderen hedder Peder Olsen, Forfatter af en Krønike, der gaar til 1513. Og hans Idé gaar ud paa, at *Danmark* (*Dacia* eller *Datia*) udgaar fra det latinske Verbum *dare* „at give“, idet der saa tilføjes: „Det siges ogsaa, at det var Julius Caesar, som først kaldte hin Egn Danmark, nemlig paa Grund af Folkets Gavnildhed og Gæstfrihed“⁴.

Det vilkaarlige ved alle disse Tydninger var væsentlig en nødvendig Følge af den sproglige Horizons Indsnævethed: i klassisk

¹ I et Prokopios-haandskrift fra 14. Aarhundrede staar *Δανῶν* for *Δαῶν*.

² Den hyppige Forvexling af *ti* og *ci* beror paa, at begge Forbindelser foran Vokal i folkeligt og ligeledes i middelalderligt Latin udtaltes eens. — Af *t*-Formen har Russisk dannet *datski*, „dansk“ (hvorimod Danmark hedder *Danija*). Og ved Tilknytning til den bliver det uplandske *Danmark* et Par Gange til „den för mig [o: A. Noreen] obegripliga formen *Datmarka*“ (Spridda studier, 2. saml., p. 140). ³ *Chronicon Erici Regis* (13. Aarh.?): *Scriptores I*, p. 149. ⁴ *Scriptores I*, p. 71, 75.

Litteratur søgte man saa vel Forbilleder for sin Forsken som Stof til sine Sammenligninger. Først da det i de første Aartier af det 19. Aarhundrede var lykkedes den sammenlignende Sprogvidenskab at stille Græsk og Latin paa lige Fod med en lang Række Sprog lige fra Irland og Island til Indien, blev der Mulighed for at erkende Fortidens Vildfarelser og for at øjne nye Veje til Tydning af Folkenes gamle Navne. Nogen Garanti for, at disse Veje førte til sikre Maal, var imidlertid ingenlunde dermed givet.

Den første Periodes Begejstring førte nu uvilkaarligt til en Overvurdering af det indiske Oldsprogs Oprindelighed. Desuden kom man efter Sanskritgrammatikernes Forbillede ind paa en Opereren med Ordstumper (saakaldte „Rødder“), der var alt andet end realistisk. Efter denne Methode forklarede fx. H. Leo *Waltz*, Germanernes gamle Navn paa deres keltiske og romanske Naboer, af Sanskritroden *mlêch* „utydelig“, altsaa som „de utydeligt talende“¹. P. A. Munch, der i Norge ikke blot blev en Banebryder for Nationalhistorien, men tillige en Sprogvidenskabens Forløber, har anvendt samme Methode bl. a. overfor Danernes Navn². Han ser deri „vel nærmest“ et Ord dannet af Sanskritroden *dhâ* „sætte“, „ordne“; det „betegner følgelig ,Oprettere af Riger, Byggere af Huse eller Ordnerne af Statssamfund“³. P. A. Munch's System med Nordens ældste Historie har indgivet ham Tanken om Danernes statsdannende Kraft, en Tanke, som vistnok var Overvejelse værd; sprogvidenskabeligt har han ikke formaaet at begrunde den derpaa byggede Tydning.

I en følgende Periode antog Etymologien en mere teknisk Karakter: Særlig efter F. A. Pott's Forbillede krævede man Identifikation ikke af blotte Rødder, men af hele Ord; der maatte gøres nøje Rede for Lydenes Udvikling og for Formernes Dannelse. Man forklarede nu fx. Byen Roms Navn (*Rōma*) ikke blot af Roden *sru* „flyde“, men som identisk med Navnet paa den thrakiske By *Stryme* „Strømstad“³. Det oprindelige *sr* har her paa Latin regel-

¹ Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung, ed. Kuhn, II (1853), p. 252 ff. — Navnet *Waltz*, der foruden i *vælsk* osv. indgaar i *Wales*, *Wallonie*, *Valachiet* og ogsaa i det franske Navn for Gallien: *Gaule* (af *Walha*), er, som vi nu veed, identisk med *Volcae*, Navnet paa en keltisk Stamme. ² Det norske Folks Historie I, 1, p. 46. Navnet *Rus*, de finske Folks gamle Betegnelse for Svenskerne (egl. røjs-karl), tydes efter samme System af Roden *rod* „tale“. ³ Saaledes A. Vaniček: Griech.-lat. etym. Wtb., Lpz. 1877, p. 1212.

mæssigt givet *r.*, paa Græsk (som forøvrigt paa Germansk, sml. *Strøm*) *str*; og saa fremdeles. Hele denne Teknik lærte Sophus Bugge som ung ude i Europa; han beherskede den med Virtuositet, og han anvendte den i sin frugtbare og dristige Skarpsindigheds Tjeneste. Efter Gennemprøvelse af mange Muligheder standsede han ved følgende: Ordet *Dane* er identisk med irsk *du(i)ne* „Menneske“, dette igen med græsk *χθόνος*, Adjektiv til *χθών* „Jord“. Det maa da have betydet „de, som høre Jordbunden, Landet til og er fødte i Landet, „Landets Børn“; det kan fra Betydnings-siden sammenstilles med Ordet *tysk* (*theotiscus*), egl. „indfødt“. Bugge selv udgav ikke dette for andet end en Gætning¹. Han meddelte ogsaa kort efter en Rettelse til den antagne Betydning: snarere end „Landets Børn“ maatte man antage „Lavlændere“ som den tilgrundliggende Idé. Det syntes nemlig nu ifølge Bugge muligt med græsk *χθών* at forbinde 3 oldengelske Ord: *denu* og *dene* „Dal“, *denn* „Dyrs Hule“².

Trods Tilslutning fra saa kyndige Forskere som Axel Olrik³ og Rud. Much⁴ frembyder denne Bugge's Tydning — den første videnskabeligt begrundede — alvorlige Vanskeligheder. Allerede fra Formens Side er Sammenstillingen med græsk *χθόνος* ingenlunde evident⁵. De to Forslag vedrørende Betydningen, der begge hvilede herpaa, kommer derved til at svæve i Luften. De var forøvrigt ogsaa i Forvejen angribelige: Betydningen „Landets Børn“, „de Indfødte“, kunde ialfald ikke være udviklet i Lighed med „tysk“; *theotiscus*, oprindelig især om Sproget, betyder nemlig „folkelig“, „barbarisk“, modsat „latinsk“, men en saadan Modsætning kendes ikke fra Danmark i den tidlige Tid, der her maa være

¹ Folkenavnet Daner (Arkiv för nordisk filologi, V, p. 125–31). ² Bidrag til nordiske Navnes Historie, 2. Folkenavnet Daner (Arkiv, VI, p. 236–37).

³ Salmonsens Konversationsleksikon, under Daner. ⁴ Deutsche Stammeskunde, p. 137, og i Hoops' Reallexikon der germanischen Altertumskunde under Dänen, § 3. („Die D. können nach ihren Sitzen in den Niederungen des südlichen Schweden so benannt sein“, cf. ags. *denscēte*, d. i. „Bewohner von Tälern oder Ebenen“). ⁵ Græsk *χθών* forudsætter en Form som *gδhpm. H. Pedersen (Vergl. Gr. d. kelt. Sprachen I, p. 89) finder denne igen i irsk *du* „Sted“ (dat. *dun*), hvortil *duine* vel hører. Men i at føre de oldeng. Ord herhen synes man med Rette ikke at have fulgt Bugge. A. Noreen (Spridda studier, 2. saml., p. 139) taler om „denna . . . ytterst djärva hypotes“. Se iøvrigt Kritik og Bibl. i Spørgsmaalet hos K. F. Johansson i Xenia Lideniana (1912), p. 116 ff.

Tale om¹. Og Betydningen „Lavlændere“, der umiddelbart kan synes tiltalende, maatte være givet af et Højlandsfolk (Nordmænd, Sydtyskere?), som vanskeligt kan paavises. Endelig kommer hertil en historisk Vanskelighed. „Selve den sproglige Karakter af Navnet *Daner*“, siger Sophus Bugge, „viser, at dette Navns Oprindelse tilhører en Tid, der ligger langt, ja, jeg vover trygt at sige, sikkert 1 Aartusind forud for den Tid (ca. 500 e. Chr.), fra hvilken vi først finder det optegnet“. Berettigelsen af denne Datering beror imidlertid udelukkende paa Antagelsen af Navnets idetmindste urgermanske Karakter — en Antagelse, der igen alene støtter sig paa den yderst usikre Sammenstilling med Ord i Irsk og Græsk. Var Navnet imidlertid saa gammelt, vilde det være uforklarligt, at det ikke nævnes en eneste Gang af de græske eller romerske Geografer eller Historikere i de 1000 Aar fra 500 før til 500 efter vor Tidsregnings Begyndelse — skønt flere af disse har endog mange germanske Folkenavne².

Reaktionen imod Bugge's ganske vist ofte vidtstvævende og noget vage Idéer har ført til en udpræget Realisme (hele Tidsalderens Tendens maatte ogsaa drage denne Vej). Baade i Form og Betydning har man siden søgt det præcise, det nærliggende, altsaa bygget paa velafhjemlede Ord i de nærbeslægtede germanske Sprog. Og man har søgt en nøje Tilknytning til de Egnes Naturforhold, hvor Danerne maa antages først at have faaet Navn.

Det skal nu være Opgaven at gennemgaa de germanske Ord, der formelt og kronologisk synes at kunne komme i Betragtning, at drøfte de Muligheder, der derved frembyder sig, og de Tydninger, der hidtil har været forsøgt.

¹ E. Wadstein har gjort opmærksom herpaa: Namnet Danmark, Göteborg 1918, p. 5. Om *theotiscus*: Alfr. Dove: Studien zur Vorgeschichte des deutschen Volksnamens, Sitzungsberichte d. Heidelberger Akademie 1916, 8. Samt Ausgewählte Schriftchen, 1898, p. 1—15, 300—33. ² I *Lavnløves*, Navn hos Geografen Ptolemaios (2. Aarh.) paa et Folk i det sydlige Scandia, har man villet se Spor af Navnet *Daner*. Dette bliver dog kun muligt ved aldeles vilkaarlige Rettelser: til *Lavnløves* eller *Daneiones* (begge hos Gudm. Schütte: Ptolemy's Maps of Northern Europe og i [Norsk] Hist. Tidskr. 1917, p. 32). Se iøvrigt Schönfeld: Wtb. d. altgerm. Personen- u. Völkernamen, Heidelb. 1913, p. 71.

III.

Bortset fra saadanne Former, som allerede paa Grund af deres sene og spredte Forekomst maa udelukkes¹, findes der i Germansk følgende Ord, hvori Elementet *dan*- indgaar:

1. Engelsk *dan* „lille Slæde, brugt ved Kulminedrift“. — Dette Ord synes ikke gammelt i Engelsk, og dets Oprindelse er vistnok uopklaret. Da nu flamsk *denne*, opr. „Dæk“, ligeledes kan bruges i Bjergværksdrift og i denne Brug er laant til Wallonsk², synes det rimeligt, at det er dette Ord, der ligger til Grund for det engelske.

Ligesom til Wallonsk og Engelsk synes nedertysk *denne* at være laant til de baltiske Sprog (lit. *dene*, *denis*, lett. *denis*). Betydningen er her „en Række sammenføjede Brædder“, det har en maritim Karakter³, og maa med Hanseaterne være udbredt langs Østersøen.

Dette nedertyske Udtryk, hvis Stamme er *dani*-, vilde formelt kunde sættes i Forbindelse med Danernes eller Danmarks Navn. Men Betydningen taler derimod, og man har ikke forsøgt det.

2. Engelsk *dan* „en lille Bøje, der bærer en Stang (med Flag eller Lygte)“. Dette Ord, som, skønt nu kun kendt af engelske Søfolk, synes at maatte være gammelt i Germansk, kan formodes oprindeligt at have betydet „en lang, lige Stang“. Det under 1. anførte Ord kan da betragtes som en Afledning deraf, idet „Dæk“ naturligt opfattes som „sammenstillede Brædder“ (sml. de baltiske Betydninger af 1.: „Stokværk“).

Heller ikke dette Ord har man sat i Forbindelse med vort Folke- og Stednavn. Og ganske vist synes en Afledning af *dan* „Stang“, altsaa om Folket: „de med Stænger“, ikke forståelig. Maaske er dog Ordet ikke uden Betydning for hele Spørgsmaalet, hvorunder jo ogsaa hører Tydningen af Stednavne som *Danmark* (i Norge og Upland), *Daneholm* og *Danebæk* (begge i V.-Gøtland). — *Mark* betød som bekendt i gammel Tid „Ødemark“, „Grænseland“; *Daneholm* og *Danebæk* ligger begge i V.-Gøtland ved den gamle Grænse mellem Sverige og det danske Rige

¹ 1. isl. (m. eng.) *dan*, „fornem Herre“, af oldfransk. — 2. mnty. *dân*, „gjort“ (*dôn*, „gøre“), hvorefter vort *danne*, *saadan* osv. — 3. fris. *dan*, „rødfarvet“, sml. *Dannebrog*. — 4. isl. *dánar-fé* (til *deyja*, „dø“), sml. *Danefæ*. ² Herom Zeitschrift für romanische Philologie XXVI, p. 724. ³ Lit. *dene*, „die einzelnen Deckstücke oder Deckbretter des Kahns, welche über einander gefügt die Fracht schützen und das Verdeck bilden“ (Nesselmann). Lit. *denis*, „die aus Brettstücken bestehende Decke eines Kahns“ (Kurschat). Lett. *denis*, „in einem Boote des dreieckigen Brett im Hinterteile des Bootes; in einem grossen Fahrzeuge die Decke der Kajute“ (Ulmann). — Sammenstillingen af disse Ord med nedertysk *denne* skyldes W. Trautmann (Zeitschrift für deutsche Wortforschung VII, p. 269), der dog synes at antage Urslægtskab. Overensstemmelsen er imidlertid saa speciel og Forbindelsen mellem Forekomstsporene saa intim, at Antagelsen af Laan ligger langt nærmere. Denne Antagelse bekræftes ogsaa ved, at beslægtede Ord i parallelle Sprog ikke kendes.

(hvorfør de sikkert tidligt er sat i Forbindelse med Folkenavnet¹). Nu betegnes Grænser naturligt ved Stokke eller Pæle. Ord som *Raa*, *Stav* og *Stang* bruges i de gamle svenske Love om „Grænsepæle“; disse samme Ord genfindes i Stednavne som *Råby*, *Stafby*, *Stångby*, hvori E. Hellquist sikkert med Rette ser Betydningen „Grænse(mærke)“². Men *dan* maa som nævnt netop have betydet „Stang“ eller „Pæl“. Det tør da formodes, at det er denne Betydning, der fra først af har ligget i adskillige af de skandinaviske *dan*-Stednavne.

Fra Betydningen „Pæl“, „Grænsemærke“ udvikles let „Grænseegn“, „Ødemark“ og derfra fx. „Skov“ (sml. *Mark*). Men ældre nederlandsk *dan* betyder netop „Ødemark“ eller „Smaaskov“, og oldhøjtysk *tan-esil*, „Vildæsel“, forudsætter et *tan*, „Ødemark“. A. Noreen³ har sat disse Ord i Forbindelse med de nordiske Navne, sikkert med Rette; blot fæster Noreen sig vistnok for eksklusivt ved Betydningen „Skov“. — Om ogsaa det danske Folks og Riges Navn har hermed at gøre, bliver et Spørgsmaal for sig.

3. Ældre nedertysk og nederlandsk *danne*, højtysk *tanne*, „Gran“. — Dette Ord, der genfindes i Friulansk (rætoromansk Dialekt i Friuli) som *dâne*, „Gran“, har næppe i gammel Tid haft nogen anden Betydning. Naar det en enkelt Gang i et oldhøjtysk Glossar gengives ved *quercus* „Eg“, i Stedet for som sædvanligt ved *abies* „Gran“, og naar paa analog Maade Bretonsk har laant Ordet i Betydningen „Eg“, saa beror det ikke paa, at de to saa forskellige Træer (det ene med lige, det andet med krogede Grene) skulde kunne sammenblandes, men alene paa, at Ordet er blevet paavirket af eller endog nydannet efter det Verbum, der i Fransk foreligger som *tanner*, „garve“, og som vel allerede Højtysk har haft. Det er da uberettiget med Hirt og Schrader at ansætte „Eg“ som Grundbetydning⁴.

Ordet maa i Ugermansk have lydt **dan-wō*, en Form der naturligt opfattes som afledet af *dan*- „lang, lige Stang“: Granen er Træet „med de lige Grene“.

Dette Ord har nu den østrigske Forsker von Grienberger⁵ villet lægge til Grund direkte for Navnet *Danmark*, indirekte for *Daner*: Der skal af **danna* „Gran“, allerede i Urnordisk have foreligget en Sammensætning **Dan-marko* (med sammentrunkken Form af 1. Led). „Granskov“ eller „Granland“ skulde altsaa Danernes oprindelige Hjemstavn have heddet. Og først deraf skulde Navnet *Daner* være uddraget.

¹ At dette ogsaa var Tilfældet med det uplandske *Danmark*, synes, som før nævnt, at fremgaa af den mærkelige Form *Datmark*. (cf. Note 2, p. 24). ² De svenska ortnamnen på -by (Göteborgs kgl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhälles Handlingar 4, XX, 2, Göteborg 1918), p. 27. Sml. H. V. Clausen (Studier over Danmarks Oltidsbebyggelse, p. 182): „Gårdeby, Stokkeby, Skibby, Tømmerby sigter alle til indhegning eller plankebygning“. ³ Spridda studier, 2. saml., p. 143. ⁴ Saaledes J. Hoops: Waldbäume, p. 115. Om det reale Grundlag for Betydningsovergangen se p. 20, Note 1. ⁵ Die nordischen Völker bei Jordanes (Zeitschrift für deutsches Altertum, vol. 46), p. 140.

Vægtige Grunde taler dog for ganske at se bort fra dette Forsøg. Rent formelt er den krævede Sammentrækning neppe tilstedelig. Man vilde — som A. Noreen¹ har hævdet — bevare *nn*: Folkenavnet maatte blive **Danner*. Ogsaa Betydningen er lidet heldig; thi det er et Faktum, at Granen aldrig — før i vore Dage ved Plantning — er trængt ind i Danmarks Skove. Endelig kommer hertil Spørgsmaalet, om virkelig Landets og ikke Folkets Navn er det tilgrundliggende.

4. Oldsaxisk *denni*, oldhøjtysk *tenni* „Lo“, „Tærskelplads“. Dette Ord, som etymologisk bør skelnes fra nedertysk *denne*, „Dæk“ (1.), er et agerbrugsteknisk Udtryk, et gammelt Kulturord, der er vandret fra Folk til Folk. I Wallonsk findes det som *deñ*, i Oldfransk som *daigne*; og den ældste overleverede Form (den, der netop forudsættes af de nævnte romanske) er det latiniserede *danea* i det berømte Reichenauer-Glossar.

Det er paa dette Ord, Adolf Noreen har bygget sin Tydning af Navnet *Danmark*. Heri skal sidste Led betyde „Skov“, første Led „fast og jævn Mark“. Og den Skov paa fast og jævn Mark, som saaledes skulde være det danske Urhjem, finder han i N.Ø. Skaane.

Noreen — som forøvrigt vistnok nu har opgivet denne Tanke² — holdt sig her med Urette til den sene og uoprindelige Betydning af Ordet *Mark*. Dette maa i den gamle Tid, der her er Tale om (før, maaske længe før Aar 500), have betydet „Grænse“. Paa ganske lignende Maade har **dania* næppe i tidlig Tid betydet „fast og jævn Mark“. Det har været et teknisk Kulturord for „en Tærskelplads“. Ellers kunde det umuligt netop i denne Periode (Kejser- eller Merovingertiden) være trængt ind i Gallien. *Dan-mark* maatte da, under Forudsætning af, at det var dannet med dette Forled i urnordisk Tid, omtrent have betydet „Lo-grænsen“ — et uforstaaeligt Navn. Men netop denne Forudsætning, den tidlige Datering, staar ikke fast.

5. Oldengelsk *denn* „Dyrs Hule“. — Dette Ord svarer i Form, men kun i ringe Grad i Betydning, til de under 4. anførte. En Udvikling fra „Dyrs Hule“ til „Lo“ synes nu ikke mulig; derimod nok omvendt. I Egne, hvor den specielt tekniske Form for en Tærskelplads (faststampet Plads med Fordybning i Midten) ikke har været kendt, kan Ordet derfor have mistet sin tekniske Karakter og være naaet til blot at betegne „en Fordybning“, „en Hule“. Dette laa saa meget desto nærmere, som der forelaa et andet Ord (6. 7.) med Betydningen „Lavning“, hvormed Sammenblanding let kunde finde Sted.

Bugge havde oprindelig afvist Muligheden af at bringe dette Ord i Forbindelse med *Daner*. Han bemærker træffende: „Da maatte Folkenavnet *Daner* snarest være dannet af Landets Navn *Danmørk*“. I sin senere Afhandling tog han Muligheden op igen, dog — ligesom senere E. Wadstein — kun under Forudsætning af Sammenhæng med de Ord for „Lavning“, som nu skal nævnes.

¹ Spridda studier, 2. saml., p. 142. Sml. Upsala Univ. årsskrift 1907. ² Prof. Noreen udtalte sig, dog ikke om Enkeltheder, ved sine Forelæsninger i København i Februar 1920 i nær Tilslutning til sin Landsmand E. Wadstein.

6. Oldengelsk *denu, dene* „Lavning“. Disse Ord, hvoraf det første er Masculinum, det andet Femininum, er hyppige i engelske Stednavne dels i den betonedede Form (*Dean* eller *Dene*, dels som sidste Led forkortet til *-den* (*Marden, Biddenden* osv.). Man antog tidligere, og endnu von Grienberger hævder, at Vokalen i *denu* er et gammelt *e*. Det lykkedes dog Sievers¹ at sandsynliggøre, at *e* maatte være Omyld af *a*. Det stilles nu af E. Wadstein vistnok med Rette sammen med oldindisk *dhánvati*, „flyder“ (oprindelig altsaa „fugtigt Sted“).

S. Bugge forkastede først, men antog siden Muligheden af at tyde disse Ord ind i Danernes Navn. Naar han ansatte Betydningen „Lavlændere“ — den, som ogsaa Much og A. Olrik billiger — beror det imidlertid paa en Sammenblanding med *den* „Hule“ (5.), som ikke synes at have fundet Sted paa nordisk Grund.

7. Nedertysk *dane* „fugtig Lavning“. — Dette Ord er i Nordtyskland, fx. Vestfalen, udbredt i Stednavne. Der findes nærbeslægtede Afledninger deraf ikke blot i Engelsk (*dank* „fugtig“), men ogsaa i Nordisk (sv. dial. *dank*, norsk *dokk* „fugtig Lavning“). Det vilde da ikke undre at genfinde det i et nordisk Stednavn. Var nu *Danmark* (det senere Rigsnavn saa vel som de enslydende skandinaviske Bebyggelses- og Naturnavne) oprindelig Navn paa en snævert begrænset Lokalitet — meget kunde synes at tyde derpaa —; og kunde denne Lokalitet vises at være en fugtig Lavning, saa vilde dermed en Løsning være givet. Det er denne, Professor E. Wadstein har gjort til sin og nylig i en omhyggelig Afhandling² søgt at begrunde sprogligt og historisk.

En sproglig Støtte søger Wadstein bl. a. i det laalandske Stednavn *Danemare*, der tydes som *dane* „Lavning“ + *mar* „Sump“ (i Tilslutning til nordtyske Stednavne). Syd-Laaland er jo meget lavtliggende og netop i Danemare Sogn er de „sydlige Dele... udsatte for Oversvømmelse ved Højvande“ (Trap)³. — Historisk søges det fastslaaet, at „Ur-Danmark“ har ligget i de sydligste Egne af Slesvig, altsaa i de lave Sumpegne omkring Eideren, mellem Slien og Marsken⁴.

Tydningen af *Danemare* synes meget slaaende. Men hvorfor findes saa vel *Dane-* som *-mare* kun i Tyskland og ikke ellers i Danmark? Ingen Egn i Kongeriget har som Laaland været under tysk Paavirkning i Middelalderen (13.—14. Aarh.). Skulde det i Danmark enestaaende Navn da

¹ „Sicher haben solchen [ɔ: i-umlaut] *denu* tal, *fremu* nutzen, da alter *e* hier hatte ein *i* werden müssen“ (Beiträge zur Gesch. d. deutschen Sprache u. Litt., ed. Paul u. Braune, IX, p. 243). ² Namnet Danmark, Inbjudningsskrift Göteborg, I—II (1918—19) p. 1—45. Stof og Henvisninger i det foregaaende skyldes for en Del denne Afhandling. ³ Selve Laalands Navn tydes vistnok med Rette som indeholdende et Ord identisk med isl. *lái*, „Vand paa Stranden“. — Og Vejbygningsspecialisten, Professor J. T. Lundbye har vist, hvorledes netop disse sydlige Egnes Sumpstrækninger i ældre Tid umuliggjorde ordentlige Veje (Lolland-Falsters hist. Samf. Aarb. 1920, p. 1—17). ⁴ Sml. all. H. Bertelsen: Dansk Sprog-hist. 1908 II, p. 5.

ikke være givet af Tyskere? Gik de i Land ved *Kramnæs*¹, den nærmeste Havn og den eneste paa S.V. Kysten, saa maatte de for at naa frem til Nakskov netop passere *Danemare*. Men er denne Tydning den rette, saa falder ialfald denne Støtte for Antagelsen af *dane* „fugtig Lavning“ i Urnordisk. Og de svensk-norske Stednavne bør som nævnt hellere i Tilslutning til Noreen tydes paa anden Maade.

At de tidligt saa mægtige Daners Hjem skulde have været i en Udbygd som Sydslesvig, er egentlig ikke paa Forhaand rimeligt. Eggen, som i gammel Tid hed „Jernskoven“ (dansk *Jarnvith*, tysk *Isarnho*), er efter Stednavnes Vidnesbyrd først sent og efterhaanden blevet bebygget, først fra nordisk Side, siden ogsaa fra tysk. Den maa i Folkevandringstiden og tidligere have henligget næsten fuldstændig øde. — Blandt de talrige Argumenter, Wadstein anfører for trods dette at finde „Ur-Danmark“ her, skal blot to fremdrages. Det ene hviler paa Navnet *Dänischwold* (1307 *Danica silva*), som skal være en Art Oversættelse af *Danmark*. Hertil maa imidlertid bemærkes, at Navnet *Dänischwold* („Danske Skov“) ganske naturligt er opkommet, da denne Landsdel i 13. Aarh. blev afstaaet til den danske Kong Valdemar II².

Det andet Argument beror paa en bestemt Fortolkning af et Udtryk i det Brev af 26. Juni 965, hvorved den tyske Kejser Otto I fritog Ejendomme, der laa til Kirkerne i Slesvig, Ribe og Aarhus [altsaa i Danmark] for Skat og Tjeneste. Der benyttes Udtrykket „in marca vel regno Danorum“ (d: „i Danernes *marca* eller Rige“). Man har fra Historikernes Side taget Anstød af dette Udtryk, der kunde synes at forudsætte, at Otto I havde Magt og Myndighed over det danske Rige. Enten har man da erklæret Dokumentet for „et Falsum“ (J. Steenstrup), hvad der imidlertid ikke er tekniske Holdepunkter for (v. Lilienkron). Eller man har villet rette Texten og stryge det anstødelige Ord „Rige“. Wadstein gaar denne sidste Vej, idet han antager „vel regno“ for en senere, fejlagtig forklarende Tilføjelse og altsaa *marca Danorum* for den oprindelige Ordlyd. Dette skal nu gengive *Danmark*, men vel at mærke i Betydningen „Ur-Danmark“ (den fugtige Grænsemærk ved Eideren).

Herimod kan nu flere Ting indvendes. For det første synes Udtrykket „vel regno“ for en Ikke-Fagmands Blik slet ikke saa anstødeligt. Keiser Otto fritager Ærkebiskop Adaldag af Hamborg og Bremen for Skat og Tjeneste af Kirkerne i Danmark, aabenbart fordi denne har ansøgt om Fritagelse for noget saa umuligt eller ialfald yderst vanskeligt som Optrædelse af Skat paa et fremmed Riges Grund. Kejseren behøver ikke derfor at have haft nogen faktisk Magt i Danmark. Men derved bortfalder Argumentet for at rette Texten; denne maa læses som den lyder: „in marca vel regno Danorum“. Ordet *vel* staar nu sædvanligt

¹ Man kan se dette skrevet *Kramnitze* og søgt tydet af Slavisk. Langt snarere indeholder det *Næs*. *Kram* er i Nedertysk „en Handelsbod“ — et Ord, som med Hanseaterne bredte sig viden om (Skotsk 15. Aarh. *cram*, „Handelsbod“; i Betydningen „Varer“ i Nordisk, Polsk, Oldfransk). ² Saaledes Aug. Sach Geographie d. Provinz Schleswig-Holstein, 9. Aufl. 1904, p. 31.

mellem Ord, der med ringe Forskel kan træde ind for hinanden. *Marca* maa da formodes omtrentlig at betyde „Rige“. Det betyder i tidlig Tid „Grænse“, „Grænsedistrikt“. Men for det mægtige Karolingerriges Standpunkt blev fx. *marca Britonum* „det Grænsedistrikt (til Riget), der er Bretonernes“ meget nær lig „Bretonernes Land“. Saaledes ogsaa, naar hos Einhard, Karl den Stores Biograf, Stedet for et Møde med Danskerne Aar 825 betegnes som *in marca eorum*: „i deres Land“. At nu *in marca vel regno Danorum* virkelig skal forstaas „i de Danskes Land eller Rige“, det bekræftes allerede derved, at da Privilegiet af 965 i Aaret 988 bliver fornyet, skriver det nye Dokument, der i alle Realiteter følger det gamle, blot „in regno Danorum“.

Man maa heraf slutte, at *marca Danorum* i karolingisk Tid ganske simpelt betød „Danernes Land“, „Danmark“. Hvis nu *marca Danorum* eller et dertil svarende nordisk Udtryk kunde vises at gaa længere tilbage fx. til før Aar 500, saa vilde der endnu være en Mulighed for at opretholde den af Wadstein foreslaaede Tydning, idet det karolingiske Udtryk da kunde være en blot Omtydning. Er dette derimod ikke Tilfældet, saa maa ikke blot denne, men enhver Tydning, der udgaar fra Navnet *Danmark* og ikke fra Folkenavnet, falde bort.

IV.

Tydningerne af vort Folke- og Rigsnavn falder i to Grupper¹. Nogle gaar ud fra Navnet *Danmark* og betragter da *Daner* som afledet deraf (Noreen, v. Grienberger, Wadstein), andre gaar omvendt ud fra *Daner* og ser i Navnet *Danmark* „Danernes Mark, o: Land“ (P. A. Munch, S. Bugge). Skønt saaledes det sidste Slægtleds Sprogforskere afgjort har foretrukket den første Mulighed, bør det ikke overses, at de historiske Fakta lige saa afgjort taler til Fordel for den sidste.

Navnet *Danmark* er nemlig (som allerede de ovenfor meddelte Bemærkninger om *marca* maatte lægge det nær at formode) faktisk først overleveret i karolingisk Tid. Det ældste Vidnesbyrd findes i Kong Alfred's *Orosius* (o. 900: *Denamearc*, *in Denemearce*), hvortil slutter sig en omtrent samtidig Krønike, som under Aaret 884 omtaler *Dene marca* (*Denimarca*)². Fra 10. Aarhundrede findes det paa de to Jelling-stene (o. 940: *tanmarkar*, o. 980: *tanmaurk*) og i latiniseret Form i det allerede drøftede Kejserdokument (965:

¹ Der ses her bort fra blotte Antydninger som Rasm. Rasks (Sml. Afh. II, 283: finsk Opr.) og Edw. Jessens (Nord. Tidskr. f. Fil. 4 R. VIII, 86: tysk?).

² Reginonis Chronicon, Monumenta Germaniae Historica, Scriptores I, 594, sml. Steenstrup: Danmarks Sydgrænse, p. 56. Univ. progr., Kbh. 1900.

marca ... Danorum). Efter denne Tid er det almindeligt, før denne Tid ukendt.

Navnet *Daner* derimod dukker op allerede omtrent 400 Aar tidligere: Grækeren Prokopios (o. 550) har det om Begivenheder ved Aar 512 (*Δανῶν*), den samtidige gotiske Historieskriver Jordanes om Kampe ved 470 (*Dani*); og Gregor af Tours (539—94) nævner et Togt, de foretog omtrent 515. Før denne Tid er Navnet lige saa ukendt, som det siden er almindeligt¹.

Vægrer man sig ved at tro paa et sælsomt Spil af Tilfældigheder, saa kan deraf kun drages een Slutning: Danernes Navn er opstaaet eller er begyndt at faa større Betydning i femte Aarhundrede, Danmarks først i det niende.

I saa Tilfælde maatte *Danmark* (lat. *marca Danorum*) naturligt være dannet af *Daner*. Men dette har man erklæret for sprogligt umuligt. „Danernes Land“, siger man², maatte hedde *Danamark* som „Danernes Rige“ i Oldnordisk hedder *Danariki* eller *Danaweldi* (sml. *Danabyggðir* „Halland“, *Danaskógar*, nu Dane-forest i England). Men faktisk lyder eller forudsætter de ældste Former *Dani-marca*. — Det sidste viser imidlertid blot, at Navnet *Danmark* ikke er dannet af en Genitiv + *Mark* (skønt baade Kejserbrevets *marca ... Danorum* og Kong Alfreds *Denameare* vidner om, at det tidligt er blevet forstaaet saaledes). En saadan Sammenrykning eller Juxtaposition er imidlertid ingenlunde den eneste Maade, hvorpaa Sammensætninger kan dannes. Ligesaa hyppig, i gamle Landsnavne maaske snarest hyppigere, er en Forening af et Forled i Stamform med et Efterled³. *Dani-* er Danernavnets Stamme — derom er alle enige. Deraf er da *Danimarca* (som altsaa egentlig betød „Dane-land“, ikke „Danernes Land“) dannet⁴.

¹ Sml. Axel Olrik: *Danerne ved deres Fremtræden i Historien*. (Folkelige Afhandlinger, udg. af H. Ellekilde, p. 12 ff.). ² Von Grienberger, p. 140, sml. A. Noreen, p. 143, og Wadstein, p. 18 f. ³ Medens Genitiv foreligger i Ord som lat. *manuspretium*, *jurisdictio*, indeholder *manupretium*, *usufructus* den rene Stamme (denne kan forkortes: *manceps*, *princeps* eller forlænges med Bindevokal: *maniceps*, *sacrificus*). Sml. A. Grenier: *Etude sur la formation et l'emploi des composés nominaux dans le latin archaïque*, Paris-Nancy 1912. — Man kan sammenligne *Ar-ós* (hvoraf *Aarhus*) med *Áby(r)* (hvoraf *Aaby*). I første Tilfælde er Forleddet Betegnelse for en selvstændig Genstand („Aaen“), som beskrivende knyttes til Efterleddet. I andet Tilfælde bliver Efterled blot nøjere bestemt ved Forled. ⁴ Dette har i sin Tid Nordmændene P. A. Munch og S. Bugge, siden ogsaa danske Forskere som Axel Olrik (Salmonsens, under *Daner*) og Gudm. Schütte (fx. *Jyllandsposten* 3. Marts 1919) med Styrke hævdet.

Ligesaa lidt som Navnet *Daner* bør tydes ud fra Rigsnavnet, der i vore Kilder er 400 Aar yngre, ligesaa lidt bør det henføres til ældgamle Perioder som fx. den indo-europæiske eller ur-germanske. Det er opstaaet — saa vidt det er os muligt at vide noget derom — i Folkevandringstiden. Det er da ud fra denne Tids Forudsætninger, det maa tolkes.

Folkevandringens Periode er præget først og fremmest af Krig. I de arkæologiske Fund som i de historiske Beretninger er det Kamp og Vaaben, der spiller Hovedrollen. Ingen kan paa Forhaand tvivle om, at Tankegang og Interesser hos den Tids Mennesker har gaaet i krigersk Retning. De forvandlede den gamle Himmegud *Tiu* (sml. *Zeus*, *Jupiter*, „Fader Himmel“) til en Krigsgud, hvem Saxerne anraabte under Navn af „Sværdføreren“ (*Saks-not*). Og ogsaa deres Høvdingers Navne antog netop i den Periode, der her interesserer os (4.—6. Aarh.), et afgjort krigersk Præg¹. Ord for „Kamp“ og „Krig“ og „Spyd“ bliver i disse Aarhundreder, men ikke før, staaende Led i germanske Personnavne². Ifølge Sagnet hed fx. en Søn af Kong Halvdan *Heorogár* (o: „Sværd“, „Spyd“); og *Skjoldung*-ættens Navn indeholdt sikkert fra først af Ordet *Skjold* (først ved senere vilkaarlig Omtydning en „Opnævners“ Navn).

Opstod nu et Folkenavn i disse samme Tider hos disse samme Krigerstammer, saa er det en nærliggende — om end naturligvis ikke den eneste — Mulighed, at det dannedes af et Ord af krigersk Karakter. Selve Ordene for „Kamp“ og „Krig“ (*gund*, *hild*, *wig*) maatte nu afgjort være for almene: de kunde passe paa alle. Et Ord for et eller andet bestemt Vaaben vilde derimod være i fortrinlig Grad karakteriserende. En saadan Navngivning vilde ogsaa for den Tids Germaner have velkendte Paralleler: Saxernes berømte Stamme førte et Navn, der — som alle vidste — betegnede dem som „Sværd-

¹ Axel Olriks Slutten i Afsnittet „En Navneskik i Folkevandringstiden“, (Danmarks Heltedigtning I, 1903, p. 22—25) væsentlig fra Anvendelsen af Bogstavrim i Beowulfkvadets Personnavne til en „poetisk“ Navneskik i Folkevandringstiden („Man mærker poesiens magt også i det små...“), kan jeg kun betragte som en Rest af Romantik. ² Efter Schönfeld: Wörterbuch der altgermanischen Personen- u. Völkernamen, Heidelb. 1911, anføres her (Romertal betegner det ældste Aarh. for Forekomsten): 1. *gaiz* „Spyd“: Ariogaisus III, Laniogaisus, Merogaisus IV, Radagaisus V, Gaisaricus V—VI. 2. *gund* „Kamp“: Gundomadus IV, Gundibadus, Gundiocus, Gunthiricus VI. 3. *hild* „Krig“: Hildico V, Hildirix, Hildibertus, Hilderith VI.

mænd"¹ (af *saks* „kort Sværd“). Og de ikke mindre berømte Frankers Navn var ligeledes tidligt knyttet til et Vaabennavn (oldeng. *franca*, isl. *frakka* „Art Spyd“).

Intet kan da paa Forhaand hindre Opstillingen af den Formodning, at Danernes Navn kan betegne dem som Bærere af et eller andet Vaaben. Om denne Formodning skal blive mere end en blot Mulighed, vil bero paa, om et bestemt Vaaben kan vises at være karakteristisk for Folkevandringstiden og specielt for Danerne, og om dette Vaaben kan have haft et Navn af passende Form. Disse to Forudsætninger skal her prøves hver for sig.

Af Hovedangrebsvaabnene har Sværd og Spyd stadig været i Brug Jernalderen igennem (om end i forskellig Type). Derimod forholder det sig paa anden og ejendommelig Maade med Buen. Medens Fund af Pilespidser nemlig vidner om Brug af Bue for Stenalderens og Bronzealderens Vedkommende, saa synes den op imod Tiden for vor Tidsregnings Begyndelse at være traadt tilbage i nordeuropæisk Bevæbning. Ogsaa i den romerske Kejsertid er Pilespidser sjældne; Buer er overhovedet ikke fundet; og Tacitus nævner slet ikke Buer hos Germanerne. I Tiden fra 4.—8. Aarhundrede hævder Buen imidlertid atter sin gamle Betydning. Baade litterære Kilder og talrige Krigergrave vidner derom². Tydeligere end alt andet taler dog her de danske Mosefund, hvori selve Buerne (dannede af lange, lige Grene af Tax) er bevarede³. Disse Fund vidner om Kampe paa Fyn og i Ø.-Jylland — Kampe, hvis Formaal og Deltagere vi ikke kender, men som hverken i Rum eller Tid kan være langt fjernede fra de Togter, hvorved Danerne (snarest fra Sjælland) bredte deres Magt og skabte det Rige, der siden kaldtes Danmark.

Et nyt og vigtigt Vaaben som Taxtræs-buen maa naturligt tænkes at have spillet en lignende Rolle for de nordiske Stammers Fantasi som det korte Sværd (*saks*, hvoraf *Saks-not*, „Krigsguden“) for Nordtyskernes. Forskellige Minder fra Folkevandringstiden i Danmark synes nu virkelig at vidne om denne Rolle.

Der staar en ældgammel Tax ved Bromølle i Skippinge Herred

¹ Saaledes forstod ialfald Forfatteren af det oldengelske Digt *Widsið* Navnet; han stiller v. 62 *Seaxan* parallelt med *Sweordweras*, „Sværdmænd“. — Om Folke-navnet opr. er en Forkortelse af det kun som Gudenavn overleverede *Saksnot* (L. Laistner), faar staa hen. Sml. R. Much i *Zeitschr. f. deutsche Wortforschung* I, p. 326 ff. ² Max Ebert i *Hoops' Reallexikon* under Bogen (Waffe). ³ Se Engelhardt: *Nydam Mosefund*, Kbh. 1865, Tavle XII. Sml. Sophus Müller: *Vor Oldtid*, Kbh. 1897, p. 546 og 558 ff.

paa Sjælland — ved sin Størrelse et Særsyn i Landet. Maaske kunde den — ligesom den ældste Tax i England, der er 14—1500 Aar gammel — gaa tilbage til vor Periode. Taxtræer har tidligt spillet en religiøs Rolle dels ved Sjæle- og Dødekultus, dels ogsaa i Krigstider paa Grund af Grenenes allerede omtalte Anvendelse til Buer¹. Tæt ved dette plantegeografiske Unicum i Skippinge Herred findes et sprogligt: Stednavnet *Ulvig*. Dette kan, som H. V. Clausen² har hævdet, kun tydes som „Helligdom for Guden Ull“. Men Ull var i den gamle Mythologi Buegud (*Bógáúss*) og boede i *Ydalir* „Taxdalene“. Nu maa *Ulvig* paa Grund af sin nøje Forbindelse her og andetsteds (fx. paa Øland) med Stednavne paa *-løse*, gaa tilbage netop til Folkevandringstiden. Man maa da allerede heraf slutte, at Bueguden Ull i denne Periode har været dyrket paa Sjælland (og at Buetræet Tax har været ham helliget)³, altsaa at Buen for Datidens sjællandske Krigerstamme mythologisk har spillet en Rolle.

Disse indirekte Vidnesbyrd, der beror paa sent overleveret Mythologi i Forbindelse med et endnu senere overleveret Stednavn, bør naturligvis om muligt bekræftes ved direkte Overlevering. En saadan findes fra denne Tid kun i enkelte Runeindskrifter og i Guldhornenes Billedfremstillinger.

Guldhornsbillederne bestaar dels af rent dekorative Elementer, dels af mythologiske. Hvis disse sidste med Axel Olrik, der i en efterladt Afhandling⁴ har givet den hidtil kyndigste og forsigtigste Tydning, tør opfattes som fremstillende de germanske Hovedguder Odin, Thor og Frøj, saa maa det synes naturligt her ogsaa at søge Bueguden Ull. Nu findes der paa det korte Horn to Bueskytter, paa det lange een. Denne sidste er større end alle de nærmeste Skikkelser og desuden ved sin Nøgenhed fremhævet som Gud. Man fristes da til her at finde Ull⁵. Men selv om man vilde se bort

¹ Saaledes J. Hoops i Reallexikon under Eibe. — Det eviggrønne Træ, der ifølge Adam af Bremen stod ved Templet i Upsala, har Löffler opfattet som en Tax. ² Studier over Danmarks Oldtidsbebyggelse, p. 193—204. ³ Det er N. E. Hammerstedt, som i en Anmeldelse (Fataburen 1911, p. 126) har fremsat den Tanke, at Ull har været „en bågens och pilens gud, åt hvilken samtidigt idegranen, bågträdet varit egnad“. Sml. L. Fr. Löffler: Det evigt grönskande trädet (Festskrift til H. F. Feilberg, p. 617 ff.). ⁴ Gudefremstillinger paa Guldhornene (Danske Studier 1918, p. 1—34). ⁵ Hvis Ull var Hovedfiguren paa det lange Horn og Odin — som af Olrik antaget — paa det korte, vilde der her foreligge en mærkelig Parallel til en Mythe hos Saxo (I, 130 ff. P. E. Müller), ifølge hvilken snart Othinus, snart Ollerus er Hersker.

herfra, selv om den større Bueskytte saa vel som de to mindre skulde have en blot dekorativ Karakter: tilbage bliver det Faktum, at man paa dansk Grund i 5. Aarh. har interesseret sig stærkt for Bueskydning.

Navnet *Ull* svarer sprogligt til gotisk *wulpus* „Straaleglans“. Den germanske Buegud *Ull* har da haft et Navn nøje svarende (mon tilfældigt?) til den græske Buegud Apollon's: *Φοῖβος* „den straalende“. Nu findes Ordet *wulpus* netop igen paa en af de urnordiske Indskrifter fra Danmark: i Ordet *wolpupewar* (Wimmers Læsemaade) paa Thorsbjerg Dupskoen. Hvis dette tør forstaas som „Ull's Tjener“ (o: „Dyrker eller Præst“)¹, saa har vi her et nyt Vidnesbyrd om Dyrkelse af *Ull* og altsaa om Buens fremragende Betydning i Folkevandringstidens Danmark.

Men har Buen den fremragende Betydning, vilde det være fristende — og om det lykkedes semantisk tilfredsstillende — i selve Danernes Navn at finde Vidnesbyrd om Buedyrkelse.

Et *Dani-* „Bueskytte“, maatte forudsætte et *dan-* „Bue“². Et saadant germansk Ord kendes ganske vist ikke. Alligevel maa een af Ord-Stammerne *dan-* (omtalt under III, 1.—2.) have haft en meget nærliggende Betydning, nemlig „lang, lige Stang“³. De i Moserne fundne danske Buer bestaar netop af lange, lige Grene: de er enkle, ikke som undertiden de orientalske Buer, sammensatte. Man kunde da med nogen Ret formode, at *dan-* enten oprindeligt eller sekundært havde haft den mere tekniske Betydning „Bue“. — Tekniske Ord og Betydninger beror meget ofte paa Kulturlaan. Netop Bueskydningen maa nu som nævnt skyldes en ny Impuls i Folkevandringstiden. Vi føres da til at undersøge den Tids Kulturstrømninger.

Den svenske Arkæolog Bernhard Salin⁴, der har gjort oldgermansk Ornamentik til sit Speciale, har paavist en stærk Kulturstrøm, der snarest omtrent i Tiden fra 3. til 5. Aarhundrede har ført talrige

¹ Saaledes Wimmer: Die Runenschrift, p. 104, og Sønderjyllands Runemindesmærker, p. 12 ff. ² Det ligger her nær at indvende: „Bue“ hed allerede i Folkevandringstiden *iw-* = isl. *ýr* (sml. S. Bugge: Norges Indskrifter, p. 64 ff.): „Bueskytte“ maatte dannes heraf. Dog staar det fast, at *iw-* i Germansk som i Keltisk altid kun har været et Trænavn (der ganske vist let kunde bruges om deraf lavede Genstande, især Buen). Muligheden af et andet, rent teknisk Ord for „Bue“ tør ikke benægtes. ³ Man kunde her tænke paa de „Spyd-Daner“, der nævnes i Beowulfkvadet og heri se en Gengivelse af Danernes Navn. Dette synes virkelig muligt. Men den sene og fremmede Digter kan have omtydet Navnet efter den i hans Sprog herskende Betydning (III, 1.). ⁴ Die altgermanische Tierornamentik, p. 354 ff.

nye Elementer fra Sortehavets Nord- og Nordvestkyst ad Dnjepr og Weichsel til Østersøens sydlige Bredder. Paa Genstande, der tilhører denne Kulturbevægelse, optræder Runerne for første Gang. Otto v. Friesen¹ har derfor vistnok med Rette antaget, at de er opstaaet (dels af græske, dels af latinske Tegn) hos Goterne ved det sorte Hav og først derfra laant til Norden.

Det kan heller næppe være tilfældigt, at flere af de dekorative Elementer paa Guldhornene findes igen netop ved Sortehavet. Man² har allerede gjort opmærksom paa, at Fuglen, der sætter sine Klør i en Fisk, fra først af er Bymærke for den græske, delvis romaniserede By Olbia. Og der findes paa Guldhornene endnu flere Motiver, der genfindes i Ornamentik fra Olbia: Dioskurer, Bueskytter, Hvedeaks, Sol med springende Heste³. Tillige vides det, at netop med Olbia har Goterne i 3. Aarhundrede været i nær Berøring; det er da ikke usandsynligt, at det er gennem denne Bys Mønter, Barbarerne har faaet adskillige af de Motiver, som pryder Guldhornene.

Den Sortehavskultur, der saaledes øvede sin Indflydelse lige til Skandinavien, var opstaaet ved græsk Kolonisation. Dog var den blevet stærkt omformet ved at optages af indfødte Skyther, som stadig udgjorde Grundstammen af Befolkningen. Disse Skyther var et iransk eller ialfald forlængst iraniseret Folk, talte altsaa et med Persisk nærbeslægtet Sprog. Først Goter og Hunner trængte dem i Folkevandringstiden tilbage til Kaukasus, hvor endnu den iranske Stamme Osseterne lever.

Skythernes Liv havde fra først af været et rent Nomadeliv: deres Boliger var ifølge Herodot Filttelte, deres Vaaben Buer og Pile, deres Føde Smør og Ost (netop Ordene for „Ost“, *υγός*, og for „Smør“, *βούτυρον*, hvoraf lat. *butyrum*, synes i Græsk laante eller ialfald paavirkede fra Skythisk). Siden udviklede de tildels under græsk Indflydelse et Agerbrug og idethele en Kultur, som ogsaa sprogligt kan vises at have haft Indflydelse fx. paa de slaviske og finske Folk i det nuværende Rusland⁴.

¹ Om runskriftens hærkomst (Upsala Univ. årsskrift 1906) og i Hoops' Reallexikon under Runenschrift, § 3. ² H. Hildebrand i Antiquitets-akademiens månadsblad 1874, p. 38—40. ³ I det store Værk af Ellis H. Minns: *Scythians and Greeks*, Cambr. 1913, omtales Goternes Forhold til Olbia p. 126 og 470. Olbias Mønter behandles p. 482—83 og afbildes paa Tavlerne II og III. ⁴ Sml. Vilh. Thomsen: *Sproglige vidnesbyrd om berøringer mellem finsk-ugriske og forskellige indo-europæiske folkeslag*. (Kort Oversigt over det phil.-hist. Samfunds Virksomhed, II. 1880—94, p. 223—24). Ex. fra Russ.: *sobaka* „Hund“, medisk *spaka*.

Det er af Betydning at slaa fast, at Skythisk, altsaa en Form for Iransk, kan være Udstraalingspunkt for Laaneord i Folkevandringsstiden. Der bliver maaske herved Mulighed for at efterspore Oprindelsen til et og andet af de for Romansk og Germansk fælles Ord, som hverken er latinske eller urgermanske, og som hidtil har trodset Etymologernes Anstrengelser¹. Det er ikke her Stedet til at gaa nærmere ind paa dette for europæisk Ordhistorie saa vigtige Problem. Her skal blot nævnes to romansk-germanske Agerbrugsord, som synes at maatte være naaet til Nord- og Vest-Europa fra Sortehavskysten. Det ene er det allerede (under III, 4.) omtalte *danea* „Lo“, det andet Ordet *Rug*. *Danea* (latiniseret for **dania*) kan simpelthen være en Afledning af iransk *dānā* „Korn“. *Rug*, der over Nordgermansk (**rugiz*) har bredt sig til Finsk og Lappisk og over Vestgermansk (**roggon*) til Fransk og Provençalsk, genfindes baade i baltiske, østfinske og tyrkiske Sprog. Det oprindelige Udgangspunkt for Ordet maa søges paa Balkanhalvøen (thrakisk og moderne nordgræsk *βούζα* af **wrugia*), men, som Hoops² har fremhævet, maa man regne med Skythisk som Mellemlid. En særlig Interesse faar dette Ord ved, at en germansk Stamme Rugierne (hvoraf *Rogaland* i Norge) aabenbart har Navn herefter („Rugdyrkerne“).

Ogsaa Vaabennavne synes ad denne Vej — dog paa et noget senere Tidspunkt — at være naaet til romanske og germanske Sprog: *Daga* „en Daggert“ kan være iransk *daga* „Flamme“ (hvoraf ved Oversættelse det romansk-germanske *brand* „Sværd“). *Dard* „Lanse“ kan som Fjernvaaben svare til det ossetiske Adjektiv *dard* „fjern“. Vort *Kogger*, der genfindes fx. i Oldfransk (*coivre*) og Byzantinsk (*κούκουρον*), finder en naturlig Forklaring i arisk *kukula* „Hylster“ (med *r* for *l* som i *πέπερι*, af *pipali*). Og det longobardiske *gaida* „Pilespids“ synes at maatte hænge sammen med iransk *gāda* „lille Projektil“.

At saaledes Ord for „Pil“ og „Kogger“ tilskrives en skythisk Oprindelse, maa synes saa meget desto mere nærliggende, som Skytherne til alle Tider var berømte som Bueskytter. Allerede Herodot nævner det, og en saa sen Forfatter som Lukian giver sine Skyther Navnet *Τόξαρις* „Bueskytte“. Og fra rent arkæologisk

¹ Sml. Viggo Brøndal: Substrater og Laan, Kbh. 1917, § 96—98, 161—64.

² Waldbäume u. Kulturpflanzen, p. 448, og Reallexikon under Roggen, § 7.

Standpunkt udtales det¹, at Pilespids er hyppigere i skythiske Grave end i et hvilket som helst andet Folks.

Man synes efter dette trygt at kunne hævde: det var fra Sydøst, fra Skytherne, at Brugen af Bue og Pil genindførtes til Germanerne i Folkevandringstiden.

Naar nu Ord for „Pilespids“ og „Kogger“ som nævnt kan være Laan fra Skythisk, saa spørger man nødvendigvis: Har da ikke Skytherne haft det Ord *dan-* „Bue“, som vi hypothetisk har opstillet? — Dette har nu efter al Sandsynlighed netop været Tilfældet. Thi Sanskrit har for „Bue“ en Stamme *dhanu-* (Masc. *dhanús*, Neutr. *dhánva*), som i Iransk maa have heddet *danu-*. Skythisk har forkortet dette til *dan-* (sml. ossetisk *fars* = avestisk *pərəsuš*), nøjagtig den Form, som vi har forudsat i Germansk.

Med denne Begrundelse fremsættes da det Forslag til Medforskeres Prøvelse: Danernes Navn, hvis Stamme er *Dan-i-*, betyder „Bueskytter“ og er dannet af det fra Skythisk laante *dan-* „en Bue“.

Maaske vil man efter indgaaende Prøvelse finde dette Forslag dumdristigt og ubegrundet. Dristigt vil et Forsøg altid være paa at genfremlægge en maaske ganske individuel Tanke, der har ligget til Grund for Dannelsen af et Navn for mindst 1400 Aar siden. Og Begrundelsen maa i dette Tilfælde paa Grund af Overleveringens Art blive ufuldstændig og paa mange Punkter indirekte. Søger man imidlertid — paa den her angivne Maade eller paa en anden — ligesom at samle alle Momenter, historiske og arkæologiske saa vel som sproglige, i eet Brændpunkt, turde der dog være Haab om at naa et Resultat, der er Drøftelse værd.

Dette Haab — tillige med en naturlig Trang til ikke helt at overlade Drøftelsen af vort Folkenavns Oprindelse til Udlændinge — kan maaske undskylde, at en længe næret Anskuelse ikke vedblivende holdes tilbage.

¹ Minns: nævnte Værk, p. 68.

KULTUR OG FOLKEMINDER

MERE OM DEN DANSKE JENS OG HANS SPROG

En lille Indkaldelse til Efteraarsmanøvre i Forbindelse med nogle mindre Meddelelser fra interesserede Læsere har sat mig i Stand til at fremkomme med en liden Efterhøst som et udfyldende Tillæg til den i „Danske Studier“ 1918 (S. 49—72) meddelte Artikel om dansk Soldatersprog.

Som haanende Betegnelse for den militære Spillemands ikke altid lige melodiske Præstationer bruges Benævnelsen *Spilletøve*, medens Oppasserens misundeligt kaldes *Oppassersnude*. De smaa i fjerde Deling er stadig Kælebørn og har som Følge deraf mange Navne, f. Eks.: de smaa *Fjerdedelings-Bisser*, *Skovdjævla*, *Pissetrolde* og *Urkædefigurer*. Bornholms Væbning, der til de regulære Troppers store Harne kun „kæmper“ nogle faa Dage med flere Aars Mellemrum, bærer det muntre Navn *Sildetropperne*, der paa én Gang rigtigt og onskabsfuldt alluderer til Klippeøens nationale Hovederhverv.

Blandt de tekniske Betegnelser for Befalingsmænd har jeg ved en ren Forglemmelse forrige Gang undladt at anføre *Staben* for Stabssergenten (= K.L.); de gamle prøvede Stabssergenter, der i Tjenesten gennem de mange Aar har faaet et næsten humant Præg over Livssyn og Optræden, betragtes med stor Venlighed af de menige; dette kan give sig Udslag i, at han blandt Mandskabet nævnes ved Fornavn (f. Eks. *Morten*), eller ved et Øgenavn af en vis elskværdig Karakter, f. Eks. *Jumbo*. Derimod er Korporaler og Underkorporaler ofte Genstand for de meniges Foragt, særlig Underkorporalerne, disse Amfibier mellem Menige og Befalingsmænd. De menige, der under Krigen som Korporaler laa inde til frivillig Eftertjeneste, kaldtes *Evighedskorporaler* med en ubeskrivelig Haan i Tonefaldet. En opblæst Underkorporal fik af Mandskabet Navnet *Vind 1* (Betegnelsen for den svageste Vindstyrke); opblæst var han, men mere end første Vindstyrke kunde det alligevel ikke blive til.

Hertil kommer naturligvis ogsaa for de Overordnedes Vedkommende en Række Øgenavne. *Manden med Jernmasken* hed en stræng Kaptajn, *Brilleslangen* var det lidet opfindsomme Navn paa en bebrillet Løjtnant, medens Øgenavnet *Danmarks Vovehals* anvendtes om en Løjtnant med ualmindelig lange og tynde Ben; han fik sit Navn, fordi han turde vove at gaa paa saadanne Stikker (i det civile Sprog har jeg hørt samme Betegnelse om en Mand med en meget lang Hals; tillige udtaltes hver Gang en Beklagelse over, at vedkommende af den Grund aldrig kunde faa

varm Mad). En usædvanlig høj Sergent blev kaldt „*Nørregades Forlængelse*“.

Naar man rullede sin Kappe, skulde man passe paa, at der ikke var *Svalerede* i den o: de to Enders Overflade skulde være lige og jævn uden Fordybninger. Og det udstikkende Stykke af den Rem, der holdt Kogekedlen fast til Tornystret, maatte ikke hænge og daske, men skulde være rullet sammen i *Shohale*. Naar man, med Fradrag i den ugentlige Lønning, købte Munderingsgenstande igennem Kompagniet, stod ens Gæld anført paa en Konto *Boggæld*, skønt det saa sandelig ikke var Litteratur, man forsynede sig med fra det Firma.

Blandt de under Verdenskrigen i den danske Hær indførte Vaaben er de saakaldte *Kaarde-Bajonetter*, som med et forvrøvlet Ordspil kaldes *korte Bajonetter*, skønt de var længere end de gamle. De blev modtaget med almindelig Anerkendelse af de menige, dels fordi de pyntede, naar Jens skulde ud og knuse Hjærter, dels fordi det ved en Kamp var muligt at tage længere Afstand fra en eventuel Fjende.

Ved Øvelserne florerer Befalingsmændenes Veltalenhed stadigt, upaa-virket af blødsødne Forordninger om en human Tone i Hæren. En æld-gammel og yndet Form for en Reprimande, naar en Øvelse ikke sker samtidigt, er denne: „Det lyder s'gu, som naar en Skæppe Kartofler ruller ned ad en Trappe“. En slap menig bliver af en opbragt Sergent karakteriseret paa følgende Maade: „De staar dér og ryster som et Stykke Sky paa et Stykke Kalvestej — en Regnvejrsdag“. Navnlig den sidste Tilføjelse giver Ordet Sky en vid Baggrund. En anden truer en doven Deling saaledes: „I skal faa et ordentligt *Havearbejde* med jeres Tøj, hvis I ikke bestiller noget“. Meningen var, at Delingen skulde kommanderes ud i en pladret Mark og dér falde ned i den udtrykkelige Hensigt at faa „*Hans Majestæt Kongens aflagte Klæder*“ (Uniformen) i særlig Grad til-smudsede. En Mand, der staar skævt i Geledet, bliver venligt, men bestemt gjort opmærksom paa dette Faktum: „Hvordan Fa'n er det, De staar og snor Dem! Tror De maaske, De er en Slingplante?“ I spredt Orden advares der mod at „klatre op ad Geværet“, naar man skal rejse sig efter at være faldet ned, og skal man krybe frem paa Maven, „mave“ sig frem, skal det gøres med Flid, saa man kan „faa Navlen skruppet ren“. En Sergent ønskede at latterliggøre en Menig, der havde forsét sig. Det skete, men saaledes, at vedkommende Befalingsmand selv hjem-faldt til en berettiget Latter, idet han udtrykte sig saaledes: „Se nu paa ham med det engelske Overskæg! Han er blevet helt tosset, siden han har faaet Skægget klippet engelsk — ligesom jeg!“ Naar man gaar og tramper, saa de tyksaaled og bredsnudede Militærstøvler efterlader rene Troldefødder i Jorden, erklæres der alligevel kynisk fra højere Sted: „De marscherer ikke“, ligesom det paa Trods af alle Fakta ved Geværgreb konstateres: „Den Haand kommer ikke ned“, skønt enhver ved Selvsyn kan overbevise sig om, at den famøse Haand er nede, muligvis ikke saa hurtigt, som det kunde ønskes. I sidste Instans appelleres der til Æres-følelsen; saaledes endte en Korporal engang en Straffetale med disse Ord: „Hvis jeg havde været saa dum og fjollet, som I er, var jeg ikke naaet

saa højt, som jeg er naaet.“ En klædelig Beskedenhed for en Mand i saa ophøjet en Stilling.

En Omskrivning for at sidde i mørk Arrest er *at være i Biograf-teater*, fordi der er mørkt. I Forvejen har man maaske faaet Dommen forkyndt af Oberstløjtnanten, der i denne Sammenhæng fortroligt kaldes *Bedstefar*. Den mildeste Disciplinærstraf er at stille om; i en opfindsom Befalingsmands Haand kan en Omstilling dog blive baade langvarig og spændende, naar den kommer til at bestaa i, at Delinkventen maa klæde om i alle tænkelige Kombinationer af de militære Klædedragter. Saa kaldes det *Maskerade*. Har man eksereret slet, kommer man til *Ekstra-ekstersits*, og er denne sat til om Aftenen, er det *Maaneskinstur*. Viser man sig ubekendt med Enkeltheder i de militære Etikettespørgsmaal, faar man *Ekstralæsning*: man møder i Fritiden og bliver overhørt i et Afsnit af „Lærebog for Hærens Menige“. En interessant Maade at straffe paa var jeg engang Vidne til; en Mand, der havde glemt at laase sin Pudsekasse, maatte gaa Vagt ved den med Gevær i tvende Timer.

Maden er stadig Genstand for Jenses udelte Interesse; han er i Stand til at indtage Føde til enhver Tid uden smaalig Hensyntagen til Omgivelser eller Konversationens Tone. Et gammelt Ord lyder: „Det er en daarlig Soldat, der ikke kan spise sin Mad mellem to rygende Lorte.“ Denne Glubskhed udelukker dog ingenlunde en vaagen Kritik af det, der bydes paa. Det kogte Vand, der serveres under den stolte Titel Kød-suppe, kaldes *Atlanterhavssuppe*, og den mindre yndede Blodbudding hedder *Negerbøf*, undertiden med den Tilføjelse, at Substansen „stammer lige fra Fødselstiftelsen“. De tykke Brødskorper kan man „kraft ede me’ blive mæt bare af at se paa“, og nedsvælger man dem, drevet af Sulten, sker det ofte med en Bemærkning om, at „den har været gearet noget højt, den Brødmaskine“. Oven paa Maden smager Tobakken godt; saa skal man have sig *en Stop* eller *en Smøg*, og snart *taager* og *pulser* man overalt. „Herrens Venner“ tilbringer den meste Fritid i *Salme-huset* (det kristelige Soldaterhjem), mens de verdslige laver *et farligt Bulteri*, hvor de kan komme til det. Snart blæses Retræten, og man maa i *Kanen*, i Seng, hvor Natteroen undertiden forstyrres af de nok-som bekendte giftige Gasarter, ogsaa kaldet *Tarmgas*; til en Misdæder, der gjorde sig skyldigt i noget saadant, sagdes tidligere: „*Hane i Ro*“. Udtrykket skriver sig fra den ældste Model af Gevær 89, hvor Hanen kunde stilles i Ro, saa Skuddet ikke kunde gaa af. Befandt man sig i andet Geled bag en Specialist i Gasarter, kunde man beklage sig over, at man stod og blev helt „solbrændt“.

Blandt de Bemærkninger, der sigter til at ildne de sjunkne Livs-aander, og hvor Befalingsmændenes sproglige Skaberkraft og Fantasi fejrer deres skønneste Triumfer, anfører jeg bare to, som ved Siden af at vise dette tillige vidner om det militære Sprogs Raahedsselement. Til en Jens, der ikke var rap nok, blev der sagt: „Manden skal Fanden gale me’ skynde sig, saa Tænderne rasler *sektionsvis* ud af hans gloende Røvhul.“ Ordet sektionsvis gør Kynismen militær og dermed berettiget i den givne Sammenhæng. En anden blev truet med følgende Straf: „De skulde

have 14 Dage paa Lokummet med Hovedet nedad og en Hvedekage i hver Næve.“

Som forrige Gang paavist, er Soldaten ikke særlig opfindsom til at skabe *Øgenavne* og *Tilnavne*. Saa snart man er Soldat, betegnes man med et Nummer, men der er her, som hos andre Mennesker, en Trang til at særtægne Kammeraterne paa en mere individuel Maade. Soldater, der sover paa samme Belægningsstue, kalder ofte hverandre ved Fornavne: Peter, Poul o. s. v. I ældre Tid fik Soldater Tilnavn efter Hjemstavnen. Nu faar man ofte Navn efter den Stilling, man indtager i det civile Liv, hvis denne da ikke er alt for almindelig, f. Eks. Tolderen, Typografen, Postmesteren, Skolelæreren, Magisteren (forkortet til: Gister). Under denne Benævnelse gaar man baade blandt Kammerater og Befalingsmænd, og det er oftest en Ære at have et saadant Tilnavn, da det dels er individualiserende i Forhold til Nummerbetegnelsen, dels tyder paa, at der bliver lagt Mærke til vedkommende, forøvrigt ikke altid i lige smigrende Grad. Endelig hidrører Tilnavnene for en Del fra legemlige Skavanker hos Soldaten, og her nærmer vi os Øgenavnet. Den Kammerat, der altid gaar ubarberet, hedder *Skæg*, en anden med fremtrædende Underbid kaldtes *Djævelen*. *Sogneraadsformanden* var Navnet for en gammelklog Sikringsmand, mens Betegnelsen *Urmageren* sigtede til vedkommendes mindre hæderlige Omgang med et Ur; en Mand ved Navn Konradsen hed *Konjaksen*, og *det røde Aftenblad* var den spøgefulde Betegnelse for en rødhaaret, sladrende Jens; derimod gav man Navnet *det vandrende Lokum* til én, der altid var snavset og tillige til enhver Tid havde Munden fuld af sort Snustobak. Svarende til *Reservesvensker* om Bornholmerne har jeg i det civile Sprog om samme Landsmænd hørt Betegnelsen *Surrogat-svensker*, der tydeligvis er opstaaet i Trængselsperioden i Fjor.

Sluttelig meddeler jeg et Par nye Prøver paa det omfangsrige Omraade af Soldatermaalet, der falder ind under Kategorien *Vrøvl*. Det forbavsede Spørgsmaal: „Hvad Faningen [v: Fanden] er Meningen?“ kan udvides saaledes: „med Sky'ningen paa Fæstningen fra om Mor'ningen til om Aftningen“. Og den bekendte Kommando: „Med Sektioner højre sving!“ forvrøvles til: „Med Sektioner hiv og sving!“ under Paavirkning af et bekendt Slagord. Ofte udslynges følgende Bemærkning: „Du skulde klippes rødhaaret med en Træsaks!“ Og med et Stænk af Sjofelhed bliver „sandsynligvis“ til „sandsyfflis“ og „paalideligt“ til „paaliderligt“.

Ovenstaaende viser, at det meget vel lader sig gøre at forøge det allerede meddelte Stof, hvorfor jeg indtrængende beder ældre og yngre Kolleger af alle Vaabenarter „til Lands og til Vands“ om at være mig behjælpelige med at fuldstændiggøre Materialet, der altid vil have sin Værdi som en ganske vist ringe, men ejendommelig Blomst i det danske Sprogs Urtegaard.

Poul Schjærff.

NORDFYNSK BONDELIV

Christine Reimer: *Nordfynsk Bondeliv i Mands Minde*. IV—V. 1919.

Det er i år lykkedes forfatterinden Christine Reimer at afslutte sit fortjenstfulde værk „Nordfynsk Bondeliv i Mands Minde“ ved udsendelsen af dettes 4. og 5. del. 4. del indeholder folketro, folkedigtning, overtroiske meninger, ordsprog o. s. fr. fra forf.s hjemegn i Nordfyn og er samlet sammen med samme omhyggelighed og omstændelighed som de foregående dele. Det er en overordentlig flid der er nedlagt i dette store samlerværk om fynske folkeminder, og forf. er åbenbart ikke så lidt i slægt med de gammeldags „myreflittige“ husmødre, hvis pris hun synger i værkets tidligere afsnit. Hun er tillige en forstandig og varmhjærtet dame, som dog i sin iver for at holde fortidens enkle og sparsommelige levesæt op som et spejl for nutiden stundom forfalder lidt for meget til direkte moraliseren, der jo i og for sig ikke hører hjemme i et værk af denne art. Og at man ikke hos den allerede aldrende forf. kan vente nogen gennemført kritisk ævne til at sondre virkelig folkeoverlevering fra litterær bearbejdelse deraf, ses bl. a. i 4. del s. 491, hvor forf. i en note polemiserer mod en ytring af nærværende anm. i Danske Studier 1914 s. 194 om det urigtige i at opfatte Palle (Palle jæger) som forkortelse af Palnatoke. Men sligt forringer selvfølgelig ikke forf.s fortjeneste af at have samlet de tusinde småtræk til et broget mosaikbillede af fordums sæd og skik. Dog har forf. i 5. del, der handler om de rent lokale minder fra hjemegnen (Hårslev og Skamby sogne), inddraget meget andet stof end hvad der henhører under egenlige folkeminder og dvæler ikke blot udførligt ved minder fra Oldtid og Middelalder af rent antikvarisk art, men har også udarbejdet anselige afsnit om betydelige mænd fra egnen som Rasmus Rask og Vedel-Simonsen, hvorved unægtelig bogens ramme ganske sprænges; afhandlingen om Vedel-Simonsen skæmmes af en vidtløftig polemik mellem forf. og Odense amts historiske samfund, som det forekommer udenforstaaende ret overflødigt at optrykke. Men selv om det på dette og andre punkter viser sig, at forf. ikke ret kender begrænsningens vanskelige kunst, så vil dog i det hele og store hendes anselige samlerværk stå som et smukt æreminde både over hende selv og over de gode gamle tiders sparsommelighed, nøjsomhed og husflid, som hun har tegnet så smukt et billede af. Et udførligt sagregister, som er vedføjet femte bind, er en god hjælp for læseren til at finde sig til rette i det i sin ordning ikke altid lige overskuelige værk.

Jørgen Olrik.

AF BINDESTUENS SAGA

Af Bindestuens Saga. Et Jubilæumsskrift af Konrad Understrup.
128 S. st. Oktav. Bayers Forlag, Aarhus.

Takket være Digteren og Præsten St. Steensen Blicher vil det være overflødigt at give alm. danske Læsere en Forklaring af, hvad der for-

staas ved en Bindestue. For andre tjener følgende: I de fattige og magre vestjydske Hedeegne var der, antagelig i sidste Halvdel af det 17. Aarh., opstaaet en betydelig Hjemmeindustri ved at Befolkningen som Biindtægt slog sig paa Faareavl og Uldbinding (Strømpestrikning) til Salg.

Dels af Sparsommelighed, en Kunst, der i disse Egne var udviklet i en Grad, man næppe traf Mage til i andre Egne af Landet, og dels for Selskabeligheden var det Skik, at Binderne om Aftenen gik sammen i en bestemt Gaard for næste Aften at samles i Nabogaarden o. s. v. til hvert Hjem i Byen havde været hjemsegt — saa begyndte man forfra. Man sagde om det Sted, hvor Binderne var samlede, at der var Bindstue, og det er om Livet deri, et ejendommeligt Stykke vestjydsk Bondeliv, hvor Tiden kortedes ved, at Deltagerne skiftedes til at fortælle gamle Æventyr og Historier, synge gamle Folkeviser o. s. v., at Blicher har fortalt saa mesterligt i sin „E Bindstouw“ 1842.

I sidste Halvdel af forrige Aarh. begyndte Strikkemaskinerne at afløse de fem Pinde, Karterne og Rokken blev ogsaa overflødige og selve Befolkningen i Bindeegnen greb med Begærlighed den nye Oplysning, der gennem forskellige Skoler, Foreninger, Biblioteker etc. blev budt den. Bindestuen, et levende Arkiv for ældgamle Folkeminder, gik sin Undergang i Møde med snare Skridt, og meget af den Overlevering gennem mundtlig Tradition, man traf der, vilde været tabt, hvis ikke vor verdenskendte Folkemindesamler, Evald Tang Kristensen, var kommen til at virke midt i Bindeegnen som Lærer i en Aarrække.

I ældre Tid, delvis ogsaa endnu, blev Bindtøjet omsat af omvandrende Hosekræmmere (Uldhandlere), der handlede i Kraft af et kgl. Reskript af 14/2 1741; men senere tog flere og flere af disse Kræmmere fast Ophold rundt om i danske og norske Byer og drev Handel fra Butikker i Stedet for. Det var en Del af disse Trikotagefolk, der i 1893 dannede „Danmarks Garn- og Trikotageforening“ til Varetagelse af Standens Interesser. Og det var i Anledning af nævnte Forenings 25-aarige Jubilæum, at Forfatteren, Gaardejer Konrad Understrup modtog Opfordring til at skrive Bindestuens Saga.

Valget var heldigt. Manden havde som Dreng vogtet Faar paa Jyllands Hede, tumlet med Bindehosen i Bindestuerne, og siden som voksen Karl havde han travet rundt saavel her hjemme som i Norge med Uldpakken paa Nakken. Understrup er en god Iagttagere og gengiver paa en udmærket Maade, hvad han seer og hører.

Først gengiver Forfatteren Hovedindholdet af de ældre Beretninger om Industrien: Grev Fr. Ludvig Moltkes interessante Efterretning paa Grundlag af egne Studier i Hammerum Herred, der findes trykt i Danmarks og Norges Oeconom. Magasin 1757; et Par Præsteindberetninger fra 1766; en Afhandling „Om Strømpebind“ af Pastor Niels Blicher i dennes Topografi over Vium Præstekald 1795; en Beskrivelse af samme Emne i Gr. Begtrupps „Agerdyrkningens Tilstand“ 1812, og endelig et Par lignende Beskrivelser af Justitsraad Fjelstrup og St. St. Blicher.

I et følgende Afsnit om Uldindustrien i Mands Minde fortæller Forfatteren om sine egne Minder fra den Tid, og det er, bortset fra det

værdifulde kulturhistoriske Stof, Stykket rummer, en Fornøjelse at læse om Forfatterens egen Deltagelse i det Liv, der nu er en Saga. Og naar han dernæst lader forskellige gamle Bindere og Hosekræmmere selv fortælle om deres Minder og Oplevelser fra Bindestuetiden, da virker disse „Historier“ næsten som levende Billeder. For Resten er Bogen gennemillustreret med et godt Billedstof, hvorefter en Del stammer fra Herning Museums Skatte, medens andre gengiver Personer og Interiører vedrørende Æmnet. I Slutningen af Værket omtales Danmarks Garn- og Trikotageforening, dens Mænd og Møder etc.

Det er en Bog, der fortjener at kendes ud over den snævrere Kreds, den først og fremmest er skrevet for.

H. P. Hansen.

GAMLE BONDEREGLER

I et Brev af ²⁷/₂ 20 oplyser Prof. Kn. Liestøl om, at Originalen til de af G. Kempe meddelte Optegnelser¹ er Nr. 1—34 af „100 gamle Bonde-regler“, som Oluf Kolsrud har udgivet under Titel af:

100 „Gamle Bunde-Regler“ etter uppskrift fraa Vang i Valdres 1687 med yngre tillegg fraa 18de hundra-aaret (Norske folkeminne utgjevne av Den Norske Historiske Kildeskriftkommission I). Kristiania 1914.

Jeg tillader mig herved at bringe Hr. Professoren min bedste Tak for hans Meddelelse, samtidig med at jeg efterlyser den, der kan give Oplysning om G. Kempe.

J. W. S. Johnsson.

¹ Se DSt 1919, Side 104 ff.

LEJRESTUDIER

AF

VILH. LA COUR

Vi Danske ejer i Bjovulfskvadets og Saksens malende Billeder af Folkevandringstidens Danmark en saa rig Skat, at hvert nyt Forsøg paa Tolkning af det overleverede kan paaregne Interesse.

Der dukker jo under Studiet saa uendelig mange Spørgsmaal op, som kræver Svar, og som sætter Forskernes Skarpsindighed paa Prøve. Mange er løst — først og fremmest ved Axel Olriks omfattende og banebrydende Arbejder. Mange staar endnu uopklarede tilbage, ikke faa vil maaske for alle Tider være og blive Gaader, som vi ikke kan tyde.

Det er naturligt, at Hovedopmærksomheden for adskilliges Vedkommende har været rettet mod selve Kongesædet Lejre. Kunde man med fuld Sikkerhed paavise det Sted, hvor Heorots gavlprydede Hal knejste, hvor Hrolfskæmperne flokkedes om deres Hersker, hvor de bragende Luer lyste over en Hirdtroskab, der for alle Tider har kastet Glans over „Ædlingens Ypperste“, vilde enhver føle, at vi besad en Helligdom, som talte til vore Sind. Her fødtes vort Folk. Her groede Riget. Endnu idag staar det frit og frodigt, som da Hadbardevældens Stormløb brødes af Storkongen i Lejre.

Det er denne Afhandlings første Opgave at fastslaa Stedet, hvor Sagntidens Lejre skal søges. Kan det gøres, vil det næste Skridt være at undersøge de Mindesmærker, som endnu vidner om svundne Tidens Liv dér paa Pladsen. Maaske vil man ad denne Vej kunne danne sig et Begreb om, hvilken Betydning Lejre har haft som Kultplads i Folkevandringstiden, og endelig vil det Spørgsmaal dukke op, om ogsaa Stedets Egenskab af Kongesæde er paaviselig ad anden Vej end den gængse: den litterære Overleverings.

Det er hele fire Spørgsmaal, som trænger sig paa. Lykkes det at give fyldigt Svar paa et eller flere af dem, vil vor Kundskab om Heltetidens Danmark dog i nogen Grad være udvidet.

STEDET

Thi om endskiøndt, mand maa og kand tilstaae, at der kand være flere Stæder i Danmark, som kand have Nafn af Leyre, castris-vel castro, saasom Leyrekier etc. Saa er det dog vist, at af alle gamle Skrifter er det en udgiort Sag, at dette Leyre ved Roskilde er det rette.

*Excerpta og Reflexioner Over LEIRE
Slott og Bye (Thottske Saml. 719. Kg. Bibl.)*

Det er naturligt i store Træk at redegøre for den tidligere Forsknings Resultater.

Kildestof i strengeste Forstand har man ikke haft at arbejde med. Det ældste Vidnesbyrd om Lejres Beliggenhed er mangfoldige Aarhundreder yngre end Lejres egen Stortid — det er Sven Aggesøns korte Ytring: „[Hrolf Krake] blev dræbt i Lejre, der paa hin Tid var den navnkundigste Kongsgaard, medens det nu, liggende i Nærheden af Roskilde By, næsten hører til de mest ringeagtede Smaabyer og knap nok har Beboere“¹.

I og for sig faar vi af disse Ord ingen anden sikker Oplysning, end at Traditionen allerede paa Valdemarstiden udpegede den ringe Landsby ved Grænsen af Voldborg Herred som Oldtidens navnkundige Kongesæde.

Alligevel er det dog noget. Senere Meddelelser viser os, hvor fast Traditionen har været knyttet til Stedet. Naar Stephanius² og Ole Worm³ omkring Midten af 17. Aarh. angiver Navnene paa en Del af Mindesmærkerne ved Byen, har de kun den lokale Overlevering at holde sig til. „Den hele tradition er så jævn og ukunstlet, som man kunde vente det af en bonde-beretning fra begyndelsen af 17de årh.; mindet om de enkelte konger er svundet, og kun den almene forestilling om Lejres gamle herlighed som kongesæde er bleven tilbage“⁴.

Denne faste Tradition, som er knyttet netop til dette og ikke til noget andet Sted, maa afgjort tillægges betydelig Vægt. Hvis man opkaster Tvivl om den rodfæstede Overleverings Sandhed,

¹ Gertz's Oversættelse, Sven Aggesøns hist. Skr., S. 37. ² Notæ uberioris in Sax., S. 29. ³ Monumenta Danica, S. 22. ⁴ Axel Olrik: Danmarks Heltedigtning I, S. 196.

maa man i hvert Fald begrunde disse Tvivl paa afgørende Maade. I ganske særlig Grad gælder det, hvis man bringer andre Steder i Forslag. Hvilket Standpunkt til Sagen man end sluttelig vil indtage, maa den lokale Tradition nødvendigvis danne Undersøgelsens Udgangspunkt.

I Tidens Løb har ikke alle Forskere ment at turde fæste Lid til Overleveringens Vidnesbyrd.

Den første, som ytrede sine Tvivl, var ingen ringere end I. I. A. Worsaae. Da han i 1842 undersøgte, „hvorvidt man kan antage, at det i Haraldskiær-Mosen (1835) opgravede Liig er den norske Dronning Gunhildes“¹, udtalte han, at Lejre ved Roskilde allerede paa Harald Blaatands Tid syntes at have været „temmelig ubetydeligt“, og at „det endogsaa er rimeligt, at dets Navnkundighed er bleven en Del forstørret af Sagaskriverne“². Det havde maaske været en Kongsgaard for „de tidligere sjællandske, rettere vel kun nordsjællandske Fylkekonger eller om man vil for Skjoldung-Slægten“, men „den Betydning, Lejre kunde haandhæve som Kongsgaard og Offersted i en enkelt Del af det danske Rige, tabte sig upaatvivlelig ganske med Rigets Forening under een Hersker og med Hedenskabets successive Hendøen“³. Idet han derpaa omtalte den lokale Tradition og dens Navne paa Gravhøjene, sluttede han: „For enhver fordomsfri Betragter er det aldeles aabenbart, at disse Stensætninger er saa langt fra at tilhøre de ovennævnte Personer eller den ovenmeldte Tid, at de endogsaa synes at være mange hundrede Aar ældre og ikke engang tilhøre den sidst her i Landet indvandrede gotiske Stamme . . . Paa Lejre kan man derfor med god Grund anvende en berømt Kritikers Ord: „Det gaar med Tidens Strøm, som med Livets, de Store i samme fortære de Smaa. Saaledes ikke blot fortrænger det større Minde det mindre, men opsluger det. Det mindre bekendte Stednavn maa gaa under for at bidrage til at gøre et stort Navn endnu større i Folkets Minde““⁴.

Worsaae var den første kyndige, som undersøgte Gravhøjene ved Lejre, og hans Opdagelse, at de for en Del stammede fra Stenalderen, rokkede hans Tro paa Traditionens Sandhed. Det førte ham dog kun til at antage, at Sagnene overdrev Lejres Betydning. Han gjorde intet Forsøg paa at „flytte“ det navnkundige Sted til andre Egne, hvor Sagn og Mindesmærker kunde

¹ Hist. Tidskr. III, S. 249 ff. ² l. c. S. 274. ³ l. c. S. 275. ⁴ l. c. S. 276.

tænkes bedre at stemme overens. Og for en nøjere Kritik kan hans Indvendinger ikke tillægges Vægt. Det var vel sandt, at Harald Hildetands Navn kun med Urette knyttedes til en Langdysse fra Stenalderen. Det var rigtigt, at mangfoldige andre Spor pegede tilbage til en langt fjernere Fortid end Hroars og Hrolfs. Men deri laa intet Vidnesbyrd om, at Stedet ikke i disse Herskeres Tid havde haft den Betydning, som Overleveringen tillagde det. Her kunde gennem Aarhundreder, maaske Aartusinder have været et vigtigt og centralt Kultsted, lige hyppigt befaret i Stenalder som i Broncealder og i Jernalder. Og i Folkevandringstiden kunde store Hændelser være knyttede til denne Plet og Navne gemt i Folkets Minde, som derpaa — naar atter Aarhundreder var gaaet — fæstnede sig ved de synlige Mindesmærker, som Egnen besad fra en fjern Old.

Mere vidtgaaende i sin Kritik var en Menneskealder senere Dr. Henry Petersen. I hans Afhandling „Om Nordboernes Gude dyrkelse og Gudetrol i Hedenold“ (1876) kom han ind paa Problemet. Han henviste til Sven Aggesøns ovenciterede Udtalelse og skrev i den Forbindelse: „Naar vi i vore Tider ser, hvor almindeligt Byer, der engang forlængst have haft en vis Betydning, endnu efter et Par Aarhundreders Forløb kan have bevaret et ydre Præg af deres fordums Anseelse og i alt Fald fremtræde som betydelige Landsbyer, bliver det endnu mere paaafaldende, om Lejre 2—300 Aar før den af Sven Aagesøn betegnedes som anført, skulde have været Rigets Hovedsted, dets vigtigste Kongesæde og Offersted¹.“

Denne Slutningsbemærkning hentyder til en Ytring i Thietmar af Merseburgs Beretning fra Begyndelsen af det 11. Aarh., ifølge hvilken „Lederun, i det Landskab, der kaldes Selon“, skulde være „Hovedstedet i Riget“ og hvert 9de Aar samle Indbyggerne til Storofringer. Bortset fra, at Lederuns Navn hos Thietmar kun findes i en Randtilføjelse til den oprindelige Tekst, kan man dog ikke paa Grundlag af hans Ord opfatte Lejre som en i længst svunden Tid betydelig By. De siger kun — hvad ogsaa Sagnene melder — at her var caput istius regni, her var Rigets vigtigste Punkt, hvor Hovedofringerne foretoges.

Vi har hos Dr. Henry Petersen mødt en Opfattelse, som har spillet en vis Rolle i Diskussionen. Man er gaaet ud fra, at Lejre

¹ l. c. S. 8 f.

i Oldtiden maaite fremtræde som en større, samlet Bebyggelse, skønt ingensomhelst Overlevering berettiger til denne Antagelse¹. Her er kun Tale om en Kongsgaard og et Offersted af fremtrædende Rang. Og begge disse kan særdeles vel tænkes at forsvinde uden at efterlade nævneværdigt Spor.

Dr. Henry Petersen rejste imidlertid ogsaa andre Indvendinger mod Traditionens Vidnesbyrd. „Havde Lejre,“ skrev han, „haft en saadan Betydning for Hedenold, maaite vi yderligere vente at se denne By som et Centralpunkt for den Landsdel, for det Herred, hvori den laa, men selv indenfor sidst nævnte Omraade er Lejres ringe Betydning paafaldende. Det ligger lige ved den østre Grænse af Herredet, som nævntes Valbys (senere forvansket til Valborgs) Herred og kan derfor med Rimelighed antages hverken at have haft Herredstingstedet eller det formentlige Herredshov i sin Nærhed².“

Denne Indvending hviler paa en fejlagtig Opfattelse af Pladsens Betydning. Det er ganske rigtigt, at Lejre næppe har rummet Herredstinget eller Herredshovet. Men det er jo heller ikke om Herredet, Sagnene fortæller os. De gør Lejre til Midtpunktet for det Spyd-Danernes Vælde, som var grundet i Heltetiden. Horisonten er videre end Herredets, ja det er den videste, vort Folk paa det Tidspunkt endnu havde skimtet. Fra en snæver Sammenlutning mellem Smaaomraader var Daneriget vokset ud til den Østersømagt, som det — paa forskellig Vis — altid senere har været. Men med ligesaa stor Sikkerhed, som vi kan paastaa, at Resultatet af Folkevandringstidens Kampe var det danske Storriges Fremvækst, med ligesaa stor Sikkerhed kan vi hævde, at Begyndelsen maa være gjort derved, at Naboer har sluttet sig sammen i snævrere Forbund, at der indenfor den Del af Riget, hvor Tyngdepunktet viste sig at ligge, maa have fundet en mere omfattende Organisation Sted end den hidtil kendte. Det ligger meget nær at tro, at Retskreds har sluttet sig til Retskreds — ad tvungen eller frivillig Vej. Og der er af denne Grund intet

¹ Sml. Axel Olrik: Danm. Helted. I, S. 198. Kun ett eneste Sted kalder Saxe Lejre for en By (oppidum), som af Hrolf var bygget med saa stor Pragt, at den stillede alle de andre Landsdeles Hovedstæder i Skygge (S. 82). Man kan ud af dette enestaaende Sted ikke læse andet, end at han har forestillet sig Oldtidens Kongesæde af samme Art som hans egen Tids: en Borg med en By ved sin Side (Vordingborg, Ribe o. s. v.). ² l. c. S. 9.

mærkeligt i at træffe Tidens Hovedhelligdom netop paa Grænsen mellem to gamle Retsomraader. Vi skal senere vende tilbage til dette Punkt og paavise, hvorledes andre navnkundige Helligdomme ligeledes ligger umiddelbart ved Herredsgrænser. Her skal det kun fastslaaes, at netop denne Beliggenhed kan skønnes at have givet Helligdommen en mere almen Karakter end om den havde ligget som et enkelt Herreds centrale Kultplads.

Som en sidste Indvending mod den stedlige Overleverings Vidnesbyrd skriver Dr. Henry Petersen: „Havde Lejre ved Heden-skabets Slutning haft nogen Anseelse som Offersted og som By, vilde en Kirke rimeligvis være bleven rejst der. Det var jo netop en af Paven udstedt Opfordring til Kristendommens Forkyndere at indvie de Steder til den kristne Gudsdyrkelse, der alt fra gammel Tid vare hellige i Folkets Øjne, og denne praktiske Forholdsregel synes fulgt mange Steder her i Norden. Det skulde være mærkeligt om det Sted, der havde størst Betydning for den hedenske Gudsdyrkelse i Danmark, var bleven forbigaaet i denne Henseende¹.“

Indvendingens Vægt er ganske afhængig af, hvorvidt Lejre endnu ved Kristendommens Indførelse ejede sin gamle Betydning som Kultsted. Laa dets Stortid 3—400 Aar før Ansgar prædikede eller Harald „gjorde Danerne kristne“, vilde Forbigaaelsen af Stedet ved de ældste Kirkeopførelser ikke undre nogen — rent bortset fra, at saa mange andre gamle Kultpladser kom til at savne den kristne Indvielse.

Dr. Henry Petersens Konklusion, at ikke Lejre, men Ringsted har været Sjællands navnkundigste Offersted², hviler derfor ikke paa noget sikkert Grundlag. Hans Kritik har paa intet Punkt rokket Traditionens Vidnesbyrd. Den af hans Invendinger, som man har tillagt størst Vægt — Beliggenheden ved Herredsgrænsen — taler snarest til Fordel for den gennem Aarhundreder nedarvede Opfattelse.

Et Par Aar før Dr. Henry Petersens Afhandling saa Lyset, havde J. Kinch offentliggjort en Række „Bidrag til en Tekstkritik af de 7 sidste Bøger af Saxes Danmarkshistorie“³. Han beskæftigede sig her bl. a. med Saxes Meddelelser om den Borg, som Eskild lod bygge in solido Letricæ paludis, den samme, som senere hen af Sakse kaldes urbs Latrensis eller urbs Laterensis.

¹ l. c. S. 9. ² l. c. S. 10 f. ³ Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1774, S. 271 ff.

Kinchs Hovedresultat af Undersøgelsen gik — i Overensstemmelse med Stephanius¹ og Suhm² — ud paa, at Eskilds Borg var det Søborg Slot tæt nord for Esum, hvis Ruiner endnu findes paa Holmen i den udtørrede Sø. „Rimeligvis har Saxe endnu ikke ret villet anerkjende „Søborg“ for et Egennavn, men betragtet det som et Slags Fællesnavn lig „Borgen i Søen“ og derfor fundet det nødvendigt at bestemme Stedet ved Navnet paa den Sø, i hvilken Byen laa. Søens Navn maa have været Letr (eller Lætr) Sø“³. Hans Argumentation virker særdeles overbevisende, og man kan vist gaa ud fra, at alle senere Forskere har godkendt hans Resultat. Saksens nyeste Oversætter, Jørgen Olrik, gengiver slet og ret „in solido Letricæ paludis“ ved „en Holm i Ledresø“⁴.

Kinchs Paavisning er af mange bleven mærkeligt misforstaaet. Axel Olrik bruger det Udtryk, at det efter Kinchs Tid „har været en almindelig tradition blandt oldforskerne, at Lejre vistnok var det samme sted som Søborg“, og han knytter dertil den personlige Bemærkning, at det dog maatte „synes en noget mislig sag at henlægge kongesædet til det tyndt befolkede Nordsjælland“⁵. Imidlertid — Kinch har ikke med et Ord antydnet, at Oldtidens Lejre og Middelalderens „Letr-Sø“ skulde søges samme Sted. Han mener kun at have paavist et ældre Navn — Letr eller Lætr — paa den senere saakaldte Søborg Sø, og dette rokkes i ingen Henseende Traditionen om Kongesædet tæt ved Roskilde. De to Ting er ganske uafhængige af hinanden.

Alligevel havde Olrik Ret i, at man gennemgaaende opfattede Kinchs Ord paa den Maade, han angav, og han synes selv at have delt Misforstaaelsen. Denne „Flytning“ af Lejre til Nordsjælland er imidlertid senere traadt i Skygge for et andet Forsøg paa at afkræfte Traditionens Vidnesbyrd, og til dette skal vi nu vende os.

Det er gjort af Mag. H. V. Clausen, som i sine omfattende „Studier over Danmarks Oldtidsbebyggelse“⁶ ogsaa beskæftiger sig udførligt med Lejreproblemet.

Som tidligere nævnt henlægger Sven Aggesøn Hrolfs Lejre til Roskildeegnen. Skønt Sakse ikke nærmere betegner Stedets Beliggenhed, nærer ingen Forskere Tvivl om, at det er den samme

¹ Notæ uberiores, S. 240. ² Hist. af Danm. VII, S. 88 f. ³ l. c. S. 333.

⁴ Saksens Danesaga 1157—1185, S. 54. ⁵ Danm. Helted. I, S. 194. ⁶ Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1916, S. 1 ff.

„ringe Landsby“, hvor efter hans Sigende Harald Hildetand er højlagt og i Nærheden af hvilken Kong Olafs Gravhøj findes. Det er ogsaa givet, at Lejrekrøniken tænker paa dette Sted, naar den beretter om det Lejre, der er grundlagt af Dan, smykket af Hroar og som gemmer Dans, Hroars og Halvdans tumuli.

Nu giver imidlertid Sakse paa andet Sted en Skildring af, hvorledes Frode Fredagod efter sin Død føres om Lande, indtil han jordfæstes „med kongelig Hæder ved Værebro paa Sjælland“¹, og netop her finder man endnu i vore Dage den mægtige Banke Frodebjerg. I denne Anledning skriver H. V. Clausen: „Man faar en mistanke om, at traditionen i 12. årh. har været vaklende, eller rettere om, at den litterære og nationale renæssance, som dengang udgik fra Roskilde — en lignende som den Vedel-Wormske i 15.—17. årh. — såvidt muligt har bøjet traditionen over i retning af det Lejre, som lå Roskilde nærmest, men dog ikke har kunnet komme udenom den kendsgerning, at sagnet om een af de mægtigste Lejrekonger, Frode, allerede da var stedfæstet til højen ved Værebro. Det vilde have medført for stærk modsigelse, om man ogsaa vilde have taget hans sagnskikkelse op af graven igen for at sætte den i høj andensteds“².

Det forekommer mig ikke, at man paa Grundlag af det anførte med ringeste Ret kan tale om en „vaklende“ Tradition, hvad Roskildeegnens Lejre angaar. Frode hører — som paavist af Axel Olrik og nævnt af H. V. Clausen — i Virkeligheden ikke hjemme blandt de gamle Lejrekonger. Han er dels en mytisk Skikkelse, en „Kornvætte“, paa en Maade en Genganger af Frugtbarhedsguden Frø, dels en Hadbardekonge, som først senere optoges i Skjoldungsrækken. Hans Navns Tilknytning til Banken ved Værebro er udelukkende begrundet i den Kult, som her maa forudsættes at have fundet Sted. Frodebjerg er Kultstedet for den mytiske Frode. Følgelig kan Navnet ikke uden videre flyttes, selv om han senere opfattes som en historisk Person, en Ætfar til Kongeslægten paa Lejre. For Valdemarstiden har det været en given Sag, at Frodes Grav var Frodes Bjerg. Men ved Roskildeegnens Lejre udpegede Overleveringen de andre Storkongers Hvilested: Dans, Hroars, Halvdans, Harald Hildetands. Her hørte de hjemme. Det var — Dan fraregnet — historiske Kongeskikkelser, med Rod i den stadig

¹ Saxe ed. Müller, S. 257. ² l. c. S. 206.

levende Tradition. Hvad Olrik lagde en Hovedvægt paa — „den stedlige Overlevering“ — er uimodsigeligt et meget tungtvejende Argument i alle Undersøgelser af denne Art, og vi har absolut ingen Grund til at tro, at lærde Folk i 12. og i 17. Aarhundrede, naar de søgte Oplysninger paa Stedet, har suggestioneret det ind i Almuen, som de selv ønskede¹.

Forøvrigt henviser Mag. H. V. Clausen til Dr. Henry Petersens Indvendinger. Han føjer hertil, at Lejre heller ikke ligger centralt, hvad Forholdet til gamle Bebyggelser angaar, for saa vidt disse oplyses af Stednavnene. „Naar jeg har tilladt mig at sætte Lejre ved Roskilde tilside for Lejre ved Slingerup,“ siger han, „er det paa Grund af det førstes afsides Beliggenhed og fremfor alt, fordi det sidste ledsages intimt af en saa imponerende række af -løse, at det hele anlæg, forudsat at -løse er hirdmandskolonier, kun kan være skabt af den mægtigste høvding i Sælland, af kongen selv, og ved hans bolig².“

Skal denne Opfattelse tillægges Betydning, er det en Forudsætning, at man har dokumenteret -løse-Bebyggelsens Fremkomst netop i Folkevandringstiden og dens almene Forbindelse med saa agtværdige Helligdomme som Lejre. Dette er imidlertid ikke gjort. Ganske vist er det en af H. V. Clausens djærve og fantasifulde Hypoteser, at -løse og -lev staar i nøjeste indbyrdes Forbindelse, og at de tilsammen vidner om den voksende Danevælde paa Folkevandringstiden. Men udover Hypotesen er han ikke naaet, og der kan rettes en saa fældende Kritik mod det centrale i hans bebyggelseshistoriske Studier, ja mod selve hans metodiske Fremgangsmaade, at det Slingerupske Lejres Forhold til den nordsjællandske -løse-Bebyggelse ingen Betydning kan siges at have for det Spørgsmaal, som her beskæftiger os³.

Mere Betydning vilde Mag. Clausens Kritik have, hvis han med Rette karakteriserede det voldborgske Lejre som „afsides beliggende“; hvis det Stednavnestof, som Omegnen fremviser, røbede en sildig Bebyggelse.

¹ Aarb. 1916, S. 211. ² I. c. S. 210. ³ Der vil paa dette Sted ikke være Anledning til en nærmere Dokumentation af den afgørende Svaghed, hvorunder H. V. Clausens bebyggelseshistoriske Studier lider. Jeg haaber senere i anden Forbindelse at kunne vende tilbage dertil. Foreløbig nøjes jeg med at henvise til Hjalmar Lindroths skarpe Kritik i „Namn och Bygd“ 1917, S. 182, som jeg i alt væsentligt tiltræder.

Men dette er paa ingen Maade Tilfældet. Selv om vi afholder os fra enhver Ordning i streng kronologisk Rækkefølge af vore Stednavne, kan dog saa meget siges at staa fast, at Navne paa -lev og paa -inge hører til de meget gamle Lag her i Landet. Netop disse er repræsenterede i Lejreegnen. Lejre selv ligger i Allerslev Sogn. Imellem de to Byer er kun c. 2 km. Godt 3 km. næ. for Lejre ligger Svogerslev. Staar man paa Hestebjerg ved Lejre og ser mod nord, er det Gjevninge Vejrmølle, som fanger Øjet. Op til denne er der c. 3 km. Endnu 2 km. længere i n. har vi Kattinge. Og slaar man med Lejre som Centrum en Bue fra Allerslev til Svogerslev, træffer man Kirkebyerne Øm og Glim — dunkle Navne, som ingen vil falde paa at kalde unge.

Den nærmeste Omegn i syd, øst og nord giver da ikke — hvad Stednavnene angaar — Indtryk af i Oldtiden at have været afsides liggende og sent bebygget.

Anderledes stiller det sig tilsyneladende mod vest. Selve Terrænet er ogsaa af en anden Art. I Steden for det jævnt stigende, aabne Jordsmon mellem Lejre Aa og Helvigmagle og det næsten flade Terræn mellem disse Gaarde og Roskilde By — og med Undtagelse af de to -inge-Byer ligger alle de nævnte Bebyggelser paa Terræn af denne Art — har man straks vest for Lejre den hurtige Stigning op mod Gjevninge Oredrev og hele den maleriske, stærkt bakkede Egn, som strækker sig forbi Skullerupholm, Lindholm og Abbetved til Saaby og Torkildstrup. Først et godt Stykke bag dette Bakkedrag træffer vi paany en -lev-By: Jenslev, som ligger omtrent ved Roden af Horns Herred, og gaar Turen fra Lejre i stik vest, er der endnu længere til de to nærmeste -løse-Byer: Kvarmløse og Tølløse.

Heri er dog intet mærkeligt. Forhold af forskellig Art, som vi nærmere skal omtale i det følgende, viser, at dette Bakkeland bag Lejre — i ø.—v. fra Ledreborg til Vester Saaby og i n.—s. fra Abbetved til Kidserup — i Oldtiden har været ret utilgængeligt og sparsomt eller slet ikke bebygget. Men det har dannet en Enklave i tidligt opdyrket og boligrigt Terræn. Paa alle Sider af det spores de tydeligste Tegn paa Menneskers Færden i den fjerne Oldtid, og i disse aabne Bygder med gamle Navne og gamle Minder har Lejre sin Plads. Intet er derfor fejlagtigere end at tale om dets „afsides Beliggenhed“. I Ordets fulde Betydning ligger det centralt.

Den, som hidtil kraftigst har hævdet Traditionens Sandhed, er Axel Olrik. I hans smukke lille Undersøgelse om „Kongesædet på Lejre“¹, understregede han ikke alene den stedlige Overleverings overordentlige Vægt, men han søgte ad forskellige Veje at underbygge dens Fremstilling.

Han nævnte, at Lejrekommisionen i sin Beretning af 1843 havde støttet den gamle populære Opfattelse af Lejre som en betydelig Handelsplads i Oldtiden: to Fjorde havde i tidlig Tid skudt sig ind i Landet og forenet deres Vande netop her. Nyere Undersøgelser havde dog rokket dette Resultat. Man vidste nu, at Fjorden aldrig havde naaet Byen, „og ved oldtidens slutning har vandstanden i den kun været uvæsenlig forskellig fra den nuværende“².

Alligevel fandt han selve Lejres Beliggenhed meget karakteristisk. „Stedets betydning synes at hænge sammen med to ting, dels Isefjordens nærhed, dels vel også sammenstødet af Lejre å og Kornerup å. Måske står det i et særligt forhold til den politiske stilling, den langvarige fejde med Hadbarderne, hvis angreb kom til søs og sydfra. Her lå Lejre udmærket dækket mod tre verdenshjørner; og et angreb igennem Isefjorden var en farlig sag; angriberen kunde let blive indespærret af en tilsejlende hjælpehær. Tillige har stedet vel været valgt med særligt hensyn til en borgplads, f. eks. næsset imellem de to åers skæring. Hvis disse krigerske hensyn har været bestemmende for Lejregårdens anlæg, er det så meget mere forståeligt, at stedet tabte sin betydning, da Danerne sad som sikre herskere i landet“³.

Det forekommer mig ikke, at denne Motivering er heldig. Dels kan Hadbardeangreb sydfra ikke begrunde Valget af netop denne Plads; thi en af Naturen fra vest, syd og øst dækket Borg kunde anlægges utallige andre Steder paa Sjælland; desuden — var Hadbarderne først kommet i Land, spillede Verdenshjørnerne saamænd ingen Rolle. Dels kan Forholdet til Isefjorden ikke heller motivere et Borganlæg ved Lejreaa. Skulde Forsvaret føres i den Retning, var der ligeledes tilstrækkelig mange andre Pladser at vælge imellem. Endelig var Næsset mellem de to Aaløb mindst muligt egnet til at befæstes, og man kan med Sikkerhed paastaa, at der aldrig har været noget Voldanlæg her. Skulde en Aagaffel

¹ Danm. Helted. I, S. 188 ff. ² I. c. S. 192. ³ I. c. S. 199.

benyttes til dette Brug, hvad ofte skete, maatte Terrænet frembyde ganske andre Betingelser (se f. Eks. Trelleborg i Hejninge Sogn, Slagelse Herred, Sorø Amt).

Paa et senere Tidspunkt opgav ogsaa Axel Olrik denne Tanke. „Hvis „Lejreborgen“ har haft samme beskaffenhed som de samtidige gøtlandske borge“, skrev han, „kan den næppe have ligget andre steder end på den bakkeknold, hvor i middelalderen borgen Lindholm opførtes“¹.

Selvom Lejre og Lindholm ligger hinanden nogenlunde nær, maa man indrømme, at denne nye Teori i væsentlig Grad afkræftede de Argumenter til Støtte for Traditionens Vidnesbyrd, som Axel Olrik havde fremført i „Danmarks Heltedigtning“. Det var altsaa ikke strategiske Hensyn, som betingede Fremvæksten af den nuværende Lejre By. Aarsagen maatte søges i anden Retning. Men i hvilken?

Det rigtige Svar er givet af Direktør ved Nationalmuseet, Dr. Sophus Müller. Under Oldskriftselskabets Udflugt den 26. Juni

NAVNE TIL KORTSKITSEN

1. Borrevejle	22. Stenring
2. Voldstedet af Gml. Lindholm	23. Den gml. Dæmning
3. Kirke Saaby	24. Ravnshøj
4. Abbetved	25. Ledreborg
5. Teglhøj	26. Kidserup
6. Lodneheje	27. Vættensbjerg
7. Gjevninge	28. Hellesten
8. Smærkule	29. Allerslev
9. Skullerupholm	30. Højby
10. Fund fra Vikingetiden	31. Jættestuen ved Øm
11. Fredshøjgaard	32. Øm
12. Harald Hildetands Høj	33. Gederup
13. Frishøj	34. Nørrehej
14. Mysselhøj	35. Glim
15. Kirkehøj	36. Tinghøje
16. Dronningsstolen	37. Kornrup
17. Folehøj	38. Thorskilde
18. Hestebjerg	39. Svogerslev
19. Hyllehøj	40. St. Olufs Høj
20. Dronning Margretes Sten	41. Darup.
21. Grydehøj	

¹ Namn och bygd, 1914, S. 309. Udførligere i den amerikanske Udgave af Olriks Heltedigtning (The heroic legends of Denmark (New York 1919), S. 342 ff.). Tanken er forøvrigt ikke Axel Olriks egen, men fremsat af Dir. Sophus Müller i et Foredrag den 26. Juni 1904 (ufuldstændigt Referat i „Nationaltidende“ 4. Juli 1904). Jeg skal i disse Studiers sidste Afsnit vende tilbage til Spørgsmaalet.

KORTSKITSE OVER LEJREEGNEN

1904 holdt Dir. Müller paa Hestebjerg et Foredrag, i hvilket flg. Synspunkt blev gjort gældende: „Hvor de to Aaer forener sig, har ogsaa Oldtidsvejene samlet sig; i hele deres øvre Løb er Passagen vanskelig; ogsaa nutildags har man her ført Vej og Jernbaner over. Her samler Oldtidshøjene sig til Rækker, der angiver gamle Færdselslinier, navnlig en mod Roskilde. En gammel Dæmning, som fordm har en Vej, fører endnu over den oftnævnte Mose¹.“

En ældgammel og vigtig Plads ved et ældgammelt og vigtigt Vadested — det giver Mening. Kan dette dokumenteres, vil Traditionens Vidnesbyrd paa vægtig Maade være underbygget. Lad os da se, hvad Egnen gemmer af Minder om Vadestedet ved Aagallen.

Desværre maa man begrænse Fremstillingen stærkt, da den ellers vilde føre altfor vidt.

Her i Hertet af Sjælland er der tre Fjorde, som giver Egnen Karakter: den egentlige Roskilde Fjord (ned til Roskilde By), Lejre Vig og Bramsnæs Bugt, der fortsættes i den saakaldte Tempelkrog. I Oldtiden gik ganske vist Kattinge Vig gennem den nuv. Kattinge Sø og Svogerslev Sø omtrent ned til Roskilde-Holbæk Landevejen²; men den var næppe i større Grad sejlbar, og den ses ikke at have haft nævneværdig Betydning for Bygderne inde i Midtsjælland.

Til dette aabnede kun de tre nævnte Fjorde Adgang. I Roskilde Fjord udmundede intet Bækløb. Til Lejre Vig førte derimod den saakaldte Helligrende, som udspringer i Moserne i Bæsted Skov. Og ud i Tempelkrogen flød den prægtige Elverdams Aa, hvis nederste Stykke omgives af brede Enge, og hvis Udspring findes i „Søen“ mellem Vester Saaby og Kirke-Saaby.

Forhold, som ligger udenfor denne Afhandlings Ramme, gør det særlig nødvendigt at fæste Opmærksomheden ved den sidste. Der er ingen Tvivl om, at den egentlige Port ind til Midtsjælland var Isefjordens indre Bredning — ikke Roskildefjorden.

Ved Bramsnæs Bugt finder vi da ogsaa de rigeste Minder om tidlig og omfattende Bebyggelse. Hele Terrænet fra Bregner Gaarde i Hyllinge Sogn til Bolvad Enghave paa Grænsen mellem Rye og Sonnerup Sogne er opfyldt af Gravhøje fra Sten- og

¹ Nationaltidende, 4. Juli 1904. ² Danmarks geol. Undersøgelse I. 6, S. 72.

Broncealder. De ligger i tætte Grupper omkring Ryegaard, bag Bramsnæs Vig og ved Ejby Aa. Paa Strækningen mellem Trolldby Huse og Langtved Færge maa de gamle Ankersteder have været. Her har Skibene lagt ind, naar man vilde gæste Landet bag Fjorden.

Men ogsaa langs Elverdams Aa findes eller fandtes Højene. Vest for Ordrup gaar de helt ud til Moseranden, netop paa et Sted, hvor man kan vade over Aaen. Længere mod syd findes Højgrupper mellem Vester Saaby og Kragemose. Umiddelbart nord og syd for Broskov, hvor Roskilde—Holbæk Landevejen krydser Aaløbet, og hvor selve Naturen anviser et Overfartssted, kroner Højene de nærmeste Brinker. Herfra kan de følges mod øst over Damshøj, Nellikkehøj og Præstehøje sønden for Trudsholm til Grupperne øst for Kirke Saaby, som nogenlunde jævnt fortsætter helt til Bunden af Lejre Vig. Og de store Højgrupper omkring Ryegaard er dels sydpaa fortsat gennem Enghave Skov og over Trødkin Bjerg, til de et eller andet Sted syd for Raamose har sluttet sig til Højrækken Kragebro—Lejrevig, dels har de over Bøgebjerg og Ejby Aa haft Forbindelse med de Højrækker, der helt oppe fra det egentlige Horns Herred fører over Karleby, Lyngby og Uglestrup til Bunden af Vigen.

Saaledes har Terrænet umiddelbart syd for Lejre Vig været et ganske overordentlig vigtigt Skæringspunkt. Hertil har Hovedvejen oppe fra Horns Herred ført. Hertil er man kommet fra Bygderne ved Isefjordens indre Bredning — sammen med søfarende, som har villet gæste Landet. Og hertil har endelig Vejene ført fra de Vadesteder over Elverdams Aa, som satte Befolkningen i Forbindelse med de rige Egne inde i Merløse Herred.

Med Lejre Vig er vi naaet til den Del af Terrænet, som kræver en nøjere Redegørelse for alle Enkeltheder¹.

¹ Baade de flg. og forudgaaende Oplysninger om Gravhøjene skyldes elskværdig Imødekommenhed fra Nationalmuseets Side i Forbindelse med egne Studier i Marken. Jeg gør af Princip intet Skel mellem Stenalder og Bronzealder Bebyggelse, fordi de foreliggende Oplysninger om Fund o. lg. er saa spredte, at en Benyttelse af dem let kunde lede paa Vildspor. Begge Aldre er i rigt Maal repræsenterede, og den eneste Oplysning af Værdi, som Fundberetningerne giver, er den, at der ikke har fundet nogen Afbrydelse i Bebyggelsen Sted. Jeg vil tro, at saa at sige alle Gravhøjene ved nærmere Undersøgelse vilde vise sig at tilhøre Stenalderen, men at mangfoldige af dem har været i Brug endnu i Broncealderen, ja endog senere.

Helt nede ved Engstrækningen „Søen“, som oprindeligt har dannet Vicens Bund, men hvor Tilgroningen sikkert allerede i Oldtiden var saa stærkt fremskredet, at man kunde søge et bekvemt Vadested, ligger to Gravhøje paa Hejreholmen i den vestlige Ud-kant af Iskælderskoven. De korresponderer med to andre ovre i Borrevejle Skov, og alt peger paa, at den store Hovedovergang har været her. Gaar man op gennem Iskælderskoven, vil man endnu træffe dybe Nedskæringer i Bakken som Minder om gammel Færdselsvej.

Umiddelbart udenfor Skovens sydlige Bryn ligger Teglhøj. Man staar nord for den Gryde, hvori Lindholm Voldsted løfter sig. Til højre har man Lindholm Gaard, hvis Bygninger og Haver har slettet alle Spor; men faa Skridt syd for Gaarden møder man de to prægtige Lodnehøje, og paa Marken mellem dem og Klarskov laa tidligere yderligere fem Høje.

I Stedet for at tage denne Vej kunde man have fortsat fra Iskælderskoven gennem Oredrevsskoven. I denne er der ikke alene gamle Vejspor at finde, men ni Høje, delsvis liggende paa Række og Rad, angiver, at man hyppigt færdedes her i svundne Tider. De to velbevarede tæt ved Skovløberhuset hører sammen med en nu jævnet lige udenfor Brynet, og herfra var der kun c. 200 m i øst til en Gruppe paa seks Høje tæt syd for Lodnehøje.

Man vil heraf faa det Indtryk, at gamle Færdselslinier øst og vest om Lindholm Voldsted har ført til store, samlede Høj-grupper umiddelbart syd for den nuværende Gaard. Her staar man ved Grænsen af det stærkt kuperede Gjevninge Oredrev, og gennem dette fortsættes Højene som i et bredt Bælte ned mod Lejre. Paa Markerne øst for Abbetved—Lindholm Vejen har man ni Høje, samlede i Smaagrupper. Paa Bankerne i Nærheden af Stodderhuset træffer man femten Høje. En Række paa ti Høje strækker sig fra et Stykke nord fra Orehøj Gaard til Begyndelsen af Lejre By. Endnu et Stykke — og man finder den lave, sten-omsatte Harald Hildetandshøj til venstre for Landevejen. Bag den ligger Frishøj med sin Vindmotor, som sikkert ogsaa markerer Stedet for en forhistorisk Gravplads¹.

¹ Det maa fremhæves, at adskillige af de nævnte Høje nu er saa udjævnede, at ingen vil lægge Mærke til dem uden Kendskab til ældre Kort. Endvidere er den Mulighed nærliggende, at der i svunden Tid kan have været endnu flere Høje, om hvis Eksistens vi intet aner. Men Totalbilledet vilde derved ikke ændres.

Resultatet af Undersøgelsen er da i Korthed dette: alle de store Oldtidsveje, som vi før saa samle sig ved Bunden af Lejre Vig, er nord og syd om Lindholm Voldsted, gennem Gjevninge Oredrev fortsat ned til Lejre By.

Syd for dette Høj-Område findes det meget bakkede og højtliggende Terræn, som tidligere er omtalt. Alligevel har denne nordlige Hovedvej ikke været den eneste, som førte til Lejre.

Spredte Høje viser, at der i Oldtiden ogsaa har boet Mennesker mellem Ordrup—Vester Saaby (se foran) og Hvalsø. Mindesmærkerne er for faa til, at man paa Grundlag af dem kan trække nogen sikker Vejlinje; men mellem Sonnerup og Kirke Hvalsø ligger dog otte Høje, som tyder paa, at Egnen her har været nogenlunde tæt beboet. Ogsaa disse synes at pege mod Overgange over Elverdams Aa, idet de korresponderer med Høje vest for Aaen.

Fra Kirke Hvalsø synes der atter at have ført Vej i Retning af Kidserup. Omkring denne By ligger der otte Høje, blandt dem fem Langdysser. Inde i Røgerup Skov finder man fem Høje. I Række fra de fire sydligste af disse og nord om Ledreborg ligger syv Høje. Paa Bakkeskraaningen nord for Herthadalen har man seks Høje. Endnu er af disse Mysselhøj bevaret, et af Egnens prægtigste Oldtidsminder. Staar man paa den, c. 300 m øst for Lejre, fanger Øjet først og sidst Hestebjergs brede Hoved med den svage Højning — Folehøj — ved dets nordvestre Side.

Altsaa ogsaa fra sydvest fører der en Højstribe ned mod Lejre, fattigere end den nordvestre, men tydelig nok. Den maa ligesom den foregaaende minde om gammel Færdsel og gammel Bebyggelse.

Klarere synes Forholdene ret i syd.

I Skoven Oren, som ligger et Stykke nord for Særløse, findes ni Gravhøje; de syv af dem danner en prægtig sluttet Række. Ved Skovens østlige Bryn ligger Vættensbjerg med to Langdysser. Herfra er der c. 500 m til Bavnehøj i n., og nord for den ligger yderligere fire Høje ved Hellesten. Saa følger i nordøstlig Retning Gravhøjen Børsen, en Langdyссе, en Rundhøj, endnu en Langdyссе, endnu en Rundhøj, som er jævnet ved Jernbaneanlægget, og endelig den lille Høj, som rejser sig tæt nord for Stationen. Hele denne Række kan med Sikkerhed siges at angive en Vejlinje, der fra Oren over Hellesten og Lejre Station er gaaet til den nuværende Lillebro ved Sydenden af Hestebjerg. Den maa tillige for

en Del have optaget Færdselen fra den store Bebyggelse, hvorom Højgrupperne mellem Allerslev, Søndergaard og Højby vidner.

Vi har altsaa fundet endnu en Vej — den tredje — der har ledt frem til Lejre. Fra nordvest, sydvest og syd har man i Oldtiden søgt herhen.

Dermed er Undersøgelsen ikke endt. Naar man fra disse tre Vejliniers Skæringspunkt gaar ned over Engen bag Hestebjerg — netop hvor Lejre Aa og Kornerup Aa forenes — opdager man den ældgamle Dæmning, der fører over det side Drag til Bakkehæddet i øst. Dæmningen har samme Karakter som den gamle Vejbane over Bustrupslugten ved Danevirke — kun er den mere uregelmæssig i sit Løb, end denne synes at have været. Ingen kan tvivle om, at den har Alders Hævd. Den standser nu ganske meningsløst ude i Engen, medens en ny Vej løber fra dens Ryg op over Bakketungen mellem de to Aaløb. Oprindeligt har der sagtens fra dens Østende ført Bro over Kornerup Aa.

Paa Bakketungen har man først og fremmest Grydehøj og Hyllehøj. Ret overfor dem paa den anden Side af Kornerup Aa ligger Ravnshøj. Op omkring den maa Vejen have svinget inde fra Dæmningen — derved er Stigningen paa læmpelig Maade bleven overvundet. Fortsætter man videre østpaa fra Ravnshøj, kommer man til et Par Høje (den ene en Langdysse) tæt ved et lille Bækløb. Herfra kan den gamle Vejlinie med Tryghed følges — over Tinghøjene og St. Olafs Høj til Hyrdehøj c. 1500 m sv. for Roskilde By. Hvorhen den videre er gaaet, kan ikke i det enkelte fastslaaes, da Købstaden forlængst har slettet alle Spor; men i Hovedsagen er Forholdet klart: den har i fjern Tid ført ud til Bunden af Roskilde Fjord.

Uden Overdrivelse kan man sige, at de her paaviste Højrækker, der som smallere Baand eller bredere Striber strækker sig fra Isefjordsbredningen, fra Merløsebyggerne, fra Særløseegnen op mod Lejre Vig for atter — samlet — at løbe over Lejre ud til Roskilde Fjord, er et af de interessanteste Fænomener, som et sjællandsk Højkort i det hele vil kunne opvise. Netop ved Lejre skærer disse gamle Veje det usejlbare, men hæmmende Vanddrag, der fra Gjevninge og Kattinge strækker sig ind i Landet. En og anden mindre Bivej har ført ud til den store Hovedfærdselsaare, som vi

nu har fulgt. Gjevningehalvøen kan ses at have haft Forbindelse med den nordvestre Vej. Øm og Glim har sluttet sig til Lejre—Roskildevejen. Fra Højby har der været Vej over Syv og Ramsø-magle til Egnen ved Sallev. Jo større Omraader, der drages ind under Studiet, des klarere fremtræder Lejres Betydning som et overordentlig vigtigt Pas. De naturbestemte Forhold paa Stedet maa have gjort sig gældende med fuld Styrke gennem hele Oldtiden og langt ind i Middelalderen. Her som alle andre Steder er Jernaldersfundene saa faa, at man ikke paa Grundlag af dem alene kan danne sig et Skøn over Vejforbindelserne eller Bebyggelsen ved det forhistoriske Tidsrums Slutning. Men absolut intet tyder paa, at man ikke i 6. Aarhundrede efter Kristus benyttede ganske det samme Pas over Lejreaadalen som i 6. eller 16. Aarhundrede før Kristus. Naturen har været en stærk Modstander for Mennesket. Først i langt senere Tider brød man Vej over Svogerslev og Kornerup til det gamle Vadested ved Bunden af Lejre Vig.

Intet er altsaa urigtigere end „at sætte Lejre ved Roskilde tilside for Lejre ved Slangstrup . . . paa grund af det førstes afsides beliggenhed“. I højere Grad end de fleste andre Steder laa det voldborgske Lejre centralt. Det var Knudepunktet for Oldtidens vigtigste midtsjællandske Færdselsveje.

Jeg har søgt at imødegaa de Indvendinger af forskellig Art, som er gjort imod Traditionens Vidnesbyrd. Noget bindende Bevis for, at Hroars og Hrolfs Lejre er den lille uanselige By vest for Roskilde, kan ikke føres. Paa den anden Side er det umetodisk at forkaste en aarhundredgammel, stedbunden Overlevering, hvis Kritiken ikke kan paavise Omstændigheder, som i høj Grad svækker Traditionens Troværdighed. Og dette vil den ikke være i Stand til.

Man maa derfor tage sit Udgangspunkt i Tillid til Traditionens indre Sandhed og overveje, hvorvidt andre Forhold peger i samme Retning som den. Fører dette til en øget Tro paa det overleverede — og det er mit Haab, at ovenstaaende Undersøgelse har bragt dette Resultat — kan man gøre det næste Skridt: Man maa da underkaste de stedlige Mindesmærker fra Fortiden, som findes umiddelbart ved Lejre By, et nøjere Studium.

NOGLE SYNSPUNKTER FOR DIALEKTSTUDIET

AF

MARIUS KRISTENSEN

Det kan vel nu betragtes som en godkendt sandhed, at folke-målsstudiet er en nødvendig del af det sproghistoriske studium. Men hvorfor det er det, og i hvilken grad det er det, og hvor dette studium har sine grænser og sine farer, er næppe så vel kendt.

I en årrække har jeg nu på forskellig måde givet mig meget af netop med denne side af sprogstudiet, uden derfor at forsømme de andre sider, og jeg har under dette arbejde adskillige gange haft anledning til at overtænke herhen hørende spørgsmål. Nogle af de opfattelser, jeg herved er kommen til, har jeg her fræmsat, så vidt muligt belyste ved konkrete eksempler, tagne enten fra min egen erfaring eller fra ældre og nyere sprogvidenskabelig litteratur.

Jeg fræmsætter, for tydelighedens skyld, min mening som påstand forrest i hvert stykke, men dette betyder selvfølgelig ikke, at jeg anser disse meninger eller mig selv for ufejlbare; det er meget langt fra. Men jeg synes, det gør selve sagen mere over-skuelig.

I.

Folkemålene er den eneste umiddelbart tilgængelige kilde til lydhistorisk viden og en nødvendig udfyldning til de øvrige sproghistoriske kilder både med hensyn til ord- og formhistorien.

Lad os straks begynde med et eksempel. Da jeg som dreng kom til at gå i skole i Århus, talte jeg selvfølgelig rent jysk, om end i en ikke særlig stærkt præget form. Et bysbarn af mig, der ligesom jeg selv er bleven forflyttet til Askov, bemærkede engang, at målet her let fik indflydelse på os fra Århuseggen, fordi det havde en kraftigere klang. Nå, uden særpræg er målet ikke — men altså af de kraftigst prægede er det heller ikke. Et af de tidligste

indtryk af købstadsproget, jeg mindes, er at i Århus brugte man *v* og *w* omvendt af hjemme. Indtrykket er næppe helt rigtigt, men det beroede på en rigtig iagttagelse: medens vi i jysk havde *w*-lyd i leve, skrive, lave, gave og *v*-lyd i løbe, gabe, gribe, skib, var det omvendt hos mine århusianske skolekammerater, eller føltes ialfald sådan af mig. Dette indtryk fra overgangen mellem 1870-erne og 1880-erne stemmer i det hele med det indtryk, jeg har af udtalen hos jævnaldrende og lidt ældre kammerater, udgåede fra dannede københavnske hjem. Men der er ganske vist en række ord, der skrives med *b*, som jeg ikke med sikkerhed tør påstå at have hørt udtalt med *w*- eller *v*-lyd. Så meget forekommer mig sikkert, at de almindeligst brugte var almindelig med *v*- et. *w*-lyd (sål. avekat men abe, en stavel men sabel, tåvelig men tåbe, råve men håbe, håven men hob, løve men døbe, stræve men klæbe, knive, strive men vibe), dog med enkelte tilfælde af bogstavelig udtale (tab, æble), hvor en udtale med *v* syntes vulgær og desuden medførte lydligt sammenfald med et andet ord (tag, ævle). Denne opfattelse stemmer med Sábys¹, at medens man i foredragssproget gennemgående udtaler *b* efter bogstaven, har man i dannet daglig tale *v*-lyd, dog *b* i ord „som abe, åben, dåb, drab, dræbe, håb, hob, læbe, skæbne, strube, våben, æble og måske enkelte andre“. Hermed stemmer igen væsentlig Levins udtryk²: „Den klangløse [ɔ: lukkede] bløde Medlyd b... [forekommer] aldrig i Enden af Stavelser... Medlyden b forekommer dog i Enden af lange Stavelser, som: Tab, Svøbe, Æble, knæbre, aabne.“ Endnu nærmere er måske Badens³ udtalelse, at b i enden og midten af ord udtales „af den gemene Mand“ så blødt som v, som Kaave, løve, Gav, Skav; men det frarådes at følge denne udtale.

Går vi imidlertid til den nyeste (og hidtil eneste fuldstændige) fræmstilling af dette forhold, Anker Jensens lydskrift i den Langenscheidtske ordbog⁴, vil vi finde, at kun kobber, peber og gabflab anføres med den „vulgære“ udtale, hele resten kun med *b*. Her er da siden 1880 foregået en forskydning i, hvad der anses „dannet daglig tale“, og ingen, der til stadighed færdes i dannede

¹ Indledn. til udgaven af lægebogen A. M. 187, 8vo, s. 15, ² Dansk Lydlære og dansk Kjønslære. 1844, § 19—20. ³ Forelæsn. over det danske Sprog. 1785, s. 14.

⁴ A. F. Mohr, Taschenwörterbuch der dänischen und deutschen Sprache. I. Berlin 1907.

kredse, kan være i tvivl om, at dette virkelig er tilfældet. Som Baggeseu at skrive *Skiægskraver*, som H. F. Ewald at tale om *Hovene* på marken, eller som Vilh. Andersen at skrive *Møggrev* er ikke længer blot i uoverensstemmelse med retskrivningen, men også med store dannede kredses udtale, og særlig de yngres.

Rimeligvis er en ganske lignende forskydning (fra *w* til *v*) foregået i leve, skrive, lave, gave, blot noget tidligere, og deraf kom den mærkelighed, jeg iagttog ved min skolegang i Århus. At denne forskydning virkelig er ældre, synes også at fræmgå af, at Bredsdorff¹ lader endog københavnsk dagligtale vise former som *sgrives*, *slaver*, *bleven*.

Men skal vi i det dannede talesprog selv, søge sandsynlighedsbeviser for, at en sådan udvikling er foregået, så må vi søge meget nøje. De få antydninger i den grammatiske litteratur og de tre stavfejl hos forskellige forfattere (selv om de sagtens kan øges med flere), er kun lidt at holde sig til. Og Badens „gemene mand“ kunde jo endda tyde på, at formerne aldrig var rigtig „dannede“. Således kan man forstå Sábys stilling til spørgsmålet: „At *p* var den af de tre [lukkede] medlyde, som længst holdt sig uforandret, derpå tyder den kendsgerning, at medens vi finde overgangen til *q* og *ø* fuldstændig gennemført så vel i daglig tale som i hvad jeg har kaldt foredragssproget, så have vi derimod i dette siste gennemgående *b*. I daglig tale er lyden vel, som tidligere bemærket, i de fleste af de herhen hørende ord sædvanlig *v*; dog gives der endnu nogle ord, som selv i daglig tale (i det dannede sprog) udelukkende have *b*-lyd, som *abe*... Lad være, at *b*-lyden i enkelte af disse ord kan bero på indflydelse fra skriftsproget, så kan dette dog ikke være tilfældet med et så almindeligt ord som æble f. eks.; her må der ved siden af dialektformen ævle fra gammel tid have været en form med *b*.“

At denne opfattelse er falsk, nærer jeg ikke mindste tvivl om. Men sandsynlighedsbeviset herfor kan kun føres gennem dialekterne, hvor behandlingen af *b* overalt er i god overensstemmelse med sig selv. At ikke blot den nyeste udvikling, men også *b*-lyden i de af Saby nævnte eksempler, skyldes indflydelse fra skrift- og foredragssproget, kan der så meget mindre være tvivl om, når vi ser, at alle folkemålene kun kender undtagelser fra den regelrette udvikling i håndgribelige lån fra skriftsproget.

¹ Prøve af en efter Udtalen indrettet dansk Retskrivning. Kbh. 1817.

Medens vi ved skriftsproget altid må regne med, at lydbetegnelsen kan gengive et ældre trin i udviklingen eller hænge sammen med lydforhold i andre dialekter (som *hj*, hv støttet til jysk udtale), og vi af den grund altid først må søge at finde, hvilken lydform bogstaverne skal repræsentere, og medens vi i rigsmålet altid står overfor en sprogform, hvis afhængighed af skriften er betydelig og for hvært år bliver større, har vi i dialekterne dog i nogen grad et udtryk for en udvikling, der er foregået efter det talte sprogs egne love, og dertil en sprogform, som er umiddelbart tilgængelig for øret.

Hertil kommer, at rigssproget (både det skrevne og det talte) mangler udpræget følelse for, hvad der er levende og hvad der blot er genoplivet fra skriften. Ord som *drab* og *dræbe*, som *Såby* anfører, er for en Jyde i almindelighed fuldt så meget fremmedord som *general* eller *geburtsdag*, og lige så fremmede som *telefon* eller *automobil*. Dærfor er der for den, der er fortrolig med folkemål, intet underligt i, at sådanne ord udtales efter bogstaven, ikke blot med hensyn til *b*, men også med „bevarelsen“ af *a* i *drab*, hvor man skulde vente *å*.

Jeg ved meget godt, at dialekterne heller ikke er „rene“, mindst i vore dage. Selv ikke sydslesvigsk, som kun har været påvirket af skriftsproget nogle få år, er helt uberørt. Men, som de er, er de dog den eneste kilde til umiddelbar erfaring om sprogets lydform, og også i andre henseender er de af stor værdi.

Lad os, nu da vi har set noget på rigsmålets upålidelighed som sproghistorisk kilde, tage nogle flere eksempler på skriftlige overleveringers værdi.

I Flensborg bylov findes som bekendt enkelte eksempler på „efterhængt artikel“. Lyngby opfattede disse eksempler som bevis for, at den „efterhængte artikel“ også havde været på vej til at vinde indgang i sydvestjysk, men at målet senere kom bort herfra. Han støtter sig også på nutidsformer i vestjysk som *bysens*, *dagsens*, *dødsens*, *fandens*, men disse former er ikke meget bevisende, da enkelte stående talemåder meget let kan overføres fra et mål til et andet. Man behøver blot at nævne, at et plat-tysk udtryk som af en to (oversat i alm. dansk: af og til) bruges over en stor del af Jylland, sagtens indkommet med studeprangere. Men P. K. Thorsen¹ rejser med rette endnu stærkere indvendinger

¹ Gjedved Seminarium 1862—1912. [Horsens 1913]. s. 126 flg.

mod at bygge noget på Flensborg bylovs bysins, manzæns, foghdæn, ikke mindst, fordi to af eksemplerne, døthæns (66) og døzæns (67) strider ikke blot mod sønderjysk men mod almen-dansk sprogbrug. Sådanne fejl har netop en skriver, der kendte skriftsprog, men talte helt afvigende, lettere kunnet begå end en, der brugte den „efterhængte artikel“ til daglig i sit talesprog. Og ikke uden grund finder han det, støttet til en lignende fejl i Dom. 14¹⁴, rimeligt, at den utvivlsomt jyske skriver af vor ældste danske bibeloversættelse har hørt hjemme indenfor det vestjyske område.

Der er her en forskel af grundlæggende art mellem formerne i Flensborg bylov og de vestjyske. De sidste er kendsgærninger i sproget, som har en vis brug; de første er kun enkeltmands mere eller mindre vellykkede forsøg på at give en sprogform, han ikke behersker. Man kan gerne kalde begge dele sproghistoriske kendsgærninger, men en „sproghistorisk kendsgærning“, som kun er en enkelt skrifters private fejltagelse, har ialfald ikke nogen umiddelbar værdi.

Vi kan føje endnu et eksempel til de vestjyske, som er fundet i nogle optegnelser om Alsingermål, vist af en præst i Sønderborg omkring 1850 (nu i Folkemålsudvalgets eje). Her står:

„Aas, en *posteriora*. Mærkelig er Talem. *Aasen over Hoi* Aasen over Hovedet o: hovedkulds; især i „komme A. o. H. afsted“ og i slaae Aasen over Hovedet o: gjøre en Kolbytte *culbute*; fordi heri ikke den sædvanlige bestemte Artikel „æ“, men den Danske bruges.“

Det er ikke min tanke, at dette eksempel ændrer den opfattelse af sønderjysk sprog, som Thorsen forfægter. Også dette er jo en fast talemåde, som kan være kommen ind fra anden kant (måske fra Ærø), men det er en kendsgærning, en levende sprogform, vi står overfor, og som sådan må den respekteres. At den er rigtig, fræmgår allerede af optegnerens ord, som viser, at den er kommet ham selv på tværs, og jeg har til overflod fået det bekræftet af en Alsinger fra Asserballe, at man den dag idag bruger talemåden *å-sen over hoi*.

Var der mange af den slags former i de vest- og sønderjyske folkemål, vilde de tvinge os til en anden forklaring af den nuværende sprogform, end den vi nu anser for den sandsynligste. Dærfør må vi tage vare på hver eneste af den slags oplysninger, vi får.

Lad mig hertil endnu føje, at jeg mener i Fjælde at have hørt

ynø væjen (undervejs), men ganske vist af en mand, der kendte en del til dansk skriftsprog.

På anden måde forholder det sig med følgende.

De fleste mener nu med Axel Kock, at olddansk *iū* blev *ȳ* efter supradental i olddansk og største delen af oldsvensk. Her kommer A M. 187, 8vo i vejen med sit *driupændæ*, ikke mindst, fordi *iū*, også uden foregående supradental, synes tidlig at være blevet *ȳ* foran p. Men måske ligger netop forklaringen heri, idet skriveren havde *ȳ* i *dyb*, men vidste, at det skulde staves *diup*¹, og så (urigtigt) skrev *driupændæ* i st. f. det **drȳbændæ*, han selv sagde. Altså, kendsgerningen kan bortforklares.

Helt anderledes forholder det sig med formen *griw'n* 'gryn', som findes i Anst og Brusk herreder (og måske videre, Kort ov. d. d. folkemål § 50 anm.). Formen er levende og vel bevidnet, og så har man ikke andet at gøre end at lade den stå i det håb, at der kan gives en tilfredsstillende forklaring af denne undtagelse fra Kocks regel (et forsøg i den retning har jeg antydet i Arkiv XXV, 140 note 1).

Væsentlig ensartet med dette eksempel er det følgende.

Hos Peder Syv og i nogle af Kingos bøger finder man *yv* for gammett *iū*. Den naturligste opfattelse er, at dette *yv* virkelig betyder *yw* eller *iw*, og Peder Syvs *syyg* (Betenkn. s. 51 (e)) ved siden af *lyvs*, *lyvnild*, *dyvr*, *skyvl*, gör det dobbelt betænkeligt at antage, at *yv* ikke skulde være en nærliggende betegnelse af de to Sjællandsfarers udtale. Man kan herimod påberåbe (Fynboen) Erik Pontoppidans udtalelser²: „dersom vi holder os til den nuværende sjællandske udtale, skulde der for *iu* skrives dobbelt *y*, som betegner langt *y*, såsom *lyys*, *lyyd*, *dyyr*.“ Men hertil er at bemærke, at da Pontoppidan skrev dette, havde han ikke opholdt sig på det sjællandske bondeland, medens både Syv og Kingo var fødte dær. Og selv om jeg må anse det for rimeligt, ja næsten sikkert, at Kingo var påvirket af Syv, vilde han næppe have valgt så usædvanlig en stavebrug, om den ikke havde fundet støtte i hans eget sjællandske mål. Dog her står vi atter overfor skriftens usikkerhed; der kan gives flere fortolkninger.

Hvad der gør sagen klar, er nutidens sjællandske mål. Med undtagelse af den sydvestlige del af Sjælland ud imod Store-Bælt (og måske Nordsjælland øst for skovene), som også i andre hen-

¹ Sml. Arkiv f. nord. filol. XXV, s. 140. ² Gram. s. 22.

seender afviger fra det øvrige Sjælland, findes former som *tiw'r*, *kiwse*, *liw's*, *liwneð* (tyr, kyse, lys, lyn), undertiden også *siw'n*, *diw'r* over hele øen fra Sejerø, Odsherred og Reersø til Stevns og Jungshoved (altså trods Krygers og S. P. Nielsens tavshed også i det sydlige Hornsherred og Næstvedegnen). Med den baggrund tolkes Peder Syvs og Kingos former med fuld sikkerhed.

Dærimod har jeg ikke fra Sjællands fastland fået opgivet former med *iw* foran *ð* (som på Sejerø), og hermed stemmer Syvs byde, lyde, skyde (i Sprogk.). Atter her er det tydeligt, at det er folkemålet, som afgiver vidnesbyrd for skribenten, ikke omvendt.

2.

Folkemålenes sproglige vidnesbyrd er positivt, de skriftlige overleveringers ofte negativt.

Herpå har vi allerede i det foregående haft eksempler. At håndskrifter og trykte bøgers fejl er af den største værdi til at lære skriverens eller forfatterens virkelige talesprog at kende, er jo nu så velkendt en sag, at man ikke behøver at tale vidt og bredt derom. Blot et par enkelte eksempler endnu.

At dh er forstummet efter r, kan vi til tider få positivt vidnesbyrd om, ved at skribenterne udelader et etymologisk d. Men nok så overbevisende virker det, når får skrives 'fordh' eller igår 'i gordtt'. Og når en forfatter i overkorrekthed lader den væne mård gå klædt i sobel og mår, så behøver vi ikke stort mere.

Men overfor den ny skriftrette udtale af myrde (og ofte gærde) har det betydning, at vi kan påvise, hvorledes folkemålene også i sådanne ord fræmbyder de væntede lydret udviklede former. Er skrivefejlene negative beviser for udviklingen, har vi her de positive. Vor bedømmelse både af skriftens og det dannede talesprogs former med hensyn til deres oprindelse bliver først dærvet underbygget.

Eller vi kan tage et andet eksempel, som allerede Vilh. Thomsen har brugt. I en række tilfælde har rigsmålet en mere lukket selvlid foran (skrevet) *ld*, med foran (skrevet) *ll*, sål. skylde: skylle, spille: spille. Vor sproghistoriske viden siger os, at *ld* i de to ord er af forskellig oprindelse, i det ene stammer det fra olddansk *ld*, i det andet fra olddansk *ll*, altså skrivemåden er negativt oplysende om sammenfaldet af disse. Men hvorfor øver de bægge samme indvirkning på den foregående selvlid? Her fortæller en

række folkemål os, at både olddansk *ld* og *ll* har en udtale, som er *i*-agtig (palataliseret)¹, og at det er denne egenskab, der har været grunden til selvlydsforskellen, er mere end sandsynligt.

Et ejendommeligt eksempel på skriftsprogets negativitet har vi i Oehlenschlägers:

Storken sidder udi redet strunk,
og ser hun ud så vide.

Her er det let nok at forklare det urigtige hunkön til storken; det beror ganske simpelt på, at Københavneren Oehlenschläger har lige så lidt begreb om grammattisk hankön og hunkön, som Bergenserens Holberg, der lod en sjællandsk bondekone sige hun om en sten. Men hvorledes forholder det sig med redet? Om en vestjyde, der ikke er sikker i rigssproget, skriver en eller et rede eller neg, er et tilfælde; når Blicher skriver et rede eller Grundtvig og Ingemann en neg, har det en hel anden grund. De kender udmærket forskel på fælleskön og intetkön, men øst for Store-Bælt er neg hunkön, og i østjysk er rede intetkön. Men hvor har Oehlenschläger et rede fra? er det norsk eller hvad er det? Hvor vi kommer udenfor områder, der kan underbygges med folkemålenes positive oplysninger, står vi famlende og usikre.

3.

På grund af denne forskel mellem folkemålene og de andre kilder, gælder det om folkemålsoptegnelser, modsat rigssprogsoptegnelser, at jo kyndigere optegneren har været, des bedre oplyser optegnelsen om det virkelig talte sprog.

Et eksempel herpå har vi i Bredsdorffs lydskriftprøver. Overfor dem må vi rimeligvis straks tage et forbehold. Bredsdorff har efter sit fødested (Sydfyn) og sin skoleby (Nykøbing F.) at dømme næppe haft nogen skarp høreelse for stødet, som han da heller ikke betegner. Men ellers er hans lydskriftprøver fortræffelige. I hans prøver af rigssproget² må man imidlertid, ikke blot hvor han gengiver foredragssprog, men også hvor han gengiver daglig tale, være lidt på sin post, idet han alt for godt ved hvad der er korrekt. Når han hele tiden lader Københavneren sige *jaj*, også i tryksvag

¹ Kort ov. d. d. folkemål § 125 og 131 med henvisn. til litteratur. ² Prøve af en efter Udtalen indrettet dansk Retskrivning. 1817.

stilling, bliver man mistænksom. Dærimod føler man sig langt mere tryk overfor hans gengivelse af et fynsk børnevers¹:

*vi'ø dæw va
påtæmarværi gör fa
vi'ø dæw mjer
hæ gör dæm a ljer
vi'ø dæw nåwø
hæ gör dæm bråwø².*

Her kan mangle noget i nøjagtig lydanalyse — et par spor af dette er udsløttet i ovenstående gengivelse, idet Bredsdorff sætter et svagt *η* efter de nasale selvlyd og i stedet for *g* har *g* med svag *j*-lyd efter. Men hvad der er givet, er givet med den største troskab mod det levende folkemål. Her vilde diletantanen, netop fordi han ikke skelner skarpt mellem sprogformer, være langt mere udsat for at tage fejl.

Skarpt træder forskellen her frem mellem to samtidige som N. von Hauen og Jens Høysgaard. Von Hauen er ganske diletantisk; snart opfører han som ligelydende ord bad (rogabam), bad (1) lavacrum, 2) lava „de lyder begge i udtalen som ba“), bag (1) posterior pars corporis, 2) a tergo, 3) pone præp., „udsiges som ba“, 4) imperativ af bage); snart bagge (pakke), bakke (høj), bage³. Medens han i den første række holder sig til den nordfynske udtale (ligesom Bredsdorff til den sydfynske, sml. Kort ov. d. da. fm. nr. 51), følger han i den sidste bogstaven. Dette hindrer ikke, at hans lexikon, benyttet med forstand, er en uundværlig kilde til oplysning om Odense-sproget i midten af det 17. årh. Men man føler sig anderledes tryk overfor Høysgaard. Når denne (§ 31, 3, jfr. § 1954) fræmhæver Sjællandsfarernes stærke brug af stødet, så kan man roligt gå ud fra, at han har ret — hvad for øvrigt enhver let kan få bekræftet ved at høre på sjællandsk tale eller oplæsning.

.... Det er også betegnende for Høysgaard, at han så nøje stedfæster den slags oplysninger. § 82 oplyser han, at medens man på Sjællandsk altid siger vi'nen, ru'gen, havren, by'gen, siger man i „en af de jyske dialekter“ kun vi'nen, ru'gen osv., når der tales om „en vis sort eller species“, men dærimod vi'net,

¹ Blandinger fra Sorø. 5. h. 1833. s. 22. ² Omsat til „Danias“ lydskrift, lidt grov betegnelse. ³ Orthogr. Lexicon 1741, s. 13—15.

by'get, ru'get, „når der tales mere indskrænket, nemlig om en slump eller quantité af sådant“.

Nogle iagttagelser om stødet viser det samme. I § 107 a meddeles, at man i „den bedste dialekt“ har stød på lk og lt, som ska'lk, men i de andre ikke. I § 314 siges, at de udtales uden stød af de fleste, og med stød af nogle. „Jeg holder med de første og siger hellere telt end te'lt, kalk end ka'lk; ti vi haver flere end nok af stød-tonede ord desforuden“. Og endelig i § 375, hvor han egentlig taler om noget andet (jysk noget (meget) hvede, mælk modsat københavnsk nogen (megen) hvede, mæ'lk, sml. ovenfor), skriver han udtrykkelig det københavnske mæ'lk med stød, skönt han i næste linje skriver det uden.

Men netop denne overordentlige pålidelighed, hvor Høysgaard angiver former som dialektformer, får sit modstykke, så snart vi kommer til skriftsprogets gengivelse i tale. Her er han, på grund af sin „bedre viden“, usikker. Han siger i § 262: „Endskönt det er en misbrug at sige ha for have, at leje for at lege &c., så lader og lyder det dog vel at sige ha og leje &c., men noget ilde at sige have og lege &c. i samtaler NB. hos dem, som er vante at sige det første. Næmlich sligt støder, fordi det synes affekteret, eftersom man nok kan forstå hværandre i daglig tale, uden at være så akkurat i ethvært ord. Dærimod vilde det lyde ilde og negligent, om nogen på en prædikestol vilde sige en le'j eller at leje i steden for le'g og lege, låft for lovet, dej, mej, sej for dig, mig, sig, o. s. f. næmlich fordi det er imod en raison, der mere på en prædikestol end udi daglig tale bør iagttages.“ Men i § 278 dadles ikke blot rie, drave for ride, drage, men lige så vel da, spøjelse, pie for dag, spøgelse, pige, skönt disse eksempler dog muligvis også for datiden hørte til forskellige grupper. For Høysgaard er bægge dele fejl i den rette læsning og offentlig tale. Ja, skönt jeg ikke har nogen bestemt udtalelse at henvise til (jfr. dog § 277 med 275 slutn.), er jeg tilbøjelig til at tro, at Høysgaard også regnede undladelsen af at udtale h foran v og j til synder mod den rette udtale.

Karl Verners fejltagelse med hensyn til stødets brug i dansk i det 18. årh. (Anz. f. d. alt. VII s. 9 = Afhandl. o. breve s. 97) stammer fra, at han ikke har set, hvor afgjort denne forskel er mellem Høysgaards ikke kildefæstede bemærkninger og hans meddelelser om datidens dialekter. Det er Axel Kocks fortjeneste her at have

påvist det rette, og dette bør så meget mere fremhæves, som vi senere skal se, at Kock ikke altid har haft et sikkert blik for andre herhen hørende spørgsmål.

4.

Som dialektform må i skriftlige kilder kun det erkendes, der ikke lige så vel kan forklares ad anden vej.

Det er en velkendt sag, at Stephens gik uden om alle vanskeligheder med hensyn til sproghistorisk forklaring ved at kalde det uforklarlige dialektformer. Der er vel nu om stunder ingen, der vil tage Stephens' parti, men han er ingenlunde noget enestående, når man ser nøjere til. Værst står det vist til med historikerne, som mangler den sproglige dannelse, der er nødvendig for at skelne. Men det kan også findes hos sproggranskere.

Knud Fabricius meddeler i „Skaanes Overgang fra Danmark til Sverige I, Noter. s. 17, note 13 „en ejendommelig prøve på det mål, som 1658 taltes i skånske stæder“. Den lyder således: „Eless kunde jeg vel for neme, at nar der schulle bod til Kiøbenhauffn, daa veist Jochim Brun vell, nar det schede, ti Anders han saa, at han ville gaa til Jochim Brun“ etc. Og som en anden prøve på skånsk købstadsprog anfører han II s. 188 følgende: „Som var om en Tisdag Afften, som Klaken var 3 Karter til 12. Gud Allermeste giffue at han ma opvoxte, Gud i Hemmlen til Ere och sine kiere Foreldre til Glede . . . Selle Hindrick Detmars bar ham til Daben och Angenete Søren Lens geg hos“. Herom siger Fabricius, at man ser, at brevskriverindens sprog især udmærker sig ved „den stærke aflebethed og de bløde lyde; *å* og *o* bliver til *a*, *æ* og *i* til *e*, *u* til *o*, *r* udgår foran *sd* og *st* (eks. støst [i et udeladt stykke]), og *d* mellem *n* og *g* sammensmæltet til *η* (eks. hangrebene); dobbelt konsonant bliver enkelt (skepe, reter), *k* til *g*. Det er fænomener, som er ensartede med dem, vi træffer i 1659 hos voldmesteren i Malmø [det ovenfor anførte brev fra I], kun har denne sidste i sit sprog de karakteristiske skånske diftonger (Kiøbenhauffn, veist, saa), som er forsvundne hos Kristianstadpigen.“

Dette er den rene, skære fantasi. Det vilde jo i og for sig være mærkeligt, om vi fandt de „karakteristiske“ skånske diftonger i Malmø, som ligger sønden for tvelydsområdet, og ikke i Kristianstad, som ligger langt inde i det; men næsten værre er det, at de tre anførte eksempler er aldeles umulige. I *saa* er der overhovedet ingen diftong, i *København* har alle danske mål, med

undtagelse af Fanø, Læsø og en del af Skåne (!) tvelyd, og i *vidste* har næppe nogen anden del af det danske sprogområde tvelyd end Vandfuld herred. Voldmesteren, „den forsigtige gamle Skåning“, skulde da vel aldrig være en (ikke mindre forsigtig) Jyde? At formen *tisdag* er (forholdsvis) oprindeligere end *tirsdag*, at *d* i håndgreb ikke er bevaret i en eneste dansk sprogform, og at endelig de andre ejendommeligheder blot beror på manglende øvelse i at føre pennen, behøver jeg vel blot at nævne.

Således går det oftere, når historikerne anfører „karakteristiske“ dialektprøver. Men også sprogmænd kan sommetider udtale sig mindre korrekt; således er det mærkeligt at se fru Jacobsen (DSt. 1910, 211) nævne „dialektformer“ i al almindelighed fra Kristian IV.'s breve og tale om vestjyske dialektformer i Otto Krags sprog uden at anføre en eneste, der har noget vestjysk i sig, selv om de måske nok er jyske. En tredje af de af fru Jacobsen behandlede dialektskrivere er der grund til at se særligt på.

Om Ole Rømer¹ siges, at han aldrig aflagde sit jyske hjemstavns-mål, og så anføres som prøver herpå *trey* 'tre', *heller* 'eller', *tom* 'tomme', *Veymølle* — med tilføjelsen o. m. a. Det sidste anførte ord kan vi sikkert se bort fra; vejrmølle har hverken i Århus eller andensteds mistet sit *r* (men det er somme steder, også ret nær ved Århus, vokaliseret), men Ole Rømer er ingenlunde særlig omhyggelig med at få alle bogstaver med i disse private optegnelser, og *Veymølle* kan uden fare regnes blandt sjuskefejl. Dialekt har det intet at gøre med. Ikke bedre forholder det sig med *tom* med eller uden punkt efter (s. 21, 22, 83 osv.); det er forkortet skrivemåde, akkurat som *all* med (s. 21) eller uden (s. 50) punkt for *allen* (bægge de anf. sider), *skipp*, *skipp*. og *skippd.* for *skippund* (s. 110), *peg* v. s. af *pegel* s. 8, *eng* v. s. af *engelsk* (s. 13, jfr. s. 113). De to resterende, *trey* og *heller*, kan være jyskheder, men det er langt fra sikkert; heller forekommer så ofte i litteraturen ved siden af *eller*, at man ikke skal holde for meget på jyskhed her, og hvad *trey*, *trei* angår, da er det mærkeligt, at denne form er eneherkende i latinske bogstaver, hvor man skulde tro, den litterære tradition gjorde sig stærkest gældende, men den eneste gang, det er skrevet med chiffer (s. 57⁸⁰), skrives *tre*. Dette taler ikke for fru Jacobsens fortolkning, så meget mindre, som *trey* langt fra er nogen sjælden form at træffe på den

¹ Citaterne af Ole Rømers *Adversaria* udg. af Th. Eybe og K. Meyer.

tid. Hermed skal ingenlunde være sagt, at der ikke findes jyske former hos Rømer, vor daglig brød (s. 56, chiffer) og penge-skaale (ental, s. 117²¹) kan næppe forklares på anden måde, men ved siden af disse findes så rene skriftformer som opbærger (s. 189¹) og omskiønt (s. 189 bis). Er Ole Rømers sprog præget af noget, er det mere af Fransk end af Jysk; en sætning, som den s. 5⁸⁷ (chiffer): *nu i februario 1707 har verit verre end exsilerit har derfor screvit mere end aldrig* — den kan næppe gå tilbage til andet end „plus que jamais“. Ser man af dette, og af adskilligt andet i Adversaria, at han tænkte fuldt så let på fransk som på dansk, undrer man sig egentlig snarest over, hvor litterært endda hans dansk er.

5.

Ved bedømmelsen af andenhånds meddelelser af dialektformer må man søge den sandhed, som ligger bag de mulige misforståelser, idet man søger at udfinde, hvorhen meddelerens opmærksomhed har været rettet.

En lærer påstod overfor mig bestemt, at Vendelboerne havde vestjysk bestemhedsord. Dette er håndgribelig urigtigt, men vedkommende lærer havde selv på en køretur i Vendsyssel hørt kusen forklare om Børglum: „det er e kløster.“ Jeg forudsætter, at kusen var Vendelbo — hvad man jo ikke kan være helt sikker på —, og i så fald er sætningen også rigtig, men *e kløster* betyder i så fald 'et kloster' og ikke 'klosteret'. Læreren, der udmærket kendte det vestjyske bestemthedsord, men måske ikke vidste, eller i øjeblikket ikke tænkte på, at *et* i Vendelbomål mister sit *t*, har hørt rigtigt, men forstået galt.

Dette er dog ikke den værste svaghed, der klæber ved andenhånds meddelelserne. Allerede i den blotte husken af lydbilledet kan der være fejl. Jeg skal tage et eksempel fra mit eget liv. Vi havde engang (omtr. 1880) en Molbokarl, hvis sprog fræmbød stof for iagttagelser, især da det forekom os pudsigt. Engang havde en kalv lagt sig til hvile og strakt benene fra sig; karlen fik den opfattelse, at kalven var syg, og råbte ud til drengen — således som det har fæstnet sig i mit minde: *martin! sdræ'w å lew in' å sæj te præ te kå'læn wel te' å de'!*¹ Forvanskningen fra *sdræ'v å lev*

¹ Martin! stræb og løb ind og sig til Peder, at kalven vil til at dø!

til formerne med *w* skyldes næppe min opfattelse af det hørte, men snarere usikkerhed i huskningen af det fremmede, hvor jeg rigtigt har husket *wel* for mit eget måls *vel*. Så meget lettere har denne forvanskning kunnet finde sted, som min opmærksomhed stærkest har været rettet mod *kål* i. st. f. *kal* (*kål* betyder i mit mål kun karl, ikke kalv).

En hørefejl er der formodentlig i endelsen af *kål'en*, hvor karlen vist har sagt *kålin*. I en anden udtalelse af samme karl er det aldeles utvivlsomt en høre- eller opfattelsesfejl, som foreligger. Jeg kørte dengang til Århus hver dag med toget og havde „skolekort“. Dette tabte jeg en aften, og da det jo repræsenterede en temmelig stor værdi, søgte vi ivrigt efter det. Da jeg næste dag kom over i laden, hvor karlen stod og tærskede, spurgte han (som vi syntes): *få'n i kåti? få'n i kåti?* Det varede noget, inden vi forstod, at han mente: „fandt I kortet?“ Medens det første ord, der trods den afvigende form fra mit eget *fan'* var let forståeligt, har bevaret sig i sin rigtige form, er *kwåtsø* — som han sikkert sagde — ikke blevet lydligt opfattet, fordi opmærksomheden helt har været henvendt på forståelsen.

Ganske lignende forvanskninger som de der fræmkommer ved enkelthukommelse, kan også opstå ved „fælleshukommelse“, når folkeviddet skal gå ud over andres sprog. Når f. eks. Jyderne påstår, at Fynboerne siger: „Hundi sprang på katti, og katti sprang på kakkelovni og vælted sætti ned i skidti“, så er det en urigtig gengivelse af et rigtigt indtryk: at Fynboerne tit lader den bestemte form ende på *i*. Men dette sker kun i hankönsord (og det har de fleste jyder ingen begreb om), og sæt (fad) og skidt er intetkönsord, og skulde ende på *-ø*, ikke på *-i*.

Det er let nok at have at gøre med den slags andenhåndskilder, når vi kan få besked fra første hånd om, hvad der virkelig siges. Men dersom denne mulighed ikke findes, må man søge, med vejledning af de lærdomme, vi kan få af de foregående tilfælde, at finde det værdifulde i andenhåndskilden.

Et sådant tilfælde foreligger med hensyn til det danske sprog i Svesing sogn ved Husum. Det er i højeste grad beklageligt, at Lyngby, som endnu havde kunnet skaffe god oplysning om dette mål, har nøjedes med at meddele, at det hører sammen med det i Fjolde. Den sprogpøve, som meddeles hos Allen¹, giver for lidt

¹ Det danske Sprogs Hist. i Hertugd. Slesvig. II, 699.

og er desuden langt fra at være lyd gengivelse, ja selv med hensyn til formerne ser den ikke pålidelig ud. Ved siden af *kømmer*, *gær* og *hær* har Allen så *ager* vi, og denne sætning synes at være afgjort fejl enten for så *ag* vi eller for så *æger* vi, og der er mere af samme art. Endnu omkring 1890 lykkedes det Thorsen at få en smule fra Arnfjorde, men det er gået til grunde ved ildebrand. Det eneste Svesing-mål, som nu foreligger i lydskrift, er da vist et par sætninger, som det i 1913 lykkedes mig at optegne på anden hånd i Nykro i Fjorde sogn. Meddelelserne var et par gamle mænd, den ene 69, den anden 75 år, intelligente og meddelsomme. De kom selv ind på spørgsmålet om forskellen mellem deres eget sprog og det sydligere, og det første de meddelte var, at i Arnfjorde sagde man *hå't* for 'havde' (Fjorde *ha'r*). Det var minder fra deres ungdom, da der havde boet en kone og en mand fra Arnfjorde nabo til dem. Konen havde en kedel, som gik itu, og så sagde hun: *dæn kiæl hæ vi hå't så læ'n som je'ns å æ hæ væ(r)t te'samæl, å no hæ dæn dåx gonæn i sdøger*.¹ Hun sagde også engang: *vo petærkøn han hå't smet et kyk ejæl i muor æ lå'puort*.² Manden stod engang og var ved at „gøre træ små“ (hugge brænde), da hug han sig selv i benet, og udbrød: *do værst da o'æ bæt dæn, kæl va do hær væ(r)t*.³

Af disse huskede sætninger kan med sikkerhed sluttes, at Arnfjorde-målet har haft overgangen *a' > å*, sål. *kæl* (Fjorde *ka'l*), *lå'puort* (Fj. *la'dör*); formen *hå't* (haft, Fj. *han*) kan også regnes for sikker, og den har sin betydning, da den stemmer (bedre end den fra Fjorde) med de sydslesvigske måls østdanske præg. Men med hensyn til selve den først opgivne form, *hå't* 'havde', nærer jeg nogen tvivl, og endnu mere er jeg tvivlende overfor det tredje *hå* i den gamle kones udtalelse om kedlen. De to første er formodentlig rigtige flertalsformer, men den tredje opfattedes af meddelelserne — ligesom mandens *hå'r* — som nutids ental, og her har Allens *hær* afgjort sandsynligheden for sig. Det er ganske naturligt, at man har husket afvigelsen i *hå'* for *ha'* i flertal og så glemt, at i ental stemte målet med ens eget. Og i det sidste eksempel kan *hå'r* være analogidannelse. Sikker er også formen *et kyk* for

¹ Den kedel har vi haft så længe Jens og jeg har været sammen, og nu er den dog gået i stykker. ² Vor Peter han havde slået en kylling ihjel imod en ladeport. ³ Du bliver da aldrig mere den mand, du har været.

Fj. *et køxlon*; den har gjort alt for stærkt indtryk til at kunne være fejlhusket.

Men ud over sit eget måls lydforråd hører den uuddannede intet eller usikkert. Der var en arbejdsmand fra Egå sogn, som arbejdede i Skejby; han fortalte, at en teolog havde fået *kal'*. Det lo Skejbyerne ad, og mente at han havde fået *ka'* — det er jo en ko, som får *kal'*. Egåeren begreb intet af dette, men sagde: *i sejs kal' å a sejs kal', a ka enen fåsgjel hø*¹ — *j*-lyden, som ikke findes i Egå, kunde han med andre ord ikke opfatte. Dærfor har andenhånds meddelelser kun positiv værdi, ikke negativ.

6.

Man bør aldrig tale om dialekt eller dialektformer i almindelighed, men altid henholde sig til en bestemt dialekt og forstå formerne i overensstemmelse med dialektens helhedspræg.

Dette har Lundell i sit fortræffelige Kristiania-foredrag (Sv. Ldsm. III, 1, s. 19) stærkt fremhævet, og han har lige så åbenbart ret, som han har set ringe frugt af sit varselsråb. Jeg skal her tage mine eksempler fra en af de allerbedste nulevende, Axel Kock, til hvem den svenske og danske sproghistoriske granskning står i så stor gæld. At vi kan træffe brud på denne grundregel endogså hos ham, viser, hvor nødvendigt det er at indskærpe den.

I Arkiv f. nord. filol. XVIII, 94 har Kock genoptaget et tidligere behandlet ord, kvæld, til ny behandling. Kock mener, at kvæld stammer fra ældre kvæild — og giver forskellige grunde for denne opfattelse. De øvrige kommer os ikke ved her, men når Kock lægger en hovedvægt på nogle nordskånske former med tvelyd, da er hans grunde ikke gyldige, fordi han ikke vogter på denne regel. Hans argumentation er følgende:

I Ø. Gøinge herr. svarer til isl. *ei*, nysv. og nyda. *e* tvelyden *åi*, som *ståin*, *båin*, i V. Gøinge h. *æu* som *stæun*, *bæun*. Nu hedder kvæld i Ø. G. *kwæill* (el. *kåill*) og i V. G. *kwæull*, og dette må forudsætte et isl. *kveild, så meget mere, som ild, der (påvist af Låffler) udgår fra isl. *eildr, hedder Ø. G. *åill* [og V. G. *æull*], medens snåll (isl. snialdr²) hedder snæll både i Ø. og V. Gøingemål. Om gøinge-tvelyden udgår umiddelbart fra den samnordiske tvelyd *æi*, eller denne først er blevet *e*, som så igen er blevet

¹ I siger kald og jeg siger kalv, jeg kan ingen forskel høre. ² Sål. Kock.

tvelyd, er i denne sammenhæng ligegyldigt.¹ At det imidlertid er gået den sidstnævnte vej, viser Ø. G. *fjðille* [og V. G. *fjæulla*]. Her er et ældre *æ* (> *e*) forlænget foran *ld*, og senere sammen med andre lange *e*-lyd blevet tvelyd.

Når man læser dette, kan man ikke andet end forbavses. Her ser vi at et ord med erkendt omlyds-*æ* (kilde, og det samme gælder at gilde, hilde) har *gøinge*-tvelyd foran *ld*, og så har vi et ord med *æld*, som også har dette, men her skal det ikke kunne være udviklet på samme måde. Behandlingen af isl. *sniallr* kommer ialfald ikke sagen ved, da dels *æ* er adskillige hundredår ældre i de andre, dels *ld* og *ll* er to forskellige ting. Det er da forståeligt, at Kocks grunde ikke har kunnet overbevise den mand, som har givet en fræmstilling af behandlingen af samnordisk *æi* i de sydsvenske mål.²

Endnu mere påfaldende er det, at Kock (Arkiv XXVIII, 167 flg.) kan lægge nogensomhelst vægt på en bornholmsk form *arribigga* og (Gudhj.) *arribikka* og bestræbe sig for at vise, hvorledes disse former bægge kan være lydret udviklede, når den samme forf. i Hist. Tidskr. for Skåneland II s. 20 selv har meddelt, at i Sydsånsk (hvortil Bornholmsk slutter sig, se indl. til Espersens ordbog § 92) et hvilketsomhelst *kk* (*j*) og *gg* (*j*) efter fortungeselvlyd er gået over til *fs* og *dz*, så de anførte former ikke kan være ægte bornholmske, men kun forklares som fremmedord (indkomne fra Sverige?) — og fremmedords lydbehandling er ikke altid pålidelig!³

Det vil forhåbentlig fræmgå af disse bemærkninger, at dialekterne er en sproghistorisk kilde af allerførste slags, men at de har deres egenheder, og at man lige så lidt uden videre kan overføre gamle metoder, hentede fra skriftlingvistikken, på dialektstudiet, som man uden videre kan anvende skriftfilologiske metoder på folkelitteraturen. Dialektgranskningen må vinde fræm til sin egen metode, og takket være den sidste menneskealders arbejde er den også godt på vej til at danne sig den. Men endnu vil mangan en med udbytte kunne læse Lundells gamle Kristiania-foredrag.

¹ Sål. Kock. ² Julius Swenning i Sv. Ldsm. B. 4. 1910 s. 129 flg.

³ Sml. også Dst. 1916 s. 152 (Seip).

LIDT KØBENHAVNSK FORBRYDERSPROG

AF

G. BRØCHNER-MORTENSEN

Malheuren begynder med, at man kommer ud for en Panser (Politibetjent), der paa indiskret Maade griber ind i ens Forehavende, hvadenten dette nu bestaar i at lave mere betydelige Numre (Forbrydelser) som Bræk (Indbrudstyveri) eller i ganske uskyldigt Fægt (Betleri), eller maaske endog i, hvad der skulde synes en uvisnelig Ret for frie Borgere i et frit Land, at tælle den (sove under aaben Himmel). Nok er det, selvom man, som sagt, indtager en forholdsvis hæderlig Stilling som Fægtemester (Betler) og møjsommelig fægter sig frem i Verden eller fører en mere vegeterende Tilværelse som Tælleprins, der prinser den (eller tæller den) paa Fælleden eller andet for Almenheden tilgængeligt Sted, gælder det om at vare sig, naar det lyner (Blinket i Politibetjentens blanke Hjelm og Knapper. I Pariserargot kaldes Betjenten flic.) Er man ikke tilstrækkelig hurtig i Vendingen, udsætter man sig for at blive skudt eller gaflet (anholdt). Lidet nytter det da at henvise til, at man intet kender til Sagen og at det var den Kam'rat (Tonen paa første Stavelse), som sprang (undløb), der var den skyldige. Politiet er saa kedelig uimodtageligt for Fornuftgrunde, og selvom man bedyrer sin Uskyldighed, kommer man alligevel til at trille med den (bære Skylden) og bliver slået paa Stationen (Eufemisme for Politistationen, ligesom Betjenten, Assistenten o. s. v.). En sidste Chance er der vel endnu for at gaa fri af Sagen, men mest sandsynligt er det, at man bliver hængt op (sigtet for en Forbrydelse).

Hvis Uvejret saa endda altid meldte sig med advarende „Lyn“. Men hvorledes skal man vare sig for Missekattene (Civilpatrouiller, ogsaa kaldet Betlerfangere), der kommer saa uhyggelig ubemærket over en i Menneskevrmlen. Anderledes er det med Sædelighedens (Sædelighedspolitiets) Betjente. Er man en blot nogenlunde erfaren

Bypige (Pige, der „gaar i Byen“ d. v. s. en prostitueret), der har traadt i Tilholdet (udd. Tøholdet; overtraadt Polititilhold om at søge lovligt Erhverv) og frygter en Anholdelse for Sædeligheden, maaske endog for Smitte (Strfs. § 181) eller udsat Smitte (naar der ikke foreligger Sigtelse for Smitte af bestemte Personer), maa man vel være varsom, naar man trækker i de halvmørke Gader ved Nattetid. De faa Betjente, der kan være Tale om, kender man imidlertid ud og ind fra sine talrige Besøg paa Kammeret (Eufemisme for Politikammeret), saa det falder ikke saa vanskeligt at tage sig i Agt for dem. En Betryggelse er det dog altid, naar man i Kølvanet har sin Alfons, Blæser, Lusepuster, Hopsakarl eller Kradserkarl (kært Barn har mange Navne; Lusepusterne danner et Slags Aristokrati i Selskabet, de tager ikke mod rede Penge af Pigen, men faar Kosten hos hende). Ved et advarende Pift kan han avertere om opdukkende Farer; men selv er han ikke udenfor Fare: Som et truende Tegn staar for ham Paragrafen (sidste a langt; § 4 i Lov $\frac{1}{4}$ 1911, der hjemler Straf for Personer, der lader sig underholde af Kvinder, der driver erhvervsmæssig Utugt).

Hvor forsigtig man end er, et kan man aldrig vare sig for, det er, at en Stikker (forræderisk Kammerat) røber en for Politiet. Han nærer ingen Betænkelighed ved at sælge (forraade) en, og mod ham retter sig alle Hævntanker, naar man sidder i Spjældet (Arresten).

Er det først kommet saavidt, at man bliver stedet for Retten, gælder det for alt i Verden at skaffe sig en Frisag (en Sag der slufte uden Tiltale eller med frifindende Dom); thi trækker man ikke hurtigt denne Gevinst i Lotteriet, kommer man til at sidde paa Bekendelse d. v. s. sidde i Varetægtsarrest, indtil man tilstaar. Vel lægger den nye Straffelov (Retsplejeloven) ikke saa stærk Vægt paa Tilstaaelsen som det gamle Retssystem, men man kan vel efter den 1. Oktober 1919 saavelsom før Retsplejelovens Ikrafttræden udsætte sig for at faa en Stikdom, selvom alle Beviser mangler. En saadan Dom stikker Retten nemlig ind i ens Straffeliste, naar der paa denne figurerer et efter Dommerens Skøn tilstrækkeligt Antal Frisager. Selvom man er saa uskyldig som et Lam, bliver man dog knaldet (dømt), maaske endog med en ordentlig Knald-perle (en haard Dom).

Forud for denne gaar der altid et kortere eller længere Ophold

i Hotellet¹ (Varetægtsfængslet. Pariserargot: l'hosto, l'housteau), først paa Torvet² (Nytorv) senere paa Øen (Christianshavns Arresthus for Kvinder) eller paa Vestre (man udelader diskret Ordet Fængsel; saaledes ogsaa tidligere i Paris: la grande, underforstaaet Roquette, et nu nedrevet Fængsel). Naar man skal i Forhør, maa man sidde i Skabene (smaa Rum uden direkte Lys, der ved Forhørskamrene benyttes til midlertidig Forvaring af Fanger, der skal i Forhør). Har man gjort sig bemærket ved Undvigelsesforsøg eller Voldsomhed, maa man endog ved en saadan Lejlighed døje den Tort at bære Manchetter (Haandjærn). Turen til og fra Retslokalerne foregaar i Salatfadet (Fangevognen). I Paris hedder den tilsvarende Vogn „la panier à salade“ og har sit Navn efter en i enhver Husholdning forekommende lille Staaltraadskurv, hvori Salatbladene, efter at være skyllede, svinges rundt i Luften for at alt Vand skal drive af dem, forinden Tilberedningen med Olie sker. Den Medfart, Salatbladene saaledes faar, skal minde om den, der bliver Fangerne til Del, naar de i den snævre Vogn skumples fra palais de justice til Fængslerne i Forstæderne.

Da et Køkkenredskab som det skildrede neppe kendes i Danmark, hvor Salat jo i det Hele ikke spiller samme Rolle i Almuens Kost, som i Frankrig, og da det er vanskeligt at finde anden Forklaring paa Benævnelsen „Salatfadet“, maa man antage at den er importeret fra Paris til Kjøbenhavn, hvor den daglig benyttes saavel af Skælmer som af Godtfolk, uden at de forbinder nogen Tanke dermed.

Et andet, ældgammelt Navn, Navnet paa Pariserpolitiets Detentionslokaler, le violon (tysk: Geige) har derimod ikke vundet Borgerret hos os, skønt ogsaa vi i gamle Dage har kendt en Sladrefiol. Vore Detentionslokaler indbefattes under Betegnelsen „Stationen“.

I Fængslet gaar Livet sin ensformige Gang og der skal noget særligt til for at bringe en, ganske vist uvelkommen, Afveksling i Tilværelsen. Umiddelbart efter Arrestationen følger for gennemalkoholiserede Individuer ofte Anfald af Pip (delirium tremens) og man bliver da anbragt i en af Sygeafdelingens Pipceller. For-

¹ Med den blandt Forbrydere ikke ualmindelige Humor betegnedes det engang i et Brev: Hotel „Bliv herfra“.

² Arrestens Paaklædningsgenstande er mærkede K. P. A. (Kjøbenhavns Politi-Arrest) hvilket i Politidirektør Crones Tid almindelig udlagdes: Krones-Pine-Anstalt. Før Ombygningen gik Arresthuset under Navnet: Krones Tivoli.

synder man sig groft mod Reglementet kan man endvidere udsætte sig for at komme paa Djævløen, en fra det øvrige Fængsel isoleret Celle. Men bortset fra saadanne Fataliteter optages Tanken mest af den Dom, man kan vente sig, særlig af det store Spørgsmaal, om det bliver en Husdom (Dom til Tugt- eller Forbedringshusarbejde). Er dette Tilfældet, kommer man enten over Vandet (i Horsens Tugthus) eller ned ad Landevejen, paa Huset (i Vrideløselille Forbedringshus). Mænd føres til Brasen, Grødslottet, Villaen (Vridsl), dog at de yngre Aldersklasser gaar til Nyborg Børnehjem (Straffeanstalt), medens Kvinderne pønitere paa Øen Spangkuk eller Sandhedens Ø (Straffeanstalten paa Christianshavn).

Hører man til de smaa Syndere kan man være saa heldig at slippe med en Middagssøvn (en kortvarigere Fængselsstraf), som man ikke vilde være bange for at staa af paa Hovedet. Eller man paadrager sig et kortere eller længere Ophold paa Tvangen (Tvangs- og Arbejdsanstalten Sundholm). Ved denne Anstalt er der imidlertid det risikable, at man efter udstaaet Straf ikke løslades, men overflyttes til Gaarden (den sammesteds værende Forsørgelsesafdeling, der tidligere var paa den gamle Ladegaard). Er man imidlertid ikke saa heldig at faa en saadan Fidus (ufortjent Held), og kommer man virkelig paa Huset, ja, saa er man for en Tid ude af Sagaen.

Men naar Anstaltens Porte paany aabner sig for en, naar man atter føler den friske Luft paa de blegede Kinder og retter de stive Lemmer, saa — ja, det nytter ikke at skjule det — saa gaar Længslerne tilbage til Hovedstadens snevre Gader og sjofle Kipper, til Rokken, til Rottemøller og til Skralden (Logihuse, sidstnævnte ved Navn „Tordenskjold“). Er Aarstiden dertil slaar man maaske et Slag ud paa Landet, paa Valsen (vagabonderer) og slaar Bøndergaardene af (beller), men før eller senere søger man tilbage til Byen og til Kammeraterne, der taler samme Sprog som man selv, den københavnske Forbryderverdens professionelle Sprog.

KULTUR OG FOLKEMINDER

FRA „OPLYSNINGSTIDEN“

Fhv. gårdejer Rasmus Jensen (Møllegården) i Trunderup ejer en almanak for 1757, som har tilhørt en C. Rasch, der vist har været sekretær hos grev Henrik VI af Reuss, som dengang var amtmand over Sønderborg amt. Ejeren har i den gjort adskillige optegnelser om sine rejser og andre private forhold og også skrevet nogle sentenser af forskellig art; han skriver mest på dansk eller tysk, undertiden på fransk eller latin. Om den fromme tone, der rådede i herskabets hus, vidner følgende vers foran i bogen:

Dum spiro, spero, mea spes est unica Christus.
Man pfleget seinen Geist mit vieler Kunst zu plagen;
Ach konnt ich AB Ab, BA ha — Abba sagen!“

Under lørdag 19. marts findes følgende optegnelse:

„Blev jeg i Jesu velsignede Navn aarelaedt i Lymbye ved Kiøbenhavn saaledes: Først blev i Haven opsøgt en ung Riisbøg, deri blev med et stort Boer boeret et Hul lige til Marven, Deri blev stoppet en Klud dyppet i det varme Bloed, og strax derpaa sadt en Told i Hullet, som sluttede tæt. Derefter med Podevox uden til gjort ganske tæt. Denne Cuur blev mig raadet af hs. Excell. Hr. Ghraad og Oberjægermester Gram, og skal være tienl. for et svagt Bryst.“

Beslægtede råd kender man andensteds fra.

Frans i Erslev lod tre dripper blod af sin næse, når den blødte, dryppe ned på en kile, der var taget ud et sted, hvor solen ikke kunde skinne, og slog den så ind igen¹.

Man kan slå kile ud af en træstub, dyppe den i blod og slå den i igen, og derved standse Blodet. (Vestslesvig)².

Man kan stille blod ved at komme tre dråber på en trækile og drive den godt ind i et andet stykke træ³.

Som middel mod tandpine kan anvendes at tilskære en pind og

¹ E. T. Kristensen, Jy. Folkem. VI, 282 nr. 286.

² Feilb. Ordb. III, 567 a, 48; jfr. Sgr. VIII, 118, 509 (Sydfyn).

³ E. T. Kristensen, Sagn IV, 586, 1846, jfr. 1842.

sørge for at få den blodig fra den syge tand; derefter går man stiltiende hen og driver den ind i et asketræ, så vil pinen forsvinde.

Et godt middel mod tandpine skal være at gå hen på et afsides sted, hvor der er en hyldebusk, og dér skal man tiende tage en kniv og skære en flænge i barken ind igennem det grønne til vedet, og da tage en lille splint af det træ næst marven og stikke tænderne til blods. Dærpå sættes den ind igen, og det ombindes med hvidt uldgarn. Men fortæller man det til nogen, eller kommer på samme sted mere, da bliver tandpinen værre end før, og midlet kan ikke siden anvendes¹.

For tandpine. Man stikker dem med en spids pind, til de bløder, skærer så et rids i et træ, stikker den under barken og binder den fast. Den syge må ikke siden komme over det træ, for sker det, så får den tandpine igen uden al ende og bliver aldrig fri².

Et andet råd for tandpine. Man løsner en splint af et træ, således at den bliver hængende fast med den nederste ende. Med den modsatte ende, som må være spids, stanger man nu tandkødet til blods, lægger så splinten tilbage i sin plads og binder den fast. Vokser den sammen med træet igen, får man aldrig tandpine mere, men træet må man aldrig siden røre ved³.

Mod engelsk syge skal følgende råd være meget virksomt. Man klipper lidt af barnets negle på højre hånd og venstre fod, svæber disse neglestumper i en lille klud og går så ud i en skov med dem. Dér skærer man et hul i et træ, som står og gror, og putter nu kluden med samt dens indhold ind i hullet, samt sætter tollen for igen. Alt dette skal göres tiende⁴.

Herhen hører utvivlsomt, hvad der berettes i „Kolding Avis“ nr. 298 af 21 dec. 1893 om et rodstykke, to alen i tværmål af en eg, i hvis marv der fandtes et tilproppet hul, hvori en lille krukke af rødt ler ($1\frac{1}{2}'' \times 1\frac{1}{4}''$) med ismættet tælle, under hvilket 10 afskårne negle af menneskehænder⁵.

Endelig kan nævnes et par svenske sidestykker, som findes i C. O. Svahns svartkonstbok, der er udgivet af Jöran Sahlgren i Folkminnen och Folktankar 1918⁶.

Att förskämma en byssa. Tag de lumpor som en har ränsat sin bössa med, borra ett hol på en ek, emot solens uppgång, och lägg det deruti, slå sedan en kil af hagto[r]n deruti, så kan han intet träffa med den bössan förr än det warder uttagit.

Att ställa dem till sig, som förskämt en bössa. Bössan söndertages och rengöres, och tolken som hon är ränsad med tar man med sig, och bårar hål på en ek på norra sidan och inskjuter den tulten, hwarmed pipan är renjord, och har en plugg af hagtorn färdig, som passar efter

¹ Sgr. VIII, 118, 511—512; jfr. Sagn IV, 604, 2018.

² Sagn IV, 604, 2019.

³ E. T. Kristensen Jy. Folkem. IV, 392, 501, jfr. 500.

⁴ Sst. 348, 26.

⁵ Feilbergs Ordbog III, 868 a, 39.

⁶ Også i særudgave. Nr. 70 og 92.

nafwaren; när skottet är gordt i hålet, skall straxt pluggen insättas, och knappar man sakta på densamma, till den kommer som förskämt din byssa.

Men selv om den slags træ-troldom er kendt andensteds fra (og de her anførte eksempler kunde sikkert forøges ikke så lidt) har Raschs optegnelse dog sin særlige værdi som en ret gammel form og ikke mindst, fordi den viser, hvorledes den slags råd endnu for halvandet hundrede år siden havde tiltro i de højeste kredse i Danmark.

Marius Kristensen.

FRA ODS HERRED

Folkeliv i Ods Herred. Samlet og udgivet af Lars Andersen. Kbh. 1919 (Lehmann & Stage).

Det synes at Evald Tang Kristensens banebrydende arbejde for indsamling af Jyllands folkeminder i den senere tid har givet tilskyndelser til beslægtede, om end mindre omfangsrige, arbejder på de danske øer. For Fyns vedkommende kan man fra de sidste år især nævne Christine Reimers anselige værk, der flere gange har været omtalt her i tidsskriftet, og som væsentlig tager sigte på at skildre det daglige liv hos almuens i gamle dage. For Falsters vedkommende er der grund til at minde Fr. Grundtvigs „Livet i Klokkergaarden“ (udgivet af „Danmarks Folkeminder“), og beslægtet hermed er Ingvor Ingvorsens fortællinger om gammelt sællandsk bondeliv samt J. Olsens barndomsminder fra Sydsølland (ligeledes udgivne af „Danmarks Folkeminder“). De tre sidste bøger har det tilfælles, at de alle indeholder en enkelt gammel mands minder fra sin barndom og ungdom, og de virker som følge deraf mere helstøbte end et samlerværk som det her anmeldte, der er sammenstykket af en række enkelte optegnelser fra Odsherreds forskellige sogne. Udgiveren synes i det hele at have gengivet de gamle almuesfolks jævne fortællemåde troværdigt og nøjagtigt, og hans samlinger indeholder derfor et ret betydeligt kulturhistorisk stof m. h. t. det daglige liv inden døre, markarbejde, høstskikke, landsbyfællesskab, dragt- og festskikke m. m., som holdt sig i ret gammeldags former langt ned i tiden i den noget afsides liggende egn, der først fik jærnbanelforbindelse i 1890'erne.

Det er vel næppe nogen tilfældighed, at det netop er fra denne egn at disse optegnelser fremkommer. Her oppe i Nordvestsølland synes sansen for fortidsmindernes bevaring tidlig at være vakt; det historiske amtstidsskrift „Fra Holbæk Amt“ er et af de ældste og indholdsrigeste af arten, og nogle af de bedste lokalmuseer for almuens stedlige kultur findes i disse egne; særlig kan nævnes Kalundborg museum med dets fortrinlige almueafdeling, hvis ordning væsentlig skyldes den energiske kredsløge J. Møller, der også i amtstidsskriftet har skrevet en fortræffelig oversigt over egnens bygningsskik; også Holbæk og Nykøbing museer rummer gode almuesager; men navnlig er der grund til at fremhæve det

lille sognemuseum for Højby, beliggende i Stenstrup by nær ved roden af Sællands odde, hvor der, navnlig ved den blinde parcellist Lavrids Jensens utrættelige omhu, er tilvejebragt en smuk og indholdsrig lille samling til belysning af sognets fortid og da særlig af dets gamle almuekultur, der i forbindelse med den samme mands store arbejde for optegnelser af folkeminder fra sognet og samlinger til bondeslægternes historie dér på egnen gør det lille sognemuseum til et eksempel værdigt til efterfølgelse i hver landkommune hele Danmark over. I dette arbejde for at oplyse hjemstavnsens særlige minder udgør da også Lars Andersens bog et påagtelsesværdigt led, som man må ønske så vid udbredelse som muligt både i hans særlige hjemegn og blandt alle landsmænd, der interesserer sig for folkeminder og folkeskik. Det er en fortjenstfuld gerning, udgiveren har gjort ved indsamlingen af folkeminder fra denne særprægede egn af Sælland i rette tid, inden nutidens nivellerende kultur, der nu også her er i stærk fremtrængen, har nået at udviske mindet om de gamle dage. Bogen slutter sig nær til den året i forvejen udkomne *Folkesagn og Folketro fra Ods Herred*, og det er udgiverens tanke ad åre at fortsætte med tilsvarende bøger om folkeminder fra Skippinge og Tudse herreder i Holbæk amt. Hvad ordningen af optegnelserne angår, har udgiveren gjort sig sin opgave let ved blot at ordne dem efter sogne og meddelere; et sagregister bag i bogen råder dog i nogen grad bod på denne ordnings mangler. Bogen er udstyret med en del billeder af gamle gårde og stuer og er udgivet med støtte af den Hjemstjerne-Rosencroneske stiftelse og Holbæk amts økonomiske selskabs sparekasse. Den anbefales på det bedste til alle folkeminde-interessererede læses opmærksomhed.

Jørgen Olrik.

FRA SPROG OG LITTERATUR

GAMMEL LIVSVISDOM

De djærve Rim, der her gengives, findes i en Lovcodex, som det kgl. Bibliotek nys har erhvervet fra Norge, og som nu bærer Signaturen Ny kgl. Samling 2879, 4to.

Codex er skreven af en Jacob Jenssøn i Aarene 1592 og 1593 og afviger ikke synderligt fra de mange Lovbøger, som danskfødte Embedsmænd i det 16. Aarhundrede skrev eller lod skrive til Brug under deres Virken i Norge; den indeholder Magnus Lagabøters Landslov i dansk Oversættelse, Retterbøderne, den norske Kongerække fra Harald Haarfager til Christoffer af Bayern, Redegørelse for hvorledes den oldenborgske Slægt stammer fra Folkungerne, Regulæ juris paa Dansk og Latin efter Liber sextus, Frederik II's Haandfæstning samt nogle Husketavler og Levereregler.

Hertil kommer en Samling Optegnelser paa Dansk om mærkelige Begivenheder saavel ude i Verden som i Fædrelandet; særlig fyldig er Samlingen for det 16. Aarhundredes Vedkommende. Den første Note melder om Erik Klippings Drab; det sidste Aar, der nævnes, er 1586. Noterne staar imidlertid ikke i kronologisk Følge, men er kastede mellem hinanden: de er i store Træk de samme, som H. F. Rørdam har trykt i Monumenta historiæ Danica 1. Række I 283 under Titlen: En dansk Aarvog fra 1286 til 1549, og som han ene kendte fra Ms. Additamenta 110, 4to i Universitetsbiblioteket. Endelig findes paa Bindet — skrevet med samme Haand, der skrev Codex, — følgende pessimistiske Udbrud.

Kommer Konst for ditt Huss att lede
och spærrer, om Husbonden er tilstede.

Konsten er aldriig saa gieff eller frii,
Husbonden er allt udgangen, siger dii.

Kommer Wisheet och gangendis der faare,
da finder hun tilslagne de Dørre.

Kommer Thugcht och Ere udi liige Maade,
hun maa allt gaa hen att Strede oc Gade.

Kommer Thro oc Louffue och vill gierne indgange,
thill Dørren att oplade kunde de ingen fange.

Kommer Sandhett och bancker paa,
da maa hun lenge for Døren staa.

Kommer Rettfferdighett uden for de Døre,
da fiindis Laase och Stenger der forre.

Kommer Bagtall, Auffuindt, Spaatt,
Urettfferdigheet, Løgnn och Peninge frem,

der opladis straxs Portte
och Dørre for døm.

Ellen Jørgensen.

KNYTLINGASAGAS STEDNAVNE.

I dette Tidsskrift 1919, 74 ff., har Finnur Jónsson. forsvaret Knytlingasaga mod H. V. Clausens nedsettende Dom over dens Gengivelse af danske Stednavne, Maaske jeg kunde tilføje nogle enkelte lagtagelser ligeledes til Gunst for Sagaen.

Paa Spørgsmaalet Hylingstaðir — Hollingsted — *Hugleiksstaðir, der danner Udgangspunktet, skal jeg ikke komme synderlig ind, ligesom jeg meget gerne troer, at H. V. Clausens historiske Opfattelse af Hugleik-Episoden til syvende og sidst kan vise sig rigtig. Jeg skal blot tilføje, at det lydlige Samstem mellem Formerne Hylingstaðir og Hollingsted synes vanskeligt at komme udenom. Selvom det paagældende Hollingsted i 1285 skal have heddet Huglæstath, maa det tilføjes, at der længere mod sydvest, lige syd for Ejderen nær Delve, ligger et Hollingsted Nummer To, — om jeg da læser Navnet rigtig paa det gamle danske Generalstabskort —, ligesom Typen *-ingsted* er meget hyppig trindt omkring: i Sønderjylland Ellingsted, Immingsted, Venningsted, i Holsten Weddingstedt, Tollingstedt etc. Under saadanne Forhold er det jo meget let muligt, at Sagaens Optegner har faaet fat i et galt Sted, men at hans Opfattelse af dette Steds Navn er rigtig.

Hvad jeg her blot vilde understrege, er den Opfattelse, at Knytlingasaga netop paa flere Steder bringer Navneformer, der kaster værdifuldt Lys over vor Sproghistorie.

Erri for Ærø er en mærkelig Form. Skønt den indtil videre maa kaldes dunkel, fører den os aabenbart bagved de andensteds kendte Former: Ærræ i Valdemars Jordebog og Indbyggernavnet Arrebo.

Þórslundr, med Variant Þjórslundr, er den eneste ægte gamle Stavning af Øen Taasinges Navn. Thosland i Valdemars Jordebog viser sig yngre i tvende Henseender. Thos- for þors- maa opfattes som en Afkapning, der skyldes Frygten for at tage Gudens Navn forfængeligt. Dertil slutter sig den nuværende Form Tåsinge, der egentlig er Øens Indbyggernavn, svarende til Læsinger paa Hlæs-ey, Ringsinger i Ringse-bølle, etc. Med den omdyde Form Tøssinger bruges Indbyggernavnet endnu paa Fyn, ifølge Meddelelse fra Fynboen Overlærer

P. Nyholm, der har gaaet paa Skaarup Seminarium¹. *-lundr* for *-land* viser os samme Udvikling som i Forholdet mellem oldnordisk *Selund*, *Sjölund* > *Sælland*, *Sjølland*, og i oldn. *Guðmundr* > dansk *Gudmand*. Den yngre Udvikling foreligger forresten allerede i *Sagaens Sjóland*.

Freysmosi siges i *Reg.geogr.* at være *Sumpe* imellem *Mørup* og *Stenlille*. *Finnur Jónsson* tilføjer, at Navnet ikke mere eksisterer, men dette er en *Fejltagelse*; det lever videre i *Torpen Frøsmose*, se *Post-adressebogen*. Med *Rette* fremhæver han den trofaste *Fastholdelse* af det danske *Efterled -mose* istf. norsk-islandsk *mýrr*. Det er vel ogsaa værd at fremhæve, at *Freysmosi* er omtrent enestaaende som *Exempel* paa *Gudens Navn* aldeles umiskendelig overleveret i danske *Stednavne*.

Hjarrandasýsla har jeg seet tydet som *Hjørring Amt* alias *Vendssyssel*, men denne *Tydning* er aabenbart gal, eftersom *Hjørring* i *Sagaen* kaldes *Jörungr*. Ganske sikkert har *Sagamanden* her urigtig indført *Delingsnavnet* „*Syssel*“, ligesom i *Plógssýsla*. Der maa være *Tale* om et mindre *Omraade*, og jeg har derfor i „*Vor mytiske Kongerække*“ 16 henført det til *Vennebjerg Herred*, der rummer den mærkelige gamle *sagnomtalte Helligdom Hjarnestenen*, dvs. *Sangerkongen Hjarrandes Sten*.

Aaen Skothborgará omtales foruden i *Knytlingasaga* ogsaa hos *Arnórr Jarlaskald* og i *Heimskringla*. Navnet er saaledes *velafhjemlet*, og det har i dansk *Sproghistorie* en *Vigtighed*, som man hidtil ganske har overseet. Det er nemlig det ældste *Exempel* paa det forresten *grummesørgelige Skifte*, der har afløst vore *Aaers gamle individuelle Navne* med *kedsommelige og intetsigende Opkaldinger* efter *Bygder*. Her kan jeg ikke komme nærmere ind paa *Sagen*, da en *tilbørlig Fremstilling* af den i og for sig særdeles *vigtige Foreteelse* vilde kræve mange *Ark*, og det for Øjeblikket kun drejer sig om at oplyse *Knytlingasagas sproglige Værdi*; dog maa ialfald *Hovedtrækkene* opridses. Vore gamle *Aanavnes Fortrængelse* hænger temmelig sikkert sammen med de *gennemgribende Samfunds-Omordninger*, der ledsagede *Indførelsen* af vor *Herredsinddeling*. Thi *Omdøbningen* er særlig gennemført i de *Omraader*, der dækkes af den fra *Sjælland* udgaaende *Type -lev* og af de vel i *Hovedsagen* yngre *Typer -stad* og *-høg*. Saadanne *Herredsnavne* optræder klumpvis paa en *Maade*, der klart viser dem som *Nydannelser*; saaledes særlig typisk i *Sydskaaene* paa *Rad langs Kysten*: *Jarlæzstath*, *Ingilstath*, *Hæruæstath*, *Væmundhøg*. I *Jylland* har vi langs *Østkysten* med *Udløbere* *vestpaa Herrederne*: *Jarlslef*, *Hildæslef*, *Refshøg*, *Horn(h)øg*, *Hethænsthæ*, *Gerlef*, *Hasl(h)øg*, *Framlef*, *Hialmæslef*, *Vrazhøg*, *Jerlev*, *Anzstath*, *Skazstath*, *Hathærslef*, *Clyppæløf*. *Hovedsagelig* i de samme *Strøg* savnes ogsaa gamle *Aanavne*, og vi træffer istedenfor *Nydannelser* som: *Grandslev Aa*, *Alslev Aa*, *Hansted Aa*, *Ølsted Aa*, *Ilsted Aa*, *Holsted Aa*, *Grindsted Aa*. Derimod i *Hardsyssel* og i det *vestlige Sønderjylland*, hvorhen *Levbosættelsen* kun naaer med *spredte Udløbere*, har de gamle *Aanavne* langt

¹ Naar det *himmerlandske Gudum* har *middelalderlige Biformer* som *Guding*, kunde vel ogsaa her *Indbyggernavnet* være traadt i *Stedet* for *Stednavnet*.

bedre holdt sig. Det maa mærkes, at Bækkene i det hele har undgaaet Omdøbningen — jfr. Sagaens Geitsbekkr — hvad der stadfæster den Formodning, at Navneskiftet hænger sammen med en eengang udtrykkelig gennemført Regulering af Retten til Vandløbene. — Det er nu saare heldigt, at den islandske Overlevering har fastnaglet Exemplet Skotborgará saa tidlig som i 11te Aarhundrede. Derved føres vi til en terminus ante quem ikke ret mange Aarhundreder efter Uddannelsen af Stednavnetypen *-stad*, som tydelig spiller en Hovedrolle ved Omdøbningen.

Alt ialt maa det siges, at Knytlingasagas faatallige Forraad af danske Stednavne rummer forholdsvis meget værdifuldt, særlig de klare Afhjæmninger af mytiske Personnavne som þórr, Freyr, Hjarrandi, og den tidlige Stedfæstelse af vore Aanavnes Omdøbning. Saaledes fortjener Sagaen fra dette Synspunkt næppe noget nedsættende Skudsmaal.

Gudmund Schütte.

IKKE BANDE

Talemåden: ikke bande o: ikke være ubrugelig, være god er for længst fremhævet, jfr. Molb. Ordb., Ordb. o. Gadespr. 414, og i Dansk Ordbog oplyst ved flere prøvesteder (bet. 5). Derimod er så vidt mig bekendt en lignende overgang i betydning hverken påvist ved samme ordstammes brug i andre sprog eller ved ord af bestægtet grundbetydning. En sådan findes dog i fr. jurer, der foruden sin sædvanlige betydning: sværge, også betyder: ikke passe, skurre (jf. Littré, Dict. jurer 11: produire une discordance, comparée à un jurement en parlant de choses, dont l'union est choquante). En prøve på denne, som det synes, ikke hyppige brug findes i Holbergs Epistler udg. af Bruun IV. 459 (fra La Spectatrice Danoise).

O. Kalkar.

HOLGER DANSKE OG ANTIKRIST

AF

H. F. FEILBERG

I den følgende fremstilling fremdrager jeg kun en enkelt, temmelig begrænset gruppe af sagnene om Holger Danske: hans søvn i Kronborgs kasematter eller andetsteds, og vil gøre et forsøg på at udrede sagnene om ham, som vi kender dem herhjemme, sammenstillet med lignende grupper i andre lande og med længst henfarne dages jødisk-kristelig folketro om verdens ende.

Jeg begynder med en redegørelse for vort hjemlige sagnstof, som det findes hos Thiele og E. T. Kristensen, fornemmelig i hans Sagn II. 331 flg., tallene i () henviser til de enkelte nummere i hans samling.

Jeg nævner, at Holger Danske sidder og blunder under en risbusk på Østbjærg Bakker (Vends. v. Hammer), busken er grøn både vinter og sommer (327)¹. Han skal efter andre sidde under en sten i Norge og derfra komme til Danmark og bringe lykkelige tider med sig (341). Om hans tilhold er der iøvrigt mange forskellige angivelser her i Danmark. Han skal sidde sovende i Almind Hule eller i bakker ved Viborg (322, 323) i en stenstue under en flad sten i Tornby s., Vends. (325); i en høj i Søvind sogn ved Horsens (335); i en kæmpehøj i Lovns sogn, Himmerland (324); i Bulbjerg i Hanh.; i en banke ved Møgeltønder i Sønderjylland². Desuden angives Nonnebakken ved Odense som hans bolig (336)³. Endelig en löngang under Slagelse Kloster (330) og tilsidst efter det yngste sagn: en af kasematterne under Kronborg⁴.

¹ Grønberg s. 164. ² Müllenhoff 374, 504. ³ Kejser Karl sidder under en sandbanke ved Nürnberg eller i en sump ved Weiden (Schönw. III, 355, 358), eller i en brønd (Witschel I. 258). ⁴ Thiele, Danmarks Folkesagn I. 18.

I sit skjulte opholdssted søges og findes han af en eller anden person, jævnlig af en livdömt forbryder (329, 330), der vinder liv og frihed ved at vove sig ind i en mørk löngang, igennem en jærnport (330), og når ind i et rum, hvor lampe brænder, og ser der en våbenklædt, stor mand alene el. blandt stålklædte svende; hans skæg er vokset gennem bordet, han sidder sovende ved, og da han rejser sig, brister bordet med et brag (325, 330, 341)¹. Undertiden nævnes en hel sovende armé, men herom mere i det følgende.

I Sydslesvig ved Tønning siges kong Dan at sidde i en høj sovende, ved et bord, sammen med 200,000 sovende krigere, rede til at bringe landet hjælp såsnart det behøves².

Et træk, der flere gange træffes, er at helten, der vågner, siger til gæsten: „ræk mig din hånd!“ En enkelt gang rækkes den, men følgen bliver, at hans hånd knuses under kæmpens vældige greb (329), sædvanlig rækker han kæmpen en stålgreb, som han klemmer sammen (321, 324, 326) eller en jærn- el. stålstang (325), som bliver klemt flad. Holger Danske siger da: „det glæder mig, at der endnu er mænd i Danmark!“ eller noget lignende³.

Jeg gör her opmærksom på, at det træk, at en livdömt forbryder frelser sit liv ved at vove sig ned i en löngang, er et temmelig almindeligt tillæg til fortællinger om hemmelighedsfulde löngange og forklares af, at slige forsøg kan være meget farlige⁴. Det sidstnævnte træk, at gæsten, istedetfor sin hånd, rækker kæmpen en jærnstang, hører til de begivenheder, der jævnlig følger fortællinger om møder med kæmper, jætter og trolde, så det kan ikke medregnes som henhørende til Holger Danske sagnets typiske træk, men er tilpasset af fortællerne⁵.

¹ Thiele 19. jfr. Efterslæt s. 43. ² Mhoff s. 375, 2. ³ Thiele I. 19. ⁴ jfr. JOrdb. löngang. ⁵ Kr. Sagn VI. 140 række Fanden et plovjærn; — „ræk ham tangen med gloende spikeret, sig det er lillefingeren din“ Tvedten s. 73. — Semand rækker Jætte en gloende jærnstang, CavW. II. 39 (Norge); — Wigstr. II. 211 jærngreb jfr. Peters. Myth. 201, Kr. Sagn III. 8, 23, Rasmussen, Lapl. 93; — Denham Tracts I. 198, kæmpe rækkes plovskær: „der er endnu mænd på Man,“ — cfr. Croft. Croker II. 322; Yeats, Fairy Tales 265, Curtin, Myths 261. Gruagach klemmer stålhelm istykker, tror det er barns hoved; — Andree Eysn, Volkskundl. 245, 43, hyrde rækker kæmpe stav for hånd (Bayr. Østerr.); Schmidt, Volksl. d. Neugriechen 206, jærnstang rækkes til gl. hellensk kvinde; Garnett, Gr. Folkl. II. 413, hun knuser ildskovl i sit greb; — Hapgood, Epic Songs of Russia 45, Ilya rækker Sviatogors fader en gloende jærnstang.

Folkebogen om Holger Danske slutter med fortællingen om hans bryllup med den franske dronning, men i kirken blev han borttaget af en dejlig jomfru i hvide skinnende klæder. Ingen har nogensinde forfaret, hvor han blev af, men endnu går sagnet gennem Danmarks rige, at han skal genkomme og frelse sine landsmænd, når de engang mest trænger til hans hjælp mod fjendens vold og overlast. Sagnene, optegnede i vore dage, slutter hyppig med, at han vil vende tilbage, når vort folk er i den største nød, og alle voksne mænd er dræbte, og med 12 års drenge og 60—80 års oldinge i et forfærdeligt slag knuse fjendens magt.

Der rejser sig jo nu straks det spørgsmål: hvorfra kommer nøden og hvad er det for en fjende, som har brudt vort folks magt, og hvorfra den frelsende hær?

Jeg forbigår fortællingerne om, at det er Engelskmænd (346) el. Svenskere (362), og forresten Tyskerne (338, 365) med, da alle disse angivelser må bero på fortællernes svigtende hukommelse eller deres ønske om at tilpasse gamle historier efter nutidsforhold. Vi får svaret fx. Kristens. Folkeminder VIII n. 698: Sybille har spået, at når engang Danmark er sin undergang nær, og alle soldater er faldne mod Tyrkerne, da skal alle gamle mænd og børn over 10 år slå fjenden (jfr. n. 336, 354).

Tyrken er den sidste, vældige fjende. Han har erobret hele Sønderjylland og vandet sine heste i Kongeåen¹, drager ind i Nørre Jylland, vander sine heste i Mos Sø (356), i Viborg-Dommerby Sø (331, 354), gör Viborg Domkirke til en hestestald (339), binder sine heste til en ellebusk i Hambo Hule (Kr. Folkemind. VIII. 384, 696 Vens.).

Når så ulykken har rammet land og folk og alt håb er ude, skal Holger Danske møde som hærfører og frelser, der er kun tilbage gamle, magtesløse mænd og unge drenge, der skulde ikke være flere tilbage end der kunde samles om et tøndebånd² el. gribe om et sådant (330, 334, 335, 338—49, 352, 398) el. sidde om et (345, 348). En enkelt gang fortælles, at det er tolv års drenge og kvinder, der sejrer (344). Der nævnes spådomme og varsler, at således skal alt komme, men ikke, at Holger Danske kaldes frem ved et horn³ eller et sværd, som drages, men blot

¹ Müllenhoff 374, 504. ² Thiele I. 19. ³ jfr. dog Mhoff 377, 507, hær sover i løngang, til Tyrker har erobret verden; konge overvindes, blæser i horn, hæren vågner, slår Tyrkerne, kun 7 tilovers.

at han samler sine folk. Han behøver en hest, som da han skulde kæmpe med Burman (DgF. I. n. 30). Sybille har spået, at der paa Hammel by's mark (Gjern H.) skal vokse en tornebusk frem. I den skal en skade bygge rede, udruge tre æg, fra hvilke der fremkommer tre brogede hesteføl, på et af dem skal Holger Danske ride i krig (354, 362, 363)¹. Men det rette er nok, at han skal ride på en hvid hest² ind til sejren.

Inden kampen vil han binde sin hest ved et træ, hyppigst en torn i Viborg Sø (334), en enkelt gang i Normanddal ved Viborg (337). Istedetfor Holger Danske nævnes også en eller tre konger, som binder deres heste ved træet (338, 340, 344). Dette træ eller denne torn er der den mærkværdighed ved, at den gentagne gange er blevet afhugget eller afsavet, men bestandig på ny groet op (343, 347)³. Adskillige optegnelser går ud på, at det er Tyrken, som binder sin hest ved træet (349, 350; 355 ved et elletræ i Mos Sø; 351 Tyrkekongen ved en birk)⁴. Af grunde, som senere fremdrages, må vi antage, at dette stammer fra fortællerens glemsomhed, eller misforståelse.

Tiden indledes med rædsomme varsler. På en eng vokser en stor, ukendt blomst frem og når den findes, véd man, at trængselstiden kommer⁵. I Odense stod en nat en skildvagt på Frue kirkegård og fik af et genfærd befaling til at stikke sin arm ned i en grav. Da han trak den op, var den blodig til albuen. „Såmeget blod skal udgydes, inden Danmark kan frelses“ (332)⁶.

Omsider kommer da slaget, mange forskellige steder nævnes som slagmarken. Først anfører jeg, at der øst for Thisted skal vokse et træ op, i en dal. Og når det er skét, skal Holger Danske komme med sin hær af 60 års mænd og 12 års drenge og der udkæmpe slaget⁷. Ellers nævnes Tise Hede, Tise Enge el. blot en eng (341, 397, jfr. Kr. Folkem. VIII. n. 697, Børgl. H. Vends.), Tårs Bakker (Kr. Folkem. VIII. 384, 696 Vends.); en dal øst for Thisted (Kr. Folkem. n. 699), Normanddal mellem Viborg og Skive (342), Fjand Grønne (345, Kr. Folkem. VI. 234), efterat i forvejen tre kejsere er faldet mod Tyrkerne; fremdeles på Ravn-

¹ Kr. Folkem. III. 326, 445. VIII. 384, 696; 694 en due, Sagn III. 380, 26 jfr. Mhoff s. 249. ² Kr. Folkem. VIII. 386, 699. Jfr. Mhoff. hvid konge på hvid hest. ³ Kr. Folkem. VIII. 386, 700. ⁴ Kr. Folkem. VI. 234. ⁵ Kr. Folkem. VIII. 385, 697. ⁶ mulig varsel for treårs krigen. ⁷ Kr. Folkem. VIII. 386, 699.

kilde Bakker ved Hobro (Kr. Folkem. VIII. 385, 698). I Sønderjylland står slaget mellem Flensborg og Harrislev (Mhoff 249). Endelig nævnes Odense, efterat Holger Danske har rejst sig fra Nonnebakken, og det skal blive så blodigt, at ænder kan svømme i blod ud af Vesterport (336). Ejendommeligt, at der i de danske sagn ej gøres rede for, at hæren sover med sin fører.

Slaget skal være blodigt over måde, det udgydte blod når hestene over hovene, mændene til ankelen (Mhoff s. 349, Kr. Folkem. VIII. 386, 699); jærnhat kan flyde i blod (Kr. Fm. III. 326, 45). Kolbækken ved Viborg skal løbe med blod (394), Nørrevads vandmølle ved Hobro (Kr. Folkem. VIII. 385, 698) skal forgå i blodstrømme.

Jeg medtager endnu en af de ældre meddelelser¹. På Tise eng skal der stå et træ, der er savet af mange gange, men altid groet op igen, og om det har Sybille spået, at der skal stå et hårdt slag. Danmark skal da være i krig, og fjenderne komme ind i landet sønderfra og lægge det øde. Den danske hærs sidste rest skal samles paa Tise enge, den danske konge kommer ridende på sin hvide hest, som han binder ved træet, og da begynder slaget. Det skal gå Danskerne imod, og de skal blive slået ihjel hver mand. Men så kommer Holger Danske og samler alle tolvårs drenge og tresindstyveårs mænd, med dem går han mod fjenden, og da sejrer Danskerne. Men det er det sidste slag, der skal stå, for så er det forbi med både venner og fjender, og det er dommedag, og verden bliver ødelagt.

Det er jo med andre ord verdenslivets afslutning, og kampene, der går forud, de sidste før verdens ende og dommen i Josafats dal, og om alle de mange forskellige varsler, der går forud for enden, og hvortil også dette slag hører, har Sybillen varslet i henfarne tider og hendes ord mindes af almuen.

Mange og mangeslags er varslerne, hun omtaler².

Brokholm Sø, Salling, skal blive tør eng (365); Mos Sø så lille, at man kan sejle eller ride over den på en asenskeft (355); Hendrik Sø, Skræm i Hanherred, skal udtørres (387), prangere skal binde deres heste ved sten i søbunden, samt Bygholm Vejle inddæmmes (Kr. Fm. VIII. 382, 692); Bliden el. Made Sø skal løbe sammen med Tis Sø, Sælland (390).

¹ Gr. Gl. d. Minder III. 137 (1861). ² jfr. her s. 109.

Silkeborg skal blive købstad, og bondegården Moselund til en herregård (Kr. Fm. VIII. 382). Da fortælleren første gang hørte spådommen, var der kun få huse i Silkeborg. Holstebro skal blive en meget stor by (Kr. Fm. VIII. 385) og Bro Mølle, Thy, bygget over en å, skal synke, (Kr. Fm. VIII. 383). Et billede, måske af St. Laurentius, sidder på vestsiden af Kverndrup Kirke, Fyn, når det er sunket, så det når jorden, forgår verden (392)¹ eller når Øslev Kirke falder ned (Kr. Fm. VIII. 383).

Mod verdens ende skal bakker og bjerge, moser og kær pløjes; jorden skal måles og mennesker tælles, og selv om bakker og bjerge brydes, skal folk have ondt ved at bjerge føden (358, 402, 403). Udstykning skal finde sted i den grad, at hus bygges på hver agerende, og alt drives som kálhaver (355, 398).

Fremdeles, når ellene i Mos Sø, der var blevet til en lille bæk og atter til en sø, vokser op som stor skov (356), og når avnbøg bliver bladløs (Kr. Fm. VI. 294, 11), når kærner vendes i æbler. Det hedder i et rim, at verden skal forgå,

„når sommer og vinter skal blive forblænd,
og kærnen i æblet skal blive forvend.“²

Dette må jeg antage er det rette og ikke hvad en række nyere optegnelser siger, at den omstændighed, at kærnen vender sig i æblet er et vidnesbyrd mod de sybillinske spådommes sandhed (360, 363, 409). Det er jo nemlig det overordentlige, vidunderet, det utænkelige, som alle spådommene drager frem.

Dernæst varsler forskellige dyr, hvert på sin måde. I nærheden af Bellinge, syd for Odense skal på en lille grøn holm i åen stå en brölende ko, nogle siger, den er rød med hvide ører, andre at den er hvid med røde ører (377, 378), skönt den er rundt omgivet af vand, skal den bröle efter vand. Måske er det kalven, der fødes hvid med røde ører (355). Endvidere skal der komme en hvid ravn og bygge rede på et af Vellings kirketårne (349). Storkene skal forsvinde og der skal tales om dem som om ukendte fugle. Det hedder: „når bien suger honning af kløveren den røde, bliver verden øde“, men også siges der, at får og bier skal være i den grad ukendte, at börn spørger deres forældre, hvordan de kan have sét ud (404—7)³. I Gjøtrup, V. Hanh., lever en hane inde i et

¹ Jfr. her i afh. s. 109. ² Kr. Fm. IV. 269, 88 jfr. JKamp 423, 11 [se s. 103].

³ Jfr. Kr. Fm. VIII. 385.

bjærg; når den kommer ud ved Nörbjærge, skal verden forgå (408), ligeså, når rotterne kommer til Vesterhavet (367) eller når muldvarpene i Vendsyssel mødes mod rotterne fra Thy, og når lindormen fra Stranden i Hanherred kommer til Bulbjærg (Kr. Fm. VIII. 385. 699). Fisk skal næsten være ukendte (Kr. Fm. VIII. 386).

Så er der varsler blandt mennesker; karle skal klæde sig som blå duer og kvinder som brogede hugorme; man har ondt ved at kende mænd og kvinder på deres klædedragt (358. 360. 397. 399. 404)¹. Der bliver få mænd; thi der siges, at syv kvinder² skal strides om ét par karlebukser (360), og mennesker bliver tilsidst så små, at to kan stå sammen i en træsko og tærse (398. 401). Fremdeles når en hyrdedreng på Moselund mark ved Silkeborg finder en guldring (Kr. Fm. VIII. 382. 691). Et nyt varsel er, at man får vogne at se, der kører uden heste (VIII. 384. 695).

Som alt er omtalt, skal der mod de sidste tider opstå en forfærdelig krig, fulgt af pest. Til de øvrige lidelser, der falder i den ulykkelige slægts lod, kommer endnu kiv og strid mellem søskende, broder kan ej stole på broder, falskhed råder alle vegne (Kr. Fm. VIII. 384. 695). Det skal stå så ilde til, at der ikke til den tid er flere³ kristne mennesker tilbage i Danmark, end der kan sidde om et tøndebånd og få mad (348).

Den livløse natur har også et ord at sige, „når sommer og vinter blandes, skal verden endes“ (Kr. Fm. VIII. 385. 697). Det samme gælder, når fire tordener trækker op, en fra hvert verdenshjørne⁴.

Spørger man om årstallet, da alt dette skal ske, siges somme-tider, at det har tre syvtaller, til andre tider, at det har tre otte-taller, så det er nok ikke meget pålideligt (360. 372. 403)⁵.

Når så alle disse varsler er indtruffet, når den forfærdelige sidste krig er tilendebragt, så skal en forunderlig lykkelig tid indtræde, mennesker skal leve hundrede år i enighed og kærlighed (360)⁶, derefter bliver det alvor med verdens undergang, der skal ske som, når ild kommer i hø (361), ja, mens Danmark forgår ved vand⁷, skal verden forgå ved ild (388).

¹ Jfr. Kr. Fm. VI. 233. ² Jfr. Esajas 4, 1, syv kvinder skal på den dag tage fat på én mand . . . , slgn. her s. 111. ³ Jfr. Luk. 18, 8 når menneskesønnen kommer, mon han da vil finde troen på jorden. ⁴ Kr. Almueliv V. 56. 38, J. Kamp 423. 13, Wigstr. I. 152. ⁵ Kr. Fm. VI. 234, J. Kamp 423. 12. ⁶ Kr. Fm. VI. 234, VIII. 384. ⁷ Denne forudsigelse er indgående udredet af Olrik i hans to bøger om Ragnarok, ligeledes dær om Fimbulvinteren.

Her må vi foreløbig standse for at undersøge et andet spørgsmål: hvorfor har Holger Danske ikke fået almindelige menneskers lod at samles med sine fædre? Det er imidlertid gået mange flere som ham. Først tænker jeg, at folkene ikke har kunnet fatte den tanke, at deres stormænd og helte, som havde været stærke nok til at udføre store bedrifter, frelse land og folk fra undergang, har maattet bøje sig under dødens væld, tit uden at have ført deres folks sag til sejr. Deres jordiske opgave, at skaffe deres folk frihed og lykke, var ikke blevet løst. De kunde derfor umulig finde ro i graven, den blev dem kun et midlertidigt ophold, en ventetid, de måtte vende tilbage, når tiden kom, slå det sidste slag og vinde den sidste sejr.

Der kan nævnes en lang række navne, der går ned lige til vore dage fra den antike tid. Amphiaraios og Trophonius i Hellas, de blev bortført af guderne og skjult i jorden¹. Dom Sebastian vil komme tilbage fra Orienten og gøre Portugal berømt, Cid Rodriguez for at frelse Castilien. I Irland lever O Donaghue og venter på at kunne hævne Erins uret. Han bor under søen Killarney². Merlin, troldmanden, sidder i en hule i Wales³. I Skotland overlevede James IV. slaget ved Flodden og møder frem, når hans folk behøver ham⁴. I Tyrkiet sidder den sidste konge i Konstantinopel, Konstantin Palæologus og venter⁵. Efter Hanauer, *Folkl. of the Holy Land* s. 91 lever kong David til denne dag stadig et virksomt liv i sin grav og hjælper sit folk. Den mægtige Tatarkonge Gengis Khan er ikke død, men lever og vil komme tilbage⁶. Kongesønnen Marko Kraljevitsch lever i en klippehule sammen med sin hest, Scharatz, et sted på Balkanhalvøen, han kommer tilbage, når hans sabel ryger ud af skeden⁷. Folket i Frankrig har ikke kunnet forestille sig, at Napoleon skulde være død så langt fra fædrelandet, de tror, at han lever endnu⁸. Man har sagt, at Frederik VII's kiste, der blev bragt ombord i Flensborg, kun rummede sten, og der er blevet fortalt, at han sad skjult i en brændekælder i København. Om den østerrigske kronprins Rudolph († 1889), hvis hemmelighedsfulde død vakte så stor opsigt, har folket ned til de

¹ Rohde *Psyche* I. 113. 115. ² Rhys, *Celtic Folk.* II. 482. ³ Trevelhian, *Folkl. of Wales* s. 137. ⁴ Kennedy, *Fictions* 171. ⁵ Hessische Bl. f. Volkssk. XII. 219. jfr. V. 112 *Entrückte Könige Griechenlands*. ⁶ *Tradit. popul.* XX. 416. ⁷ J. Grove, *Serb. og Bulg. Folkesange* s. 17. ⁸ Sébillot, *Folkl. de France* IV. 398. Stöber, *Elsass* s. 441, Bechstein, *Sagenschatz* IV. 52 Tyskland.

sidste år troet, at han skulde komme igen og tage kampen op mod „Herrer“ og Jøder¹. I Mellemamerika ventes Montezuma, der er skjult i en hule². I Nordindien Penjabs helt, Rasalu, der ej døde, men gik ned i Indus, hvorfra han skal komme igen³.

En noget særlig stilling har Olav Tryggvesøn, der slap levende fra Svolderslaget, drog til Rom, derfra til det Hellige Land, hvor han blev truffet af landsmænd⁴. Endelig er der kejser Alexander I i Rusland, død 1825 på Krim, der under navn af munken Fedor Kusmitch levede i Siberien og først døde dær i Januar 1864 i nærheden af Tomsk⁵.

Endnu kunde måske tilføjes, at i de første århundreder efter Kristi fødsel fandtes blandt kristenfolket den tro, at kejser Domitian, der i slutningen af det første hundredår forfulgte kristenmenigheden, var Nero, der alter var kommet tillive som Nero redivivus⁶.

Det næste trin, der er at mærke, er at mange af disse fyrster og herrer sidder i bjærget, hvor de tilmed kan holde hof og modtage gæster. En hel række sådanne sagn fortæller om kejser Frederik i Kiffhäuser⁷. Jeg skal ikke dvæle videre ved boligen i bjærget, men blot henvise til den i Norden og Tyskland almindelig rådende forestilling, at de dodes sjæle farer i stormen og bor i bjærge. Den tro Eckardt, fører ved dødningehæren (das wütende Heer), drager ind i Hörselbjærget ved Eisenach⁸; og henvisningerne hos Mogk i hans Mythologi i stykket om sjæletro⁹.

Det næste, der her er at omtale, er det ejendommelige, at disse herrer og fyrster, som sidder fjældfæstede, sover såvelsom deres ledsagere og hære. Jeg tænker mig, at dette også står i forbindelse med legenden om de „syv Sovere“ i Efesus¹⁰. Fortællingen stammer jo sagtens fra Østerland, findes allerede hos Jacobus

¹ Weinh. Volksk. XXI. 399; endvidere har mange i Irland troet, at Parnell ikke var død, skulde komme igen jfr. Boswell, Irish Precursor of Dante s. 164.

² Müller, Amer. Urreligionen 582, jfr. Journ. of Am. Folkl. XXII. 335. ³ Swynerton, Romantic Tales of Panjab 325, jfr. endnu North Ind. Notes I. 174. 07, Mahdien vil komme tilbage, jfr. Kompers Alexander s. 80. ⁴ Olav Tryggv. Saga k. 267. 268. 271. ⁵ Leo Tolstoy, Hadji Murad, Efterladte Fortæll. (1912). III. 207 flg. ⁶ Jfr. Bousset, Antichrist s. 49. 50. 52. 60 o. fl. st. ⁷ Kuhn, N.

Deutsche S. nr. 247 flg. Witschel, S. aus Thüringen I. nr. 270 flg. Grimm, S. nr. 296, Myth. r. 905. ⁸ Witschel r. 133. ⁹ Paul, Grundr. d. germ. Philologie 1004 flg., Fb. Sjæletro 109 flg. ¹⁰ Nu ja, man sover for at slippe over ventetiden, der er også de ti jomfruer i evangeliet, Mt. 25. 1.

de Voragine († 1298) i hans *Legenda Aurea* kap. 101, skal alt være omtalt af Gregor af Tours († 594) i hans bog *De Gloria Mart.* I. 9. og den har sikkert været udbredt over hele Europa. Vi har jo i vort sprog et minde fra den i udtrykket om „Syvsover“. Indholdet er, at nogle mænd under den deciske forfølgelse skjulte sig i en klippehule, hvis åbning af den hedenske kejser blev lukket med sten. De faldt i søvn derinde og vågnede 370 år derefter under Theodosius og traf folkene kristnede og alt forandret. Regnestykket er dog næppe helt rigtigt, den deciske forfølgelse indtraf 250, Theodosius var kejser 379—395. Det ligger jo ganske naturligt for en fortæller om helte og fyrster, skjulte i hjærget, og som skal vente på nye tider, på stunden, de skal drage ud og bringe deres folk hjælp og sejr, at han lader dem sidde eller ligge sovende, vækkes ved tilfældige besøg, atter sove ind, til signalet lyder eller det afgørende kald kommer. Holger Danske, som sover, bliver forstyrret af besøgere. Kong Dan sidder i Tønning i en høj, sovende, sammen med sin hær. Han støtter sig på sin arm og vågner, da en livdömt soldat kommer, spørger: „hvad vil du? — og siger, at han vil hjælpe kongen til herredömmet over alverden“ (Mhöff nr. 505.²). Og vi kan fortsætte: en sovende hær i Rügen (ZfM. II. 146), den gamle konge i Kassuberlandet (Knoop, Volks. Pm. 29 jfr. s. 67). I Moselegnen ved Trittenheim sover en tysk konge med sin hær (ZfM. I. 189). I Thüringen sidder, som omtalt, Frederik Barbarossa i Kiffhäuserhjærget, hans skæg er vokset gennem bordet. Andre siger, at når det er vokset tre gange rundt om bordet, så kommer afgørelsen (Witschel I. 257 flg.). I Schweiz sidder de tre Teller sovende i klippen (Lütolf s. 17, Walliser S., II. 36). Hos Sepp, Altbayrische Sagen 525 fortælles, at de venter til 1800, møder så ved den røde port i Schwyz, og jager fjenden ud¹. I Salzburg sidder en kejser i Untersberg (Freisaf, Salz. S. 174). Vernalenken fortæller i sin bog *Mythen u. Bräuche* 122, at en hyrde føres ind i et hjærg, ser en sovende olding, hvis skæg når $2\frac{1}{4}$ gang om bordet, rundt om ham soldater, der sover stående, ryttere ligeså med den ene fod over sadelen (Østerrig)².

Endnu nævner jeg, at kong Boleslav (1058—79) hviler i Tatra-

¹ endnu anfører jeg, at Dannhüsser sidder i Fru Venus bjærg i Italien, hans skæg er to gange vokset om bordet; vågner hvert 7. år, Schw. Volksk. XIV. 183. ² jfr. Henne om Rhyn s. 963, sal med sovende mænd i hjærget Rad-host (Mähren).

bjærget i Polen i en dyb klippekløft, forvandlet til sten, sammen med sine riddere, kongen bærer guldkrone, hans scepter ligger på bordet. En langfredag kom en fremmed derind, han vidste selv ej hvorledes, så kongen, knælede for ham, og da en kirkeklokkes lyd nåede derind, greb kongen sit scepter, ridderne vågnede, trak det rustede sværd halvt ud af skeden, mens kongen dybt sukkende sagde: „jeg bøder 500 år for mit folks synd. Når der i Polen flyder strømme af blod og tårer, og Sigismund-klokken lyder, kommer vi på hvide heste, jeg støder i hornet til de fire verdenshjørner, slår fjenden, — og så er vi fri. Det kan du fortælle dine landsmænd¹.“ Rundt om blandt folkene har ønsket, håbet om udløsning fra ufrihed, trældom og nød knyttet sig til kongen og hæren i bjærget, når endelig tiden er der; og hvert folk har så tænkt på sine egne sorger og knyttet håbet om udfrielse til sine egne helte.

I Storbritanien findes lignende sagn. Som en prøve meddeler vi følgende.

En hestehandler, der ønskede at sælge en hest, traf en mand af et ejendommeligt gammeldags udseende, der kom overens med ham om salget og angav et bestemt sted blandt Eildon Hills, hvor han kl. 12 kunde få sine penge. De blev rigtig betalt i mønter, der var gået af brug, og handelsmanden blev indbudt til at træde indenfor. Til hans forbavsel blev han ført gennem en række stalde, hvor hestene stod ubevægelige, mens en væbnet kriger lå hos dem. „Alle disse mænd“, hviskede føreren, „vil vågne ved kampen på Sheriffmoor“ (1715). Ved den ene ende af rummet hang et sværd og et horn, hvorom han ytrede, at når det lød, vilde mændenes dvale være forbi og trolddommen løses. I sin forvirring greb manden hornet, prøvede at blæse i det. I samme nu, tonen lød, begyndte hestene at stampe, mændene rejste sig, deres våben klang. Forfærdet tabte han hornet af hænderne, en røst, der overdøvede larmen omkring ham, råbte:

„Woe to the coward that ever he was born,
that did not draw the sword before he blew the horn!“

Han blev grebet af en hvirvelvind og ført ud. Walter Scott, som meddeler sagnet, føjer til, at en lignende fortælling findes hos Reginald Scot, der levede på dronning Elisabets tid. Der omtales 600 våbenklædte mænd, som lå sovende. Desuden er sagnet med varianter kendt rundt om i Skotland og England, snart henlægges

¹ Schw. Volksk. XX, 244.

begivenheden til en dal i Højlandene, snart til de dybe kulminer under havet i Cumberland¹.

I Wales er det Arthur og hans væbnede hær, der sidder i hulen, hvor en eller to klokker hænger, som ikke må røres. Det sker dog ved et uheld, en kriger farer op, spørger: „er det dag?“ men lægger sig til hvile igen på svaret „nej“, eller også spørges: „er Kymrer folket i nød?“ og svaret lyder: „nej, endnu ikke!“ De venter på kampen mod the Saxons². Andre siger, at Arthur sover i en hule ved Melrose Abbey³. Endelig fortælles der, at føreren siger til Englænderen, at Arthur og hans folk ligger med deres våben rede til den dag gryr, da den sorte og den gyldne ørn kriges. Bulderet af deres kamp vil bringe jorden til at skælve, så klokken lyder, krigerne vækkes og dræber alle Kymrernes fjender, vinder England tilbage, får deres egen konge, og så bliver der fred, så længe verden står⁴.

En anden sovende helt, der nævnes i Wales, er Owen Lawgoch med sin hund, der vel må være den samme som Owen of the red hand (Carmarthenshire) el. Owen de Galles, der sover i en hule ved Gironde i Frankrig. Istedet nævnes også Owen Glendor⁵. I Skotland sidder Finn og hans følgesvende, der støtter sig sovende på venstre arm og venter på signalet⁶.

Endelig sidder i Irland tusende væbnede krigere, bundet i magisk søvn, og venter på kampen, der skal frigøre deres land. Blandt dem omtales en mand, Garry Geerlaugh, hvis navn forklares som norsk Godfreydur Geirlaug (!)⁷.

Sagnene om sovende helte og konger i bjerge eller huler findes altså fra Polen og Mähren i øst til Irland i vest. Om de findes hos de østligere Slaver eller blandt romanske folk er mig ubekendt. Spørgsmålene, der göres, når de sovende vågner: „er det tid?“ „er det dag?“ „Hvad nyt?“ „hvad vil du?“ — har jo kun lidet at sige udenfor det, at den sovende venter noget, der skal komme. Man har søgt særegent mythisk indhold i kejserens spørgsmål: „flyver ravnene endnu om bjærget?“ Dette behøver jo slet ikke at være

¹ Letters on Demonologi & Witchcraft ved Baudry (1838) s. 347 flg. med henv. til Reg. Scot, Discourse of Devils 4 Spirits II. kap. 3.19 flg. Kuhn, N. Deutsche Sagen s. 495, Gutch, County Folkl. II. 406 flg. (Yorkshire). ² Rhys Celtic Folkl. 459. 463. 465. ³ Rhys 463. ⁴ Rhys 469 jfr. 468. 474. 484, Trevelian, Folkl. of Wales s. 136. ⁵ Trevelian s. 137. ⁶ Rhys s. 484, Campbell Fians s. 4. ⁷ Rhys s. 482 flg., Goðfrøðr Geirlaukr?

tilfældet. Flyver ravne til dagligt brug om bjerge, bor på dem, vil det jo ikke sige andet end: går dagene, som de plejer? Først når dette ikke sker, kommer udløsningens dag. Jeg må da henvise til en anden ytring: „ravnene skal forlade bjærget for at pikke i lig“¹. Anderledes forholder det sig derimod med Dannhüfers spørgsmål: „fødes der endnu drenge?“ og det andet: „hvor stort er nu træet foran hulen?“ men derom senere².

Store begivenheder kaster skygge fremad, Sybillen³ varsler om de ting, som ske skulle og varslerne angår hvad der overrasker, griber menneskers sind, så de nødes til at stå stille og spørge: „hvad vil dog ske?“

I himlen sker tegn: sol skal stå op i vest, og ligesom måne formørkes (Schönwert III. 330); to el. flere sole og måner ses på himmel, ryttere kæmper i luft (Birl. I. 180).

I menneskeverdenen stor ufred, strid og fortræd mellem de nærmeste (Freisaff 177). To bønder har kun én kjole, ti herrer et hoved (Freisaff 176. 177⁴), dyrtid (178) så folk laver penge af deres kobbertøj. Bonden véd, hvordan en „ausgebalgter“ hare ser ud, og sætter selv en høne på sit bord (Schönwert III. 331), hvad der vel må betyde, at bonden selv må tillave sin mad. Han bærer røde el. ølfarvede hatte (sts⁵), bærer lange bukser, vogne kører uden heste (Schönw. III. 331), han graver buske op og tåler ikke markskel („Raine“, Schönw. III. 332).

Skovene hugges og plantes påny af mennesker (sts) og verden overdrages med jærn og jærnveje (sts).

Om kvinder og hjemliv forkynder varslerne: når husbond og madmoder ej spiser sammen med deres tjenestefolk (Schönw. III. 331) og kvinder bærer jærn om øjnene 2: huer med kniplinger på ståltråd (sts), piger går med flöjl og silke i stald og går på arbejde uden hovedklæde, færdes på kirkevej, hvor de bærer sko og strømper, istedetfor først at tage dem på ved kirken (sts), kaster gamle sko på mødding (sts s. 333); tjenestepiger er klædt bedre end deres husmoder, kort fattigdom og uselhed og dog pragtfulde klæder (Freisaff 176).

Ægteskabsbrud anses ikke for synd og flere børn fødes uden for ægteskab end i ægteskab (Schönw. III. 331). Dog skal syv år

¹ Freisaff 174 Salzburg, jfr. Dobeneck II. 149, Grimm M. 906. ² Schw. Vik. XIV. 183, ZfM. II. 349.43 (Tyrol) jfr. her s. 100 flg. ³ jfr. s. 101. ⁴ jfr. ZfM. IV. 201. ⁵ jfr. Sepp, Altb. S. 634.

för enden slet ingen börn födes (sts 330) eller efter en anden spådom: kun piger fødes (Birl. I. 180). Derfor spørger Dannhüser i Venusbjærget, om der endnu fødes drenge, så er tiden ikke kommet (Schw. Volksk. XIV. 183).

Kårene for mennesker bliver overmåde svære: der vil blive så få troende katoliker tilbage, at de kan hvile i skyggen af et pæretræ eller dækkes af et kortblad, og dødsriget vil give sjælene tilbage¹.

Det ufattelige vil ske. Herrens legemsfest og St. Hansdag vil mødes. Sommeren bliver kort eller giver helt tabt overfor vinteren (Schönw. III. 330 flg.).

Endnu nævner jeg tegn, som ikke her angår os: når en svane taber ring af sit næb (Gr. Myth. s. 400), et kæmperibbens sidste stump falder (Gr. Sagen k. 141), vægtens skæve tunge på et mindesmærke af sten retter sig (nr. 295)². Alle dyr samles, dømmes, vidner mod mennesket (Birl. I. 182); ulvinden bag alter i Rupertskirken dier sine unger, jomfruen på Ringelkappe gör sidste sting på særk (Sepp, Altb. S. 634).

Hvor mange og mærkelige end tegnene er, der varsler, de er jo såre uensartede, ét er der blandt dem, som atter og atter mødes, et træ, hvortil store begivenheder knyttes. Det mødes som varsel for [den sidste] kamp og det mødes i en ny form som varsel for den kommende sejr. Fra Tyrol fortælles om en hyrde, der kom ind i en hule, hvor han traf en sovende hær. Da han vilde borttage et krucifix, vågnede en gammel mand og spurgte: „hvor stort er træet foran hulen?“ Hyrden sagde ham det og han svarede da: „så må jeg endnu vente hundrede år (ZfM. II. 349). Træets vækst varsler den kommende afgørelse.

I nordiske sagn omtales træet på Tise eng med tre grene, som tre danske konger skulde binde deres heste ved. Mange gange var det afsavet og atter groet op igen (GldM. III. 137.96.97). Hos Müllenhoff nævnes et hyldetræ, vokset ud fra Nortoft kirkemur, en rosenbusk fra Haddeby kirke, en hylt ved Schenefeld, et træ fra Nykirkes stenmur, et hyldetræ i S. Hastede, et elletræ, der vokser ud af en kirke i Emmelsbøl ved Tønder, et kirsebærtræ, hvori svale bygger rede. (k. 500. 509. 511. 512. 249). Når „der grosse Eilenhauser Pappelbaum“ visner og ødes, bliver der et blodigt slag (Gr. Sagen k. 294).

¹ Den romerske religion vil blive så lille, at den på én sadel kan ride ind i Achenthal, Sepp 634. ² jfr. Gr. Myth. 911 o. jfr. her s. 102.

Sybille Weiss¹ spår det samme: når en gren af linden, som kaldes „Kaltenbaum“, bliver så stor, at den kan bære en spansk rytter (Panzer, Bayr. S. I. 101.120, Schönwert III. 340). Når træerne på Ulfswiese ved Innsbruck vokser op, så hest kan bindes ved dem (Sepp, Altbayr. S. 626, ZfM. IV. 201), på samme måde et lærketræ på en eng ved St. Agathe i Tyrol (Zingerle S. nr. 1010. 1018), et pæretre på Walliserheide, Salzburg, det er tit omhugget, gror bestandig frem påny (Vernaleken S. 66.50), det skal blomstre og bære frugt. I Schweiz varsler en tornebusk på Bierfelde, som visner (Rochh, Argauer S. I. 60 m. henv.). I Böhmen ventes kong Wenzel, når visne træer springer ud ved flodbred (Grohm. S. 14. 16 fig. 21), el. den tørre eg på Blaniksbjærgget grønnes (s. 61).

Når nu alle varslene har vist sig at betyde noget, kommer den forfærdelige tid, da Tyrkerne drager frem og erobrer verden (Mhoff nr. 507). De skal komme så pludseligt, at flygtende ikke giver sig tid at bukke sig efter et tabt brød². De skal vande deres heste i Bodensøen (Birlinger I. 183). En anden stedangivelse er, at de skal nå en stenbro, vistnok i nærheden af Graz, alt efter en Sybilles spådom (Sepp 628). Men vi kan jo følge dem nordpå lige til Vendsyssel. Der er dog herved at mærke, at nogle steder er det ikke Tyrkerne, der ødelægger folk og lande, gør kirker til stalde, men det er andre historiske fjender, Schweizere, Franskmand (Freisaff 177, Salz., ZfM. IV. 201. 202, Sepp 624).

Kampen bliver forfærdelig, Tyrkerne sejrer, alle mændene falder, tilbage bliver kun børn, kvinder, oldinger. Så få levnes, at de overlevende kan hver få en tromme til sit madbord (Mhoff nr. 509), at alle kan samles under lind eller hyldetræ (ZfM. IV. 203, Zingerle 1014. 1019, Sepp s. 635), under et kar (Zingerle nr. 1016) eller på en fragtvogn (Grohmann S. 61 Prag).

Og når man endelig véd dette, er det til at forstå, at ti kvinder strides om én mand (Zingerle nr. 1013) eller kvinder vil slæes om stol, hvorpå mand har siddet³.

¹ Prof. J. Bolte har velvillig meddelt mig, at digtet „Sibyllen Weissagung“ er forf. 1350, aftrykt af O. Schade, Niederrheinische Gedichte des 14—15 Jahrhunderts (1854) s. 296. ² Matth. 24.17.18; Sepp, Altb. S. 634, Zingerle nr. 1014, Freisaff 159a, ZfM. 14. 201; Vernaleken, Alpens. 67, og nøden så stor, at en bondegård kan købes for et brød s. 68. ³ Vernalek., Alpens. 68, Freisaff 177, Alpenb. S. 117, Mhoff nr. 585, jfr. Esajas 4.1, syv kvinder skal tage fat i én mand, jfr. her s. 103.

Der vil til den tid herske forfærdelig nød og uorden i verden, ildebrande, oversvømmelser, sygdom og elendighed, men da rykkes også trængslernes ende nær. I britiske sagn tales om en klokke, der giver signal, et horn, der blæses i, et sværd, der gribes¹, — og så vækkes den slumrende hær og dens fører for at drage ud til slaget. Såvidt jeg kan se, er der i tyske sagn, som her nærmest angår os, ingen tale om et bestemt signal, kejseren eller helten, hvem det nu er, vågner, støder i sit horn², vækker sit folk og drager så ud til det sidste afgørende slag, der frelser slægterne fra Tyrkernes, kristenhedens fjenders, vold.

Her møder vi alter det varslende træ. Når Frederik Barbarossas skæg de fulde tre gange er vokset rundt om bordet, skal han rejse sig, samle sit folk, hænge sit skjold på et tørt træ, som skal grønnes³. I Sydtyskland er sagnet langt mere udformet, det er et pæretræ på Walserfeld, det er tre gange blevet omhugget, er dog altid groet frem igen. Ja, et enkelt sted siges endog, at folket med plejle har tærsket grene og blade af det, for at hindre, at den forfærdelige kamp skal komme for snart (Sepp, Altb. S. 624, jfr. 631). Når det begynder at grønnes, varsles slaget, og når frugterne kommer frem på træet, begynder kampen. Bayrerfyrsten skal hænge sit skjold på det⁴. Alle de fattige rester af krigsfolk, der var tilbage efter Tyrkernes store sejr, drenge på 10—12 år og oldinger og kvinder⁵ samles og et tredages slag begynder. Forskellige steder nævnes, hvor det udkæmpes, Nortorf (Mhoff s. 586), Schützenbrünnel (Sepp s. 627), Walserfeld (Gr. S. nr. 24), Emmenfelde (Lütolf s. 440); Strassburg, Soest i Westphalen (Sepp s. 630). Tyrkerne bliver overvundet og et forfærdeligt blodbad anrettes. Mennesker og heste vader i blod, det går hestene over knæerne til bugen, det strømmer langs hjulspor, løber som bæk over eng, fylder tør dam⁶. Ja, det går såvidt, at blodet tre dage igennem driver en vandmølle og stiger til de nederste grene af „der Schlachtenbaum“, et af de varslende træer (Rochholz, Argauer S. I 60, Schönwert III. 340. 343). Derefter følger så en lang, lys og lykke-

¹ Folkl. Rec. IV. 67, klokke; M'Dougal, Folk & Hero Tales 73, en råber af træ; Denham Tracts 121. 125 horn. ² Mhoff nr. 507; Vernal. Myth. 120, Sepp Altb. S. 630. ³ Grimm Myth. 906, Sagen nr. 23, Witschel I. 257. 258. ⁴ Gr. Sagen k. 24, Freisaff, Salzb. S. 173. 174. 179. ⁵ alle må med også kvinder, ZfM. IV. 201. ⁶ Mhoff nr. 509, Freisaff 174. 179, Zingerle nr. 1010. 1016. 1018, Sepp 626 flg. 629. 630, Panzer I. 101. 120, Grohmann, Böhmen s. 14. 61.

lig fredstid¹, eller vel endog evig fred (Freisaff s. 174) og så — verdens ende og dommen.

Det er jo en forunderlig broget sammenstilling, Helte, fyrster, kejsere, og hele hære, der ligger eller sidder eller står sovende i huler eller bjerge og venter på at vækkes og gribe ind i begivenheder, der varsles af spåkvinder, naturbegivenheder, træer. Et vildt, modkristent Folk, Tyrkerne, trænger fra syd ind over Europa og dræber noget nær alle mænd. Derpå de sovende heltes opvågnen, en vældig kamp, hvor fjenderne til sidste mand dræbes, så fred og verdens ende. De nævnte begivenheder er ikke krige som så mange andre, der ender med en fred for atter at begynde påny, men det er afslutningen af vor slægts historie og Guds rigets komme. Det ligger da nær at spørge: hvad ligger bag hele denne brogede billedrække, og kan der ikke påvises den rod, hvorfra den har udviklet sig?

I nutids traditioner, og det er deres indhold jeg i hovedtrækene har søgt at gengive, findes spor af en hel anden række forestillinger, der er „lævn“ af ældgamle fortællinger om de sidste dages nød, lidelser, kampe, der ender med Guds folks sejr over Antikrist og hjemgang til Gud. Jeg gør da forsøg på at udrede trådene.

Det synes utvivlsomt, at slægternes Messiasstro², forestillingen om en kommende hersker, der skal rydde alle hindringer til side for et stærkt, rigt, lykkeligt menneskeliv, ligger bagved disse sagn, eller skal jeg sige drømme, fulde af frygt og håb. Profetierne, børn af menneskers stille håb og længselsfuldeste forventninger, levende-gør forestillingen om en jordisk Messias og giver ham skikkelse. Hos hedningerne er alt dunkelt og tåget, hos Jødefolket derimod, som ejer Messiasideen, bestemt og klart, som både bibelske og apokryfiske skrifter viser det. Og forestillingerne lever blandt folkene. Jødiske tanker gribes af Hellener og Romer, omdannes, udvides, fortolkes, mens slægterne skifter gennem lange tidsrum, og når omsider til tyske folk, og bølgeslaget i det store, sydlige folkehav mærkes også i den lille havsvig, som vort folk udgør.

Bekendt er de sibylinske bøger i Rom, hvis ældste del skal hidrøre fra o. 140 f. Kr., og som er taget i tjeneste både af Jøder

¹ Mhoff nr. 509, Schönw. III. s. 340, Zingerle nr. 1018. ² se Fr. Kampers, Die deutsche Kaiseridee in Prophetie u. Sage (1896), hvis fremstilling jeg her følger.

og senere af Kristne, i de følgende tider. De indeholder en række jødisk messianske spådomme. Sibyllen varsler, at Gud vil fra solopgangens land sende en konge, som skal gøre ende på alle krige. Hedningefolkene søger at bryde Messias' magt, deres konger vil storme Guds tempel. Men da lader Gud sin røst høre, jorden skælver, høje og bjerge styrter sammen, alle hedningefolk omkommer. Jeg anfører et par linier af hendes spådomme: „Gud vil alle dømme med krig og sværd og ild, med strømmende regn, svovl regner fra himlen, storme og haglbyger, mange og hårde, kvægdød følger, så vil mennesker erkende den evige Gud. Når mændene dræbes, vil der lyde kampråb over jordens endeløse flade, alle bække vil strømme med blod, jorden vil drikke de myrdedes blod, og vilde dyr æde deres lig¹.“

Men så kommer verdenssabbaten. Hedningefolkene vil bringe gaver til Guds tempel, bøje sig under hans villie, og da vil et evigt verdensrige med Guds tempel til midtpunkt omslutte alle folkeslag.

I Rom skabtes troen på, at verdensherredømmet tilhørte Rom for evige tider, og at herskermagten over alverden var det romerske folks opgave, forventningen om en fredskejser, som ingen kunde modstå. Og de gamle forestillinger om den gyldne tidsalder smeltede i Sybillens spådomme sammen med håbet om den store romerske kejser, der efter jernalderens hårde tider atter skulde bringe guldalderen tilbage. Som vidnesbyrd kan blandt andet henvises til Vergils 4de Ekloge. Der tales om et barn, der skal fødes, „med hvem jærnslægten skal ende, og over jordens kreds guldalderen skal begynde“. Det kan påvises at i Rom levede en spådom om en stor kejser ved dages enden, og Vergils digt blev udlagt om kejser Augustus.

Jeg skal ikke forfølge denne profetis historie. Da Romerriget opløstes, blev Byzans, det nye Rom, håbets arving. Men denne hellige by, der ejede det største stykke af Kristi kors, blev hårdt truet af de muhamedanske Araber. Under de trange tider lå det nær at se på disse fjender som Kristi modstandere og give dem plads i den sidste verdenskamp. En forfatter Methodius har efterladt et skrift (676—78), hvori han varsler om, at Romerrigets fald betyder verdens ende, Byzans må falde på grund af sædernes forfærdelige fordærvelse, men på dets ruiner vil et nyt Rom rejse

¹ Kautsch, Pseudoepigraph. des Alten Testaments 198.689.

sig i en mægtig kejsers person. Han møder som en mand, vækket af dyb søvn, en mand, som mennesker troede var død. Han skaffer en tid fred, men så gennembryder hedningefolkene Gog og Magog, som Alexander havde indelukket bag mægtige bjerge, deres fængsel, og stormer frem, Antikrist kommer, den sidste kamp udkæmpes, og på Golgata overgiver den sidste romersk-byzantinske kejser sin krone til himlens og jordens Herre.

I tidens løb rejser sig så i Vesterledet nu Karl d. Store, der 800 blev kronet til tysk kejser i det tysk-romerske kejserdømme, der voksede i magt, medens det østromerske rige trængtes hårdere af Araber og Tyrker, og så blev håbet om en Messiaskejser efterhånden det tyske folks eje, og den, det overførtes på, var Frederik II, der blev kronet som konge i Jerusalem (1229) og døde 1250. Personerne og deres navne skifter dog stærkt. Mens der fortælles, at ved Frederik II's kroning det tørre træ grønnedes påny¹, hedder det o. 1300, at en konge fra Frankrig skal herske i Rom, erobre det Hellige Land og drage mod Babylon, hænge sit spyd, skjoldet med ørnen, på det tørre træ og herske otte år, derpå offerer han på [Olie]bjærget sin krone og overgiver villig Kristus sit rige², og 1474 siges omtrent det samme om en tredje kejser Frederik³. Den næste omskiftelse er, at kurfyrsten af Bayern hænger sit skjold på et pæretre, der står på Walserfeld. Længe har det stået tørt, tit er det omhugget, men den Almægtiges kraft har værget for dets rod, det er bestandig påny vokset frem og når fyrsten hænger sit skjold på det, begynder den afgørende kamp⁴. I året 1519 er det Frederik Barbarossa, der bor i bjærget, han skal hænge sit skjold på et tørt træ, og det skal grønnes⁵. Nogle få år senere fortælles at han sidder halv sovende med en guldkrone på hovedet, sceptret i hånden, bærer et gråt skæg, der når ham til bæltet. Man har med et reb hejset en mand derved, som blot behøver at ringe med en klokke, så blev han straks trukket op, han så det hele og bragte bud fra kejseren⁶. Endvidere siges, at en hyrde har spillet for ham, er blevet indbudt af ham. Kejseren viste ham sine våben og bad ham sige folk, at med dem vilde han erobre den hellige grav. Endelig har sagnet 1703 fået sin moderne form: kejser Frederik sidder i Kiffhäuser på bænken ved et stenbord, støtter hovedet i hånden, hviler eller sover. Hans røde skæg er vokset gennem

¹ Kampers s. 80. ² Kampers s. 102. 104. 122. ³ Kampers s. 139. ⁴ Kampers 149. ⁵ Kamp. 157. ⁶ Kamp. 158. 159.

bordet og når hans fødder, han nikker med hovedet, blinker med øjnene, og folk har den mening, at han på den yderste dag atter vil vågne op og på ny tiltræde sit forladte kejserrige. En hyrde, der besøgte ham, spurgte han, om ravnene længere fløj om bjærget, og da han fik svaret ja, tilføjede han: så må jeg endnu sove hundrede år. Hermed har vi da nået den hele række af moderne former.

I de foregående fortællinger er der to motiver, det ene at en kejser fra Østerland lægger sin krone ned på korset, det er: overgiver sin magt til Kristus, som herefter skal herske. Der kan oplyses fremdeles, at kronen og korset skal optages til himlen¹. Begivenhedernes følge angives tillige således, at fyrsten sejrer over de hedenske folk Gog og Magog, hvorpå han overgiver Kristus herredømmet ved at hænge sin krone på korset. Antikrist fødes da, hans herredømme indtræder, hvorpå den sidste sejrige kamp for Guds folk, og så dommen².

Men nu det tørre træ, som grønnes, når fyrsten hænger sit skjold derpå, og derved, at det får nyt liv, varsler den kommende sejrige kamp? Jeg er ikke istand til at oprede, hvorfra dette motiv kan være kommet, kan kun oplyse følgende data. Hos Pseudo-Callistenes omtales talende, orakelgivende sol- og måne-træer (III k. 17). Hans bog skal være forfattet c. 200 efter Kr. I Daniels Apokalypsen siges, at en konge, den sidste i Konstantinopel, skal overvinde Ismaeliterne, dræbe den ene trediedel af dem, døbe den anden og forfølge den tredie til „Enetræet“ (Monodendron), hvilket omtales af de franske sendemænd i Konstantinopel 1189 med de ord, at den sidste trediedel af Ismaeliterne skal flygte hinsides det tørre træ (arbor sicca)³. Marco Polo (o. 1260—70) fortæller, at etsteds på Persiens nordøstlige grænse, Timockin [Damaghan], vokser der et træ, som kaldes solens træ; af de Kristne, det tørre træ (arbor secco), som yderligere beskrives med den tilføjelse, at et stort slag blev udkæmpet ved det mellem kejser Alexander og Darius⁴. Er det et af Alexanders soltræer? I begyndelsen af det 14de århundrede afviser et Oxforders håndskrift navnet „det tørre træ“ og påstår, at det burde nævnes Seth's træ; thi han havde plantet det⁵. Johannes af Hildesheim († 1375) omtaler et tempel i Tatarernes land, hvor et tørt træ står, vogtet af krigere, lykkes

¹ se Bousset, Antichrist 30. 32. 155. ² Bousset s. 33. ³ se Kampers, Alexander s. 102. 147. ⁴ kap. 21. ⁵ Kampers Alex. s. 103.

det en fyrste at hænge sit skjold på det, bliver han Østerlands herre¹. At hænge sit skjold på et træ betyder i middelalderen at skifte ret, tage i besiddelse (Gr. RA. s. 851). Efter Damiettes fald, byen blev erobret af de vantro, ventede man fra det fjerne Østerland (1221) frelse fra en mægtig konge, David ved navn, i hvem man så sagnkongen Præst Johan, han skulde mødes med kejser Frederik II i Jerusalem, så vilde det tørre træ atter grønnes².

Dette træk knyttes nu igen til de mere moderne sagn, hvor det tørre træ nævnes: der siges nemlig, at det er træet på Walsersfeld, det gælder; dette er flere gange omhugget, er blevet ild mishandlet, men fyrsten hænger sit skjold på det, så grønnes det og det vældige slag varsles³.

Mindet om det tørre træ er bevaret i en folkebog, om Monte-villa (Simrock Volkb. XIII. 41), han fortæller, at det vokser i det Hellige Land på bjærget Mambre, Hedningerne kalder det det Sirpe, vi sejrstræet. Det står der siden Abrahams tid, måske siden verdens skabelse; det visnede, da Kristus hang på korset. Engang skal komme en fyrste fra „Niederland“, står der skrevet, han skal vinde den hellige grav, holde messe under træet, som så skal grønnes, bære blade og frugt⁴.

At det tørre træ blomstrer eller grønnes er et såre almindeligt træk i helgenlegender eller andre religiøse sagn, som svar på en bøn om syndernes forladelse og vel hyppigst i den form, at det er stok eller stav, der grønnes som Arons i pagtens ark. Mulig er dette træk sammensmeltet med Herrens ord i Evangelierne: Mt. 24.³² „når figentræets gren allerede er bleven blød og bladene skyder frem, så skønner I, at sommeren er nær, så skal I, når I ser det, skønne, at menneskesønnen er nær for døren“ (jfr. Mk. 13.²⁸ Luk. 21.²⁹). En afledet anvendelse af motivet er jo sagtens, at træet i Ditmarsken visnede, da folket mistede friheden (Gr. Myth. 911 a).

Men hvor kommer motivet fra, hvor det sættes i forbindelse med fyrsten, der hænger sit skjold på det? Hvad er det for et tørt træ talen er om? Andre, der er klogere end jeg, må udrede spørgsmålet, jeg fremsætter kun en gætning, der kunde indeholde en mulighed. Er det tørre træ i de vesterlandske sagn ikke kor-

¹ se Grimm I. c. ² Kampers, Kaisersage s. 75, 76 flg., sammes Alexander s. 103. ³ Grimm Sagen, nr. 24, Sepp Alth. S. 624, Freisaf, Salzb. S. 143, 179.

⁴ jfr. Gr. Myth. 909 a, med andre læsninger af navnet: Drip, Dirp.

sets træ, det samme, hvorpå fyrsten hængte sin krone? Korset nævnes almindelig: korsets træ. I russiske besværgelser nævnes det hyppig: det tørre, det bladløse træ¹. Forestillingen, at korset er et tørt træ ligger jo grumme nær, og når middelalderen senere afbilder det grønne træ, har det fået løv og frugt, er blevet til livets træ, som bærer den korsfæstede frelser som sin frugt. Når træet fremdeles i folkets tro varsler om den sidste kamp, ligger det ikke fjærnt, at det mishandles, omhugges for at sinke dets vækst og derved holde spådommens opfyldelse, varslet om de forfærdelige kommende tider, tilbage. Og er træet engang sat i forbindelse med den store kamp og de sidste tider, glider det over i andre skikkelser. Når det har nået en vis højde, styrke, så binder en af de kæmpende parter, Tyrken, der først skal sejre, eller den sejrende kristne fyrste sin hest ved det — som de moderne sagn fortæller.

En ting er jo klart, der tales om de sidste tider før verdens ende og den sidste store dom, der afslutter slægtens historie. Begivenhedernes følgerække er ikke let at klare. Hos en af middelalderens forfattere, Pseudo-Methodius (o. 12te århundrede) nævnes Gog og Magogs gennembrud fra deres fængsel, de overvindes af en romersk konge, Antikrist fødes, kongen nedlægger sin krone i Jerusalem, dærpå Antikrists herredømme og tilsidst dommen².

For, om muligt, at udrede begivenhederne giver jeg kortelig hvad jeg er istand til at meddele ved at sammenstille den hellige skrifts vidnesbyrd med alskens middelalderlig folketro.

Først er der varslerne for tiden, ufred overalt i verden, krige og krigsrygter og folk rejser sig mod folk (Matth. 24) i den store verden, og i slægternes lille verden strid og kiv mellem de nærmeste, søn foragter fader, datter sætter sig op mod moder (Mika 7.6., 4 Esra 5. 9, Mt. 10. 21. 35. 36). Foruden alt dette hungersnød, jordskælv, pest (Lk. 21.11), falske profeter og folk der udgiver sig for Kristus og stort frafald, alt dette, som skulde synes rædselsfuldt nok, er først de veers begyndelse, gennem hvilke Guds rige skal fødes i sin fylde. Udtrykket 2 Thess. 2.6. „I véd hvad der holder syndens menneske tilbage“ er blevet udtydet om Romeriget, sålænge det stod i sin magt, kunde han ikke få magt, men såsnart det faldt, var hans time kommet, Antikrists, Herrens bitre modstander i menneskeverdenen. Navnet findes i det nye testa-

¹ Mansikka, Ueber russische Zauberformeln s. 72. 173. 185. ² Bousset 33.

mente i 1 Johannes 2.18, 4.3, 2 Joh. 7, og det er ham, der i N. T. hentydes til som „syndens menneske, fortabelsens søn“, „den lovløse“ (2 Thess. 2.3.8), „ødelæggelsens vederstyggelighed“ (Mt. 24.15 jfr. Daniel 9.27). Han skal være af jødisk slægt, djævelen er hans fader, en skøge af Dans stamme hans moder, hun er fra Babylon og når Dans stamme ikke nævnes i Åbenb. 7.5, så er dette grunden. Således lyder den ældgamle tradition (Bousset 84. 89. 112). Af den er endnu til vore dage træk bevaret. Antikrist siges at være søn af en jødisk hore, af en gammel enke i Babylon, af en 17årig jødinde og en 90årig mand. Han blev båret to år i moders liv, bed og kradsede sin moder og fødtes under bragende torden og knitrende lyn (Sydtytskl.). Dertil föjer Lucidarius, at han blev undfanget i Babylon af en ond kvinde, og djævelen fyldte hans sjæl og legeme¹, og hans navn er Belial eller Beliar. „Fra Sebasterne vil Beliar komme og göre mangfoldige tegn“ (Sibyll. III. 63). „Hvad samklang er der mellem Kristus og Belial?“ (2 Kor. 6.16). Ligesom Kristus træder han frem, 36 år gammel (Schönw. III. 337 flg.), han er lille, har røde hår og sorte öjne¹ (sts 334). En stærk storm i „Christmonat“ melder hans ankomst (sts 338). Når han da træder frem, er det som en dejlig ung mand, der kender alle skjulte skatte og vinder alle, han kommer i beröring med, får stort tilhæng og fornægter Gud (Freisaff 162, Zingerle nr. 1022). Han bliver Jødernes falske Messias (Bousset 108), sejrer over kongerne i Ægypten, Libyen og Æthiopien (sts 102). Han lader sig omskære (sts 110). Mulig er der en hentydning til ham i Joh. 5.48 „kommer en anden i sit eget navn, vil I modtage ham“, nemlig Antikrist. Efter sin sejr tager han plads i templet i Jerusalem som han opbygger (sts 104). Han samler mange om sig, udsender falske apostle og prædikanter over hele verden (sts 124). Han gör store undergerninger, lader sol stå op i vest, lyse ved nat og måne ved dag, går på floder som på tørt land, men døde formår han ikke at kalde tillive (s. 115—118). Efterhånden når han et verdensherredömmе, viser sig mild og nådig mod sine venner og samler alverdens folk fra øst til vest omkring sig, havet er hvidt af hans skibes sejl og jordens sletter sorte af hans væbnede krigsfolk (sts 128). Sagnene sætter i forbindelse med hans verdens-

¹ Danske Lucid. (1909) se Knudsen s. 186.

² Mon ikke udtrykket skulde komme derfra: det varsler ilde, når ræv bygger over ravn, om et menneske med rødt hår og sort skæg s. JOrdb. III. 21.27.

herredømme folkene Gog og Magog¹, som bryder ud af det land, hvori de af Alexander den Store var indelukket, og sejrer over den jødiske Messias ben Josef (128), men overvindes senere. Men alt lykkes ikke for ham. Mens der før hans tid var særlig frugtbar år, nægtede himlen i Antikrists dage dug og regn, kilder og floder udtørredes, fugle sank døde til jorden og det Døde Hav brølede og udkastede fisk (Bousset 130), følgen var jo hungersnød². Denne blev atter benyttet af Herrens fjende, han var villig til at sælge jordens folk brød, men kun dersom de modtog hans tegn, slange-tegnet (Bousset 132 flg., Åbenb. 13.16.17) i modsætning til korstegnet, som er Herrens mærke. I tre år, syv måneder og tyve dage varer hans herredømme³, og de frafaldne bliver mange. Nu kommer imidlertid Herrens to vidner (Åbenb. 11.3), Elias og Enok tilstede⁴. Elias har i paradiset ligget og sovet under et træ eller i en hule. Engang vågnede han op, det var i Napoleonstiden, og spurgte om dagen var kommet. Det blev ikke til noget, han vendte sig om og sov videre. Næste gang bliver det alvor. Da vil han stige på en sky ned fra himlen til kamp mod Antikrist, gögleren, bedrageren. Han samler alle de troende, de kan stå under et træs skygge og er i tal kun syv eller ni. De træder op mod Antikrist, siger at han er en løgner og bedrager, men de bliver ihjelslået af ham og deres lig bliver fire dage liggende på Jerusalems gader, så bliver de vakt tillive af Mikael og Gabriel⁵ og atter optaget til himlen. Nøden er nu på sit højeste. Mange har vendt sig til Herren ved de to fromme mænds prædikener, de flygter til ørkenen og flugten er ilsom, de skjuler sig i bjerge og huler og kløfter (Bousset 139 jfr. Mt. 24.16), og i Guds barmhjertighed forkortes dagene (B. 144, Mt. 24.22). Antikrist sender sine hære mod de flygtende⁶, der har taget tilflugt på et bjerg, og i deres nød råber de til Herren om hjælp, bliver bønheorte, Gud sender dem fra himlen Messias, en stor konge og giver fjenderne i hans hånd, og blodet strømmer som en flod, der når hestenes bidsler⁷. Dette er alt varslet hos Sybillen III. 685. 695⁸. Antikrist lykkes det en lille

¹ Åbenb. 20.8, de er i moderne optegnelser af sagn blevet til feltherrer og deres regimenter, der sidder i bjergene og venter. Vernaleken, Mythen 113. 116 (Böhmen). ² jfr. Åbenb. 11.6. ³ Bousset s. 141. ⁴ Zingerle nr. 1022 Moses og Elias. ⁵ Bousset 134, Schönwert III. 338 flg., Freisaff 162. ⁶ jfr. Åbenb. 14.1. de 144,000. ⁷ Lactans VII: fluet sangvis more torrentis, Åbenb. 14.20.

⁸ „Alle Giessbäche werden mit Blut strömen, auch die Erde selbst wird trinken von dem Blute der Umkommenden“, se Kautsch, Pseudoepigraphen.

stund at frelse sig, men efter den almindelige tankegang i middelalderen, er det Messias, der dræber ham med sin munds ånde (Bousset s. 149, jfr. Esajas 11.4) eller undertiden er det Mikael (B. 150). En anden opfattelse af Antikrists ende findes dog også i ældre tid, nævnes af den hellige Hildegarde. Det er et træk fra sagnet om Simon Magus, der vilde flyve til himlen, og som er knyttet til fortællingen om Antikrist, han vilde også flyve til himlen, men blev styrtet ned af Guds lyn. Dette træk er bevaret i nutids traditioner. Antikrist vil fare op til himlen, kastes ned af St. Mikael, der regner svovl fra himlen og tilintetgør ham og hans slæng og af hans krop tændes jorden i brand¹. I Salzburg tror man, at han af englene styrttes i havet (Vernaleken Sag. s. 68). Den sidste kamp med ham udkæmpes udenfor Jerusalem, hans hovedstad, eller på Oliebjerget (Bousset 148.15).

Så er verdenslivet til ende, og Herren kommer i en mørk uvejrsnat, som et lyn, det sker i påskens vågenat, den stund da dødsengelen fordum gik gennem Ægypten og friede guds folk for trældommen (B. 158 flg.). Derefter følger verdensbranden, tændt af Antikrists eller af Elias' blod (Birl. I. 183.288, Bousset 159) og så verdensdommen i Josafats dal (Bouss. 167).

Jeg begyndte med Holger Danske, der med de få gamle der kan samles om et tøndebånd, skal drage ud og frelse sit folk, og slutter med de få fromme, der er blevet tilbage, så få, at de kan samles i skyggen af et træ, efter Antikrists regimente. Så kommer kampen i ørkenen, det forfærdelige blodbad, blodet, der løber som en å og trækker møllehjul, Messiaskongens sejr og den evige fred efter at dommens dag er holdt.

Vi har sét en hel række fjældtagne helte, fyrster, kejsere, der i ventetiden har siddet, ventet, sovet de mest forskellige steder uden at man kan angive grunde til den tit løjerlige plads, der er valgt: bag en busk, i en sump, en brønd. Man kan ikke i sagnenes lange række vente klar besked om tid, sted, hvorledes begivenheder følger efter hverandre. Snart drages en, snart en anden episode frem, som fantasien påvirkes af.

Sagnene har tre udviklingsstadier. Deres første spire er det østerlandske håb om en messiaskejser fra Østerland, som skal oprette en sabbatstid for verden, et tusindårigt rige og ved dages enden på Golgata nedlægge krone og scepter og overgive Gud riget.

¹ Birl. I. 180, Schönwert III. 335 ff.

For Tyskland bliver da det første trin i udviklingen, at kejser Frederik II må komme tilbage og fortsætte og fuldbyrde sin kirkelige reformation. Det andet trin, at han drager over havet til Jerusalem, hænger sit skjold på det tørre træ, som grønnes, og nedlægger sin krone på Oliebjerget og overgiver Gud riget. Det tredje trin er, at kejseren anvises plads i Tyskland og finder den i Kiffhäuser bjærg i Thüringen¹.

Når vi så ser tilbage på den lange række sagn, ligger det fra det første til det sidste mere eller mindre klart at det, de omtaler, er de sidste tider før dommens afsluttende dag. Men tidsrækken — som theologiske undersøgelser udreder — klargøres ikke. Antikrist synes kun at mindes i S. Tyskland som fører i kampen mod Kristenfolket. I N. Tyskland, som hos os, er det kristenhedens fjender, Tyrkerne, der nedslår enhver modstand, trænger frem lige til Skagen. Varsler er gået forud. Et træ, som tit er omhugget, vokser bestandig frem påny, eller et tørt træ grønnes, sommer og vinter skal mødes, sol stå op i vest, ingen drenge fødes, slægtskiv og nød af alle arter. Få er blevet tilbage efter Tyrkekampen, men det er ikke klart, om de få er rester fra mandefaldet med kristenhedens fjender, eller om det kun er få troende, der har modstået Antikrists forførelser. Men da nøden er størst, rejser Messias-fyrsten sig sammen med den dvalebundne hær, og nu står det sidste forfærdelige slag. I de forskellige egne angives forskellige steder, og blodet flyder som bække eller åer, der endog kan trække møllehjul. Dermed er kristenfolkets sejr sikret, og nu kommer en lys og lykkelig tid, måske et dunkelt minde om det tusindårige rige. Her i Norden når vi ikke videre end som til: herefter dommen. I Sydtyskland husker man endnu de to himmelfyrster, Enok og Elias, der dræbes af Antikrist, samt de vilde folkefærd Gog og Magog, der er med i den sidste kamp.

I det store folkehav, der omgiver vor lille plet, bølger, mødes, blandes sagnene som havstrømninger, nu og da driver et stykke strandingsgods ind over vore landemærker med bud fra fjærne tider, fremmede lande, og finder man det tilfældigvis, kan det vare længe, inden man opdager, hvorfra det kan være kommet og hvad det i grunden indeholder. Som et stykke vragtømmer i en vestjysk fiskers hus, sidder således blandt vore sagn fortællingen om

¹ Kampers s. 101 flg.

Holger Danske i Kronborgs kasematter og de få gamle og drenge, så få, at de kan samles om et tøndebånd, hvormed han som en nordisk Messiashelt skal slå kristenhedens fjender, Tyrkerne, eller Antikrists hær, og frigøre verden, lægge scepter og krone på Golgatas kors og overgive den almægtige Gud og hans søn riget —, og så kommer dommen.

EFTERSKRIFT

Det kan vel gå andre som mig, at man søger efter ét og finder noget helt andet, jeg søgte efter paradislegender og fandt oplysning om det gådefulde arbor sicca, arbre sec, durre Baum, drye Tree, det tørre, bladløse træ.

Der er øjensynlig to motiver, i det mindste. Det ene, bladløse, tørre træ står overmåde fjærnt borte, i det yderste Østerland; det findes anført på middelalderlige kort østerpå i Asien. Blandt andre steder vises det i Khorasan og byen Susa. Der er en mur omkring det, og det er vogtet af en hær, og den, som magter at hænge sit skjold på det, vilde herske over Indiens 125 fyrster. Da Mongolerne i det 13. århundrede sejrende brød ind over Europa, sagde man, at deres fyrste havde hængt sit skjold på „Albero Secco“. I franske fortællinger bruges det som udtryk for fjærne, ukendte steder. I et fransk skuespil er der en „amiral du sec arbre“ el. „d'outre le sec arbre“. I Alexander sagnene er der foruden sol- og månetræerne et tørt træ, hvorpå fugl Fönix sidder. I en latinsk krønike fra c. 1300 fortælles om en mand, der fanget at Saracenerne, slap bort og nåede Præst Johans land, hvor han håbede at få træet at se, men fik svar, at træet ikke var „albero secco“ men Seth's træ; han havde plantet det. Manden og hans rejsefæller blev ført til det, men advaret mod at gå videre, i så fald kom de aldrig hjem.

Foruden dette er der et helt andet træ, som er tørt, og det angår kejsersagnene, det nemlig, hvorpå kejseren hænger sit skjold og så grønnes det. Hos forskellige forfattere bruges forskellige udtryk: kejseren tilbyder Gud sin krone, eller lægger den på Oliebjerget eller på Kristi grav, eller på det tørre træ, eller endelig på korset. Det tørre træ nævnes som et andet udtryk for korset, og det har efter „Sibillen Weissagungen“ plads nær ved den hellige grav. Udtrykket forklares ved legenden om Seth, der på sin døende

fader, Adams, anmodning opsøgte paradiset og fik lov at se ind ad porten og så der et stort træ med mange grene uden bark og løv, det var kundskabstræet, som havde voldet synden¹. Et sådant træ nævnes tit i middelalderen og henføres altid til paradistræet. I den Guddommelige Komædie siger Dante, at Beatrice og hendes skare stod stille,

„O Adam“, mumled skaren da bedrøvet,
og til et træ så jeg dem vejen lægge,
der nøgent stod, løvværk og blomst berøvet“.

(Skjærsilden 32.³⁶ flg.). Da Balduin af Seburg besøger paradishaven, ser han syndens træ, fuldstændig tørt. Mandeville nævner i sin rejse træet, et egetræ, men som visnede, da Herren døde på korset. Det er vel sagtens også dette træ, der er tale om, når der fortælles, at Constantin den Store forlod Rom med en stor hær, indtog Babylon, drog ind i Jerusalem og erobrede hele landet lige til det tørre træ.

Og nu korset, det nævnes i hymner: „det strålende træ, smykket med kongeligt purpur“, eller „det ædle træ, hvis mage ej findes i skoven“. Det hedder: „hil dig, Kristi herlige kors, træet skønnere end himlens stjærner“.

Her har vi altså først det bladløse træ, dernæst korset, der også kaldes et træ, men dette er ikke to forskellige ting; thi fra det bladløse træ i paradiset har korset sin oprindelse. Seth medførte fra besøget i paradiset tre af træets frugters frø til sin faders dødsleje, og fra Adams grav, hvori de lagdes, voksede de tre skud sammen til et mægtigt træ, af hvis stamme korset langfredag morgen blev tømret.

Nu fortælles der, at den sidste tysk-romerske kejser hænger scepter, krone, skjold på det tørre træ, som så grønnes påny. Den sidste kejser; thi vi er nu ved dagenes ende. I sit historiske syn knyttede middelalderens mennesker det kristne, politiske kejserrige til genløsningen. Tankegangen var følgende. Genløsningen ved Kristus var en nødvendig følge af en anden kendsgerning nemlig syndefaldet, der uopløseligt er knyttet til vor slægts udspring, vore første forældre. Og til deres syndefald var det forbudte træ både anledning og årsag, så man kan sige, at fra dette skæbnesvangre træes rødder voksede hele slægtens historie frem. Uden træet intet syndefald, uden syndefaldet ingen genløsning og legenden siger i

¹ Se fx. Unger, Heilagra Manna Sögur I, 299. 24.

sit billedsprog: af paradistræets stamme blev korset tømret. Uden genløsningen og korset ingen Kristi, genløserens, statholder i Rom eller det romersk kristelige kejserdømme. Det er: fra paradistræets rødder stammer hele slægtens historie fra tidernes morgen til deres sidste time, da den genløsende magt, kejserdømmet, i kejserens person hænger tegnene på sin magt på korset, — giver træet de frugter tilbage, som slægten i sin uforstand fratog det. Hos Dante bliver paradistræet, vissent som det slår, et symbol på kejserdømmets fornedrelse, men da Kristus binder sin karm til træet, ser digteren „det ensomtnøgne træ forynge sig med en lød, lig rosen og fiolen“. I de moderne sagn, når Messias-kejseren hænger sit skjold („binder sin hest til det“) på det, grønnes det atter.

Dette træ er jo i århundredernes løb mange gange blevet omplantet på grumme forskellige steder og blevet til varselstræet for den sidste store kamp. Jeg skulde tro, at det sidste skud af dette træs stamme er hyldetræet på Agerskov kirkegård ved den nørre kirkemur. Det er to gange omhugget og vokset frem påny, og såvidt jeg véd, er det i vore dage blevet varselstræet for den ny tid, thi kong Kristian den X'de bandt sin hest ved det 1920 og indvarslede genforeningens lykke.

Udredningen med henvisninger findes Graf, Miti, Leggende, Superstitioni nel Medio Evo (1892) I. 28.79 fig., samme forf. Roma nelle Memoria e nelle Immaginationi del Medio Evo (1883) II. 107. 491 fig. — Udvalgte Sønderjydske Folkesagn (1919) s. 86. Min gætning, at det tørre træ var korset, slog jo så nogenledes til.

P I N D

AF

FR. KNUDSEN

I sin almindeligste Form øves Pindspillet paa følgende Maade. To Deltagere spiller mod hinanden. Den ene er inde, den anden er ude. Til Legen anvendes der to Stokke, Pinde, et Par cm i Tvermaal, den ene ca. 25, den anden ca. 80 cm lang, desuden to Sten, Mursten.

Murstenene stilles paa Kant med en indbyrdes Afstand af ca. 15 cm. Den ene Deltager, den, der er „inde“, lægger Lillepinden paa tværs af Stenene, sætter Storpinden under den og vipper den langt ud i Marken, hvor Modstanderen har den Opgave at gribe den. Lykkes dette, skifter man Leg, men lykkes det ikke, lægger Indemanden Storpinden paa tværs af Stenene, Udemanden tager Lillepinden op og maa nu forsøge at slaa Storpinden ned ved et Kast med Lillepinden, idet han dog stiller sig midt foran Stenene. Lykkes dette, skiftes der Leg, men ellers fortsættes Spillet med anden Tur.

Indemanden tager nu Lillepinden i venstre og Storpinden i højre Haand, og idet han kaster den første lidt op i Luften, slaar han den med Storpinden langt ud i Marken. Ogsaa her maa Pinden gribes, men ellers skal Udemanden, idet han tager Stilling som i første Tur midt foran Stenene, kaste den ind til disse, og søge at faa den saa tæt som muligt til Midten, Gryden, mellem Stenene, saa tæt helst, at Afstanden herfra til Pinden bliver mindre end Storpindens Længde. Lykkes Kastet saaledes, skiftes der Leg, men Indemanden maa forsvare sit Maal med Storpinden, idet han under Kastet maa søge at slaa Lillepinden bort, og jo længere han kan slaa den bort fra Stenene, jo bedre, thi Afstanden fra Stenenes Midte til Lillepinden maales med Storpinden, og der regnes et Point for hver Pindlængde.

Derefter kommer tredie Tur, den vigtigste, den, der kan give flest Points.

Indemanden tager Stokkene som i anden Tur, men nu er Opgaven vanskeligere for ham, idet han skal slaa een Gang til den lille Pind, medens den er i Luften, før han fører det andet, det haarde Slag, der skal bringe den langt bort. Her maa Stokken ikke gribes, men Udemanden maa slaa eller sparke den et Stykke tilbage, hvis dette kan lade sig gøre, før den er kommet i Ro, hvorefter Afstanden maales, men denne Gang med den lille Pind, og tæller Points som i anden Tur.

Derefter fortsættes Spillet med første Tur o. s. v., indtil Indemanden en Gang faar Uleg. Man spiller f. Eks. til 50 eller 100 Points.

Er der flere Deltagere, deles de i to Hold, der spiller mod hinanden. Det ene Hold gaar i Marken, medens det andet sender sin første Mand ind, og naar han mister sin Leg, kommer Turen til den næste o. s. v., indtil alle paa dette Parti har været inde, Derefter skifter Partierne Leg, men foruden disse grundlæggende Spilleregler findes der mange andre Vedtægter, der gør Spillet rigere paa Variation. Cand. mag. Gunnar Knudsen meddeler saaledes, at man i Landsgrav ved Slagelse havde følgende Bestemmelser: Væltede en af Stenene skulde den, der havde Leg, skynde sig at raabe „Held Sten“, ellers var det „Uleg“. Rører Kortpinden under Indkastet Stenene eller Langpinden, saa denne bevæger sig, maa Kasteren tage et Skridt frem og kaste om. Slaar han Langpinden af den ene Sten, men ikke af den anden, maa han tage tre Skridt frem og kaste om. Spilleren, der er inde, maa, naar Kastet er foretaget, og han løber efter Lillepinden, huske at tage Langpinden med sig, ellers kan Modstanderen løbe frem og snuppe den, og han faar derved Leg.

Spillet øves i Almindelighed fra to Sten, men kan ogsaa øves fra een Sten (Viborg Pind, Tysk Pind fra Snesere, et af Spillene fra Sjællands Odde), eller endog uden Sten, idet denne eller disse erstattes af et aflangt Hul eller Ridse i Jorden (Nyborg, Sdr.-Næraa og Fanø), eller endelig en Fordybning i Jorden (Rønne). For Legens Form er det nogenlunde ligegyldigt om den øves fra de to Sten eller fra Hullet m. v. i Jorden, medens Spil fra een Sten afviger ret betydeligt fra den almindelige Form, hvorfor vi her anfører et Par saadanne Former af Legen.

Viborg Pind, optegnet 1917 af Lærer Erik Rasmussen, Faarvang. Til dette Spil bruges kun een Sten, og det spilles paa følgende Maade:

1. Tur: Lillepinden lægges med den ene Ende paa Jorden og den anden paa Stenen. Slaaeren stikker Enden af Storepinden ind under den lille Pind og kaster dermed op i Luften. Inden den igen naar Jorden, slaar han den med Storepinden saa langt bort som muligt. Storepinden lægges derpaa tværs over Stenen, saa ingen af dens Ender rører ved Jorden, og en af det Parti, der er i Marken, søger paa samme Maade som ved almindeligt Pindspil at ramme den.

2. Tur: Slaaeren tager begge Pinde i højre Haand, kaster uden at slippe den store Pind den lille lidt op i Luften, og idet den falder, slaar han den bort med den store. Indkast som ved 2. Tur i alm. Pindspil.

3. Tur: Den lille Pind stilles skraat op til Stenen, saa dens øverste Ende rager lidt op over denne. Med den store Pind slaas et let Slag paa den øverste Ende af den lille, saa denne springer til Vejrs, og inden den igen naar Jorden, slaas den saa langt bort som muligt. Med den store Pind maales, hvor mange „Alen“, der er slaaet.

Denne Tur er vanskelig for uøvede Spillere og mislykkes ofte selv for drevne Pindspillere.

Pindspillet med een Sten, Sjællands Odde, optegnet 1917 af Lærer E. Andreassen, Kirkeby pr. Stakroge.

Hovedreglerne i dette Spil er de samme som i det almindelige Pindspil, i Stedet for to Sten anvendes her kun een. Det er meget vanskeligere end det andet Spil, og øves sjældnere. Kun øvede Spillere kan drive det med Udbytte. Gribningen er meget vanskelig, da Kortpinden altid kommer snurrende og skruende og i Tilfælde af Fejlgreb slaar Griberen ganske nederdrægtigt over Fingrene.

I første Tur (Lang) lægges Kortpinden paa Stenen, saa den rager en ½ to Tommer ud mod Spillepladsen. Alenen hæves og slaas kraftigt ned paa dette Fremspring. Derved sættes Kortpinden i en kraftig, højlydt snurrende Bevægelse ud over Spillepladsen. Ved Indkast lægges Alenen vinkelret paa Spillebanens Længderetning med øverste Ende paa Stenen. Indkast som i alm. foregaaende Pindspil.

I anden Tur (Ron) holdes Alenen i højre Haand, og Kortpinden lægges paa langs af denne og fastholdes med Fingerspidserne. Man svinger Armen rundt og slipper Kortpinden og rammer den i Faldet, saa den slaas kraftigt udefter, og den vil i Almindelighed rammes, saa den faar en snurrende Skruebevægelse, men kommer sjælden saa langt som i de almindeligere Spil, hvorfor Spilleren ogsaa har Ret til at ramme den med Alenen i Indkastet og derved faa Mulighed for flere Alen.

I tredje Tur (Vip) lægges Pinden som i Lang, men der slaas ikke haardere, end at Spilleren kan faa Tid til at løbe frem og ramme den een Gang til; naar han ikke det, mister han sin Leg; men lykkes det ham at ramme den to Gange, efter at den har forladt Stenene, har han Ret til at faa Afstanden tredoblet, eller udmaale Afstanden med Kortpinden.

Foruden de her beskrevne, afvigende Former, Viborg-Pind og Pind med een Sten fra Sjællands Odde, findes der Landet over talrige andre Varianter af Legen. Og ligesom man paa Øer, der ligger isoleret i Verdenshavet, træffer mærkelige Former af Planter og Dyr, saaledes finder man her i vort Land paa Steder, der ligger udenfor alfar Vej, mærkelige Særformer af Lege. Paa Anholt findes der saaledes et besynderligt gammelt Langboldspil, der i mange Henseender adskiller sig fra den almindelige Form for dette Spil og mere ligner finsk Langbold. I Lighed hermed træffer vi paa Bornholm, Fanø og Ulfborg særlige Former for Pind, som her anføres.

„**Pinje-Gross**“ (Pinde-Gros) el. „Gross“, saaledes som det spilledes i Rønne c. 1880, optegnet af Lærer O. Bøgeskov-Jensen 1918 efter Fremstilling af Jernstøber K. Bidstrup, Rønne.

Spillepladsen var aaben og fri som ved Langbold, og af Deltagerne kunde der være fra 1 paa hvert Parti til 7—8—9 Stykker. Valget skete i saa Tilfælde paa samme Maade som ved Langbold ved at „tage om Leg“. Til Spillet hørte en „Grossalen“, en Hasselkæp, el. l. paa en Alens Længde, samt en „Gross“, en Pind paa ca. 5—6 Tommer. Denne skulde være af tungt Træ og tilspidset i begge Ender. Det fineste Spil var at anvende saa lille en Gross som muligt.

Det Parti, der ved Valget var komme ind, havde faaet „injan“, gravede saa en lille Fordybning i Jorden, Grossen blev lagt paa tværs over denne Fordybning, første Mand stak Grossalenen ind under og „varpade“ d. v. s. slyngede Grossen saa langt bort som muligt. Blev den grebet af Ude-partiet, var han færdig — „åsat“ d. v. s. afsat, og den, der havde grebet, ridsede med Grossen et Kryds i Jorden, rimeligvis for at man kunde sikre sig, at den virkelig var grebet og ikke tabt i det samme el. l. Blev Grossen ikke grebet, skulde Ude-partiet fra det Sted, hvor Grossen blev standset, med denne søge at ramme Grossalenen, som imidlertid var blevet lagt paa tværs over Fordybningen. Ramte man, var vedkommende Spiller åsat. I modsat Fald tog han Grossen, kastede den i Vejret, slog den med Grossalenen et lille Stykke lodret til Vejrs og søgte saa, inden den kom ned igen, med et nyt Slag at drive den saa langt bort som muligt. Dette kaldtes at slaa en „To Drammarska“. Dygtige Spillere kunde slaa en „Tre Drammarska“, idet de slog Grossen to smaa Slag i Luften, før de sendte den af Sted, og Slaget talte saa dobbelt. Grossen kunde nemlig igen gribes, men blev den ikke det, talte man fra Fordybningen, hvor mange Skridt — egentlig skulde man vist bruge Grossalenen som Maaleenhed — der var ud til det Sted, hvor Grossen var standset. Man talte 2—4—6—8 o. s. v., men ved Tre Drammarska 4—8—12—16 o. s. v.

Dernæst skulde Ude-partiet fra det Sted, hvor Grossen var faldet, med denne søge at ramme Jordhullet, hvor Spilleren stod ved Siden af for med Grossalenen at slaa Grossen bort. Faldt Grossen inden for een Grossalens Afstand fra Hullet var Spilleren åsat, faldt den uden for, havde

han Lov til at tælle, hvor mange Skridt og lægge dem til de tidligere. Ude-Partiet skulde kaste Grossen højt; et Kast langs Jorden — en „Jordpriggis“, regnedes for unfair Spillemaade og var forresten heller ikke formaalstjenlig. Ramte Spilleren Grossen, havde han igen Lov til at tælle, hvor mange Skridt, den var slaaet. Grossen kunde igen gribes. Endelig kom den tredie Tur. Spilleren lagde Grossen ned i Hullet, saaledes at ca. to Trediedele af denne var nede, medens den ene Trediedel stak oven for, og slog deretter paa den øverste Ende, saa at Grossen blev vipad, d. v. s. blev vippet et lille Stykke op i Luften. Dette skete med halvt højede Knæ, og Slaaeren skulde saa ramme Grossen, inden den rørte Jorden igen, ellers var han nemlig åsæt, men ramte han, talte han Skridtene op og lagde dem til de øvrige. Grossen kunde atter gribes. Derefter begyndte Spillet forfra, indtil Spilleren blev åsæt, paa en af de ovenfor beskrevne Maader. Derefter gik næste Mand af Partiet ind og saaledes videre, til alle var åsatte. Alle Deltagerne lagde deres Skridtantal sammen. Nu var det saa Ude-Partiets Tur til at have „injan“. Man aftalte som Regel i Forvejen, at det Parti, der først naaede 500, 1000 el. l. havde vundet. (Jvf. Beskrivelsen i Espersen: Bornholmsk Ordbog).

„**Drammert**“, saaledes som det spilledes i Rønne 1906, optegnet af Lærer O. Bøgeskov-Jensen, Rønne.

Navnet er specielt bornholmsk og kan oversættes ved Slaaert — „at drama“ d. v. s. slaa haardt og langt. Spillet er en — rimeligvis — yngre og simplificeret Form af det ovenfor omtalte Gross. Spillepladsen er ligesom her aaben og uafgrænset og Deltagerne som Regel 5—8 paa hvert Parti. Bolden er den sædvanlige bornholmske Læderbold med 4, 8 el. 16 Felter og Boldtræet er ca. 70 cm langt og fladt. Dog kan dygtige Spillere anvende et cylindrisk, hvad man vil kunne forstaa af det følgende. Naar der er valgt, kastes med Boldtræet om „udan“ el. „injan“, d. v. s. ude el. inde.

Det sejrende Hold gaar ind, stiller sig i en Række bag Maalet — en Streg i Jorden — første Mand tager Boldtræet og Bolden og slaar en „Lira“, „Drammaliran“, idet han selv giver op. Det gælder om at slaa Liran meget langt; thi det er Ude-Partiets Opgave at standse Bolden saa hurtigt som muligt. Bliver Bolden grebet, er Slaaeren færdig, og Griberen tegner med Bolden et Kryds i Jorden (se Gross). Bliver Bolden ikke grebet, skal den fra det Sted, hvor den blev standset, kastes eller trilles mod Maal. Her har Slaaeren nemlig stillet Boldtræet paa Højkant paa den ovenfor omtalte Maallinje, og det er Ude-partiets Opgave at ramme Boldtræet. Sker dette, er Slaaeren færdig. Er Bolden ved Slaget ikke ramt, el. ramt saa daarligt, at den kun er rullet et Par m, skal den, der triller mod Boldtræet, gøre det med lukkede Øjne. Er Bolden langt borte, kan det ofte være vanskeligt at ramme ved Stikning el. Trilning, og jeg har da været med til, at Udepartiets Deltagere har stillet sig op i en lang Række med skrævende Ben, ligesom ved Rullebold, for at Trilleren kunde sigte bedre, naar han trillede Bolden, mellem Benene paa dem. Rammes der ikke, tager Slaaeren Boldtræet, lægger Bolden

paa dettes flade Side, giver op ved at sende Bolden i Luften med et lille Sæt, og slaar saa igen en Lira. (Bruges et cylindrisk Boldtræ, holder man Bolden fast til Boldtræet med venstre Haand, idet man giver op). Dette sidste kaldes „en Tællalira“, el. „en Tællara“, d. v. s. en Tæller. Gribes den, er Slaaeren færdig; hvis ikke tæller man op, hvor mange Skridt der er fra Mållinjen og ud til det Sted, hvor Bolden blev standset. Som Regel har man imidlertid i Forvejen afmaalt 10 Skridt, 20 Skr., 30 Skr. o. s. v., saa det hele gaar meget hurtigt. Derefter begynder Slaaeren forfra, og lægger stadig Skridtene sammen, indtil han bliver trillet el. grebet ud. Saa begynder næste Mand, ligeledes forfra. Hele Partiet lægger deres Skridt sammen, og naar alle Deltagere er færdige, gaar det andet Parti ind.

Det Parti vinder, der ender med det største Skridtantal.

Opskriveren har i alt Fald ikke været med til, at der er blevet spillet til et bestemt Tal el. til en bestemt Tid. Da man kun har Lov til at give op og slaa een Gang — altsaa ikke slaa om, hvis man ikke rammer — gaar Spillet i Virkeligheden meget hurtigt.

Jepspillet paa Fanø, optegnet af Lærerinde, Frk. Karen Brinck, Nordby, 1920.

Spillet har været kendt over hele Fanø. — Jeg har talt med en gammel Mand paa c. 80 Aar fra Sønderho, han har spillet det der i sin Barndom, og spillet det paa samme Maade som de gamle her i Nordby. — To yngre Damer, den ene paa omtr. 40, den anden omtr. 30 Aar, kender det derimod ikke, mener aldrig at have set det blive spillet, hverken med det gamle Redskab, den saakaldte Jep eller med en Bold, men en ung Pige paa c. 20 Aar har spillet det meget i sin Skoletid, men med Bold, paa samme Maade som det endnu spilles her i Nordby.

Her har det været kendt i hvert Fald omkr. 1840. — Bedstemø'er er født 1836, og hun har spillet det i sin Barndom. Hun kunde ikke huske Spillet nøjagtigt, men da hun hørte den Forklaring, jeg havde faaet af en gammel Kone paa 74, sagde hun, at saadan havde hun ogsaa spillet det.

Det spilles nu kun med en Bold, ingen bruger det gamle Redskab. Omkr. 1880 spilledes det endnu med en Jep, men lige saa ofte med en Bold. Efter 1890 eller der omkr. spilles det kun med en Bold.

Reglerne for Spillet var omtrent som nu.

Den Gang kunde der kun være to Spillere, den ene ude, den anden inde, der var ingen Maallinjer, kun eet Maal, Hullet i Jorden.

Redskaberne var en „Jep“, en spoleformet Pind, og en „Jepslal“, et fladt Boldtræ c. 5 cm bredt ved den ene Ende, smallere hen mod Haandtaget, og 40—50 cm langt, samt et aflangt Hul i Jorden. Hullet skulde være saa bredt, at Jep^{en}, e Jep, som det hedder paa vort Sprog, kunde ligge paa tværs over det.

Der kastedes Lod om, hvem der først skulde være inde, denne Lodkastning foregik ved at den ene kastede Jepslalen til den anden, der greb den med hele Haanden, den første fattede med sin Haand ovenfor

o. s. v. til sidste Greb, der gerne maatte være med to Fingre, naar hun blot kunde føre den tre Gange rundt om Hovedet.

Der var to Ture.

Første Tur: Den, der var inde, lagde Jep^{en} tværs over Hullet, satte Jepsalen bag ved den og vippede den ud saa langt som muligt. Den, der var ude søgte at gribe den, Pigerne, og det var mest Piger, der spillede det, greb den i deres vide Forklæde¹, lykkedes det, skulde hun ind, og den anden ud, lykkedes det ikke, lagde hun, som var inde, Jepsalen paa Kant tværs over Hullet, medens hun, som var ude, kastede Jep'en hen mod den, og ramte hun den, eller gik Jep'en i Hullet, skiftedes der, hvis ikke, fortsatte hun, som var inde med

anden Tur: Hun lagde da Jep'en paa den flade Jepsal, kastede den lidt op, og slog den ud i Marken. Blev Jep'en nu grebet, skiftedes der, men blev den ikke grebet, skulde Markspilleren kaste den hen imod Hullet, for at faa den ned i dette eller tæt ved det. Den, der var inde skulde værne Hullet med Jepsalen, og havde Lov til at slaa Jep'en saa langt bort som muligt. Gik den i Hullet, eller laa den i en Afstand derfra, der var mindre end en Fods Længde, Barnets Fod, skiftedes der, faldt den derimod et Stykke fra, maalte Spilleren med sin Fod Afstanden fra Jepen til Hullet, hvorefter hun begyndte igen med første Tur, og saaledes fortsattes Spillet, til der skiftedes.

I Forvejen havde man aftalt, hvor mange Fodlængder, der skulde være Maalet, f. Eks. 100. Den, der først naaede det fastsatte Tal, havde vundet.

Med Bold spilles Spillet omtr. paa samme Maade. Jep'en kastes ind imod Maalet, hvorimod Bolden trilles. Bolden maa kun gribes med Hænderne, og Antallet af Deltagere, der deles i to Partier, er ubegrænset. Naar første Deltager i Indepartiet giver Uleg, bliver „væk“, som vi siger, træder han blot tilbage, og Nr. to tager fat, og saaledes fortsætter man Rækken igennem, først naar den sidste har givet Uleg, skal Udepartiet ind.

Udepartiet staar spredt i Marken.

Jo færre Deltagere, jo bedre gaar Legen.

Og i 1909 legede man i Ulfborg Skole en Leg: „Bold for en Sten“, der udførtes saaledes.

„**Bold for en Sten**“. Optegnet af Steffen Steffensen, Holmsland Klit.

Det mest brugte Spil i Skolen for c. 10 Aar siden var „Bold for en Sten“. Dels var nemlig Deltagernes Antal ligegyldigt, og dels var Redskaberne simple; begge Dele var behagelig.

Stenen er en almindelig Mursten, der stilles paa Kant og med den flade Side vendt ud mod det Hold, der er ude, og de øvrige Redskaber, der er nødvendige ved Spillet, er en Bold, der skal være temmelig tung og haard, samt „Boldpinde“.

¹ I Sdr. Næraa paa Fyen greb Pigerne ogsaa Kortpinden i deres Forklæde.

Disse skal helst være omtrent trinde Stokke af hen ved $1\frac{1}{2}$ Alens Længde og med omtrent $1\frac{1}{2}$ Tommes Gennemsnit. Den Slags „driver“ altid Bolden bedst og er mest efterspurgte. Mindre heldige er flade, brede Stave; det kan give saadan en fæl „Svirp“ i Haanden, naar man slaar til Bolden med een af den Slags.

Deltagerne deles i to Partier, og efter at der er „taan op“, begynder Spillet. Indeholdets Deltagere „spiller“ nu efter Tur i vilkaarlig Orden: Spilleren tager Plads et Par Alen foran og lidt til venstre for Stenen, kaster med venstre Haand Bolden op og „driver“ den med Boldpinden ud saa langt som muligt.

Udeholdets Deltagere, hvoraf en Del har „Pinde“, søger efter bedste Evne at standse den. Lykkes det en af dem at gribe Bolden, inden den berører Jorden, er Spilleren „grebet ud“, og den næste i Rækken fortsætter. Det samme er Tilfældet, hvis Bolden faar et Slag i Luften, saa den gaar bag Stenen. I dette Tilfælde spiller det ingen Rolle, om den først har berørt Jorden. Triller Bolden, maa den standses; men ligger den stille, maa den ikke flyttes.

Spilleren lægger efter det første Slag, „æ Jenner“, Pinden paa Stenen i Forlængelse af denne; medens een af Udeholdets Deltagere fra det Sted, hvor Bolden har ligget, eller et andet Punkt i samme Afstand fra Stenen, søger at ramme denne eller Pinden, der ligger ovenpaa. Lykkes dette ikke, slaar Spilleren det næste Slag „æ Tower“. Han vipper en Gang og slaar til Bolden. Denne Gang har han Lov at værgе for sig, idet han maa „møde“ med Pinden og slaa Bolden ud igen. For hvert Skridt, Bolden slaas ud paa denne Maade, faas „jæn“ — ! Men mødes der, saa Bolden berører Pinden og alligevel gaar bag Stenen, er Spilleren ogsaa ude, selv om Stenen ikke rammes. Det samme er Tilfældet, naar Bolden af Spilleren tabes, saa den triller der om, og ligeledes hvis han slaar tre Gange forgæves. Dernæst slaas „æ Treyer“, og det er det vigtigste Slag. Der vippes to Gange, inden der slaas, og Afstanden skridtes af fra Stenen og til det Sted, hvor Bolden ligger. For hvert Skridt faas „fæm“ — ! Derpaa begyndes forfra, og naar een gaar ud, følger den næste, indtil alle er færdige. Saa byttes der Hold. Idet de to Holds Deltagere løber forbi hverandre, søger de, der har været inde, at „ta“ dem, der skal ind, mens de siger: „Taaer ingen“ !

Det er en Slags Spaadom eller Ønske for dem.

Der er endnu en Maade, en Spiller kan komme ud paa, nemlig hvis han slaar Bolden for langt, enten det saa er lige eller til een af Siderne. Saa er han „slaaen ud“. Slaas Bolden højt til Vejrs, kaldes det „en Himmelmiger“. Bliver Bolden paa een eller anden Maade borte, raabes der: „Tavt Bold“; saa staar alt stille, til den igen findes.

Inden Spillet begynder, bestemmes det, hvor høj „æ Pott“ skal være. Det kan skifte imellem 100 og 1000, og det Hold, der først „taar æ Pott“, har vundet.

Det almindelige Navn paa Spillet er Pind, at spille Pind. Under dette Navn beskrives det allerede i Molbechs Dialect Lexikon,

1841, og under denne Betegnelse benævnes det bl. a. i Bjerregrav n. for Randers, Hasseriis ved Aalborg, Hogager v. Holstebro, Thyrsting v. Brædstrup, Vendsyssel, v. Silkeborg, Odder, Errindlev paa Lolland, Landsgrav v. Slagelse, Krøjerup v. Sorø og paa Sjællands Odde.

Men mange Steder benævnes Legen med andre Navne:

Sol-Pind i Ramsøllille, Viborg-Pind 2 Mil nø. for Silkeborg, Tysk Pind i Snesere, Vip-Pind i Nyborg og paa Møen, Jeppe i Sdr. Næraa, Jep paa Fanø og i Vendsyssel, at maatse ogsaa i Vendsyssel, at fimse paa Fyen og Drejø, at spille Nips¹, Gros paa Bornholm, Pinje-Gros i Rønne samt endelig Drammert ogsaa i Rønne.

Turene eller Afdelingerne i Legen øves ved det alm. Spil fra to Sten eller fra en Fordybning i Jorden næsten altid saaledes: Første Tur med Udkast, anden med Udslag og tredje med Dobbeltslag. I Stedet for det beskrevne Dobbeltslag anvendes et andet Slag af samme Art, idet det første, det svage Slag føres mod en af Pindens Ender, medens den ligger paa Stenene eller anderledes, saaledes at den springer lidt til Vejrs, hvorefter man fører det andet, det haarde Slag mod den. Undertiden holdes begge Pinde i samme Haand, Kortpinden slippes eller kastes lidt til Vejrs, hvorefter Slaget føres mod den. Dette kaldes i Fejlbergs Ordbog at „strænte“. Dette Slag angives i et enkelt Tilfælde som hørende til tredje Tur, i faa Tilfælde er det henlagt til anden Tur. Endelig kan man balancere med den korte Pind hvilende paa den lange, kaste den til Vejrs og derefter føre Slaget.

Hvor flere af disse varierende Former for Slagene anvendes i samme Spil kan de ikke rummes indenfor Rammerne af de normale tre Ture, men giver Anledning til Dannelsen af nye Afdelinger. Evald Tang Kristensen angiver i Danske Børnerim, Remser og Lege fire Ture, Cand. jur. Eigenbrod har optegnet fem Ture fra Aalborg og Studenterne Thorvald og Folmer Hansen, Johnstrup, meddeler, at man i Ølgod, deres Faders Hjemstavn, i 1880 øvede Spillet i ikke mindre end seks Ture. Disse overskydende Ture synes dog, som nævnt, blot at være mere eller mindre væsentlige Varianter, hovedsagelig af tredje Tur, idet de gaar ud paa, paa forskellig Maade at vanskeliggøre Udslaget af Lillepinden.

¹ Evald Tang Kr.

Idrætslig set tyder det voksende Antal af Ture paa en Udvikling, men denne Udvikling udvisker Legens oprindelige Form, og naar det undertiden, som f. Eks. paa Bornholm nord og paa Fanø, angives, at Legen leges i mindre end tre Ture, kan Grunden være, dels at Legen paa enkelte Steder optræder i defekt Form, dels at Optegnelsen af forskellige Grunde kan være ufuldstændig, men udelukket er det vel næppe, at Aarsagen kan være en hel anden, idet vore toleddede — eller engelske eenleddede — Spil (se senere) maaske kan representere ældre, mere oprindelige Former for Legen.

De tre Ture benævnes forskelligt. De kaldes saaledes:

Nuller,	Ener	og	Toer	i Hogager;
æ Jenner,	æ Tower		æ Trejer	i Ulfborg;
Kastet,	Puljen,		Vippen,	Nibe-Løgstør- egnen c. 1900;
Bars,	Dower,		Vimpel,	NØ. for Silke- borg;
Kom,	dæk,		nips,	Hasseris;
Kast,	Havregrød,		Rødgrød,	Gjedved ¹ ;
Vip,				nips (6te Tur),
			Vippert,	Sødgrød Tirstrup ¹ ;
				(4de Tur),
Slaa ud,	Hu'en,		vipse,	Maltbæk;
			vimse,	Askov;
Vippe,	Pirrevælling,		eget Horn,	Nyborg;
Hytte,	slaa,		vippe,	Lolland;
			nipse el. nipse,	Landsgrav;
	{ Pirrevælling, }		nipse,	Løve;
	{ Melgrød, }			
Lang,	Ron,		Vip,	Sjællands Odde;
Spille ud,	{ bombajda, }		vipa,	Rønne 1907;
	{ varpa, }			
Kaste ud,			vippe,	Bornholm nord;
Varpa, slaa en	{ to Drammaraka el. }		vipa,	Rønne 1880;
{ slaa Lira	{ tre Drammaraka, }			
{ Drammaliran			{ Tællalira el. }	Rønne 1906.
			{ Tællara, }	

Ejendommelig er den Fasthed, hvormed Legens Tredeling fremtræder, og Forestillingen om Kampen om Gryden findes endnu

¹ Evald T. Kr.

bevaret adskillige Steder i Navnene paa Turene, idet disse benævnes efter Føde, der tilberedes over Ild: Bars = Barsgrød (?), Dower = Davre, Havregrød, Rødgrød, Sødgrød, Pirrevælling, Melgrød, og naar man i Landsgrav er i Forsvarsstilling mod Indkastet „rører man i Gryden“ med Langpinden. Ron kan maaske betyde „rund“ og sigte til samme Bevægelse: at røre i Gryden. Hu'en betyder maaske Horn. I Langbold: a gi æn hu'en, med Langholdtræet at slaa en Tave (Molbech). Vi har hermed ogsaa en Forklaring paa „eget Horn“ som Navn for tredje Tur i Nyborg. Benævnelsen Lyre, bornholmsk Lira, brugtes endnu i min Barndom i Krøjerup v. Sorø. At fange Lyre betød at kaste en Bold lige til Vejrs for atter (selv) at gribe den.

Apparaterne til Legens Udøvelse, de to Pinde, kan have flere Navne, være af ueens Materiale og af forskellig Frømstilling.

De benævnes saaledes: Lillepind og Storpind i Bjerregrav; Kortpind og Langalen, Sjællands Odde; Jeppepind og Jeppealen, Sdr. Næraa; Jep og Jepsal, Fanø i tidligere Tid; Jepp Tjæpp og Jepp Pej, Vendsyssel; Gros og Grosalen, Rønne; Gros og Stok, Bornholm nord, og endelig anvender man ved Drammert i Rønne, det nye Fanøspil; og Ulfborgspillet Bold og Boldtræ. Begge Pinde benævntes Nimsetøjet i Landsgrav.

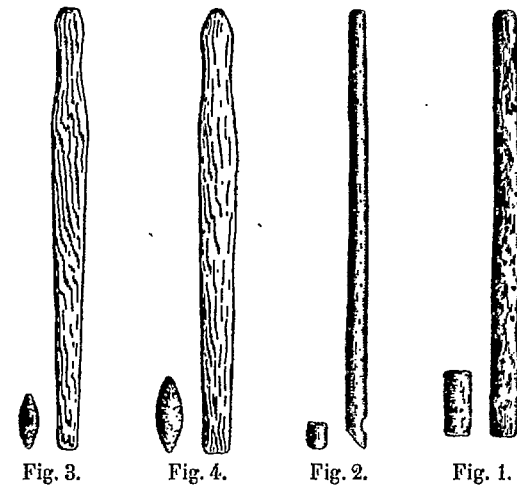
Materialets, Træets, Art, hvoraf Stokkene fremstilles, angives undertiden ikke i Beskrivelserne af Spillet, hvoraf man kan drage den Slutning, at disse, Pindene, godt kan tilskæres af tilfældigt Træ, der altid er for Haanden i Hus og Have. Dog nævnes Hassel i Nyborg, Sdr. Næraa og Landsgrav som særlig formaaltjenligt. Ogsaa paa Bornholm anvender man i Almindelighed Hassel til den store Stok: Grosalenen, „men skulde der være rigtigt Slag i den, var Asketræ at foretrække“. Den lille Stok: Grossen skal være af Ask, „af tungt Træ“, dog angives det ogsaa, at Grossen blot laves af samme Stykke Træ som Grosalenen. Fra Sjællands Odde gives der følgende Oplysninger om Pindene. „Pindene laves af Grene med Barken paa, skrælles den af, mister Pindene „Slaget“, det bedste Materiale er Blommetræ eller Hvidtjørn, det daarligste Gran — og Piletræ. Pilepinde er for lette og skøre, og Granpindene snurrer i Fingrene, naar de bliver tørre“.

Stokkene er i Almindelighed $1\frac{1}{2}$ —2 cm tykke, den ene ca. 25 og den anden ca. 80 cm lang. Ved Gros og det gamle Fanøspil er Forholdene dog ganske anderledes. I min Besiddelse findes der to

Sæt Grosspil fra Bornholm og to Sæt Materiel til det gamle Fanø-spil¹. Det første af førstnævnte Sæt (se Fig. 1) er fra Neksø og forfærdiget af Naaletræ². Begge Stokke er 4 cm i Tvermaal, og Grossen og Alenen er henholdsvis 9 og 69 cm lange. Det andet Sæt (se Fig. 2) er fra Rønne og lavet af Bøgetræ³. Her er Stokkenes Tvermaal kun 3 cm, og Grossen er kun 4 cm lang, medens Alenen maaler 70 cm. Grossen her har saaledes ganske mistet Karakteren af Pind eller Stok, og ligner mere en Bold, en Bold af Træ. Som en Følge af dette Forhold er der i Alenens nederste Ende skaaret et Hak, hvori Grossen

kan ligge, før man spiller ud, og Alenen er skraat afskaaret under Hakket.

Paa Fanø har Stokkene været af forskellig Størrelse for Dreng og Piger. To i min Besiddelse værende Sæt har følgende Maal: Jepsalene er af Bøgetræ, Jep'en vistnok af Naaletræ eller Asp⁴. her Maalene: Længde af Jepsalene: (Fig. 3) 70

og (Fig. 4) 71 cm; bredeste Sted 4½ og 5½ cm; smalleste Sted 3½ og 4 cm; Tykkelse knap 1 og knap 1 cm; Længde af Jep'en 8½ og 12 cm; Omkreds 8½ og 12 cm.

Efter saaledes at have betragtet de forskellige danske Udførelser af Legen kan vi naa til nogen Klarhed over Legens Indhold:

Legen danner et Billede af en Tvekamp om Stenene eller Fordybningen i Jorden. Benævnelse som Gryde (og Lyre) minder om, at Legen ligesom paa Island (se nedenfor) er

¹ For Tegningerne af Pindspillene bringer jeg her Ingeniør Thor Petersen, Københavns Raadhus, min bedste Tak.

² Sendt 1917 af Lærer V. Baunø, Egilsholm. Saaledes brugt i Neksø c. 1900.

³ Sendt 1917 af Lærer O. Chr. Koefoed, Rønne.

⁴ Fremstillet 1918 af Skipper J. N. Brinck, nu 56 Aar gammel, Nordby, og sendt af hans Datter, Frk. Karen Brinck, Lærerinde i Nordby.

Kamp om et Ildsted, om Arnen. Kampen falder, som nævnt, i Reglen i tre Afdelinger, der for Forsvareren danner en stadig voksende Vanskelighed, en stigende Række, først et passivt Forsvar, derefter et aktivt Forsvar, og sluttelig et sejrende Forsvar.

I Legens første Tur er Forsvareren passiv efter at Pinden er givet ud. Uden at løfte en Haand til Værge lader han Fjenden, maaske Naturmagterne, angribe hans Hjem, thi imod Skæbnen og den vældige Natur er al Forsvar forgæves. Og skærmes hans Hus mod Angrebet, er Fortjenesten ikke hans, han opnaar ingen Belønning — der maales ikke — i denne Tur¹.

I anden Tur staar Hjemmets Mand overfor sin Ligemand, der som Fjende fører Angrebet. Her spiller Forsvaret en afgørende Rolle, og Maalenes Tal angiver, til Forsvarerens Hæder, den Kraft, hvormed Angrebet er blevet afvist.

Tredie Tur er en Fanfare om Sejr. Her er al Fare for Hjem-søgelse af Naturkræfter og Angreb af Fjender forsvundet. Nu drager Manden af Hus for at vinde Hæder og Berømmelse, thi Skæbnen har været ham gunstig og han har med Hæder værget sin Arne mod Fjendens Angreb. Nu kommer Lønnen, idet Maalene regnes dobbelt eller mangedobbelt. Men Opgaven er vanskelig, og glipper Udførelsen, da følger Straffen, idet han maa forlade sit Hjem og overlade det til Modstanderen.

Efter denne Fremstilling af det danske Pindspil, vender vi os til vore Frænde- og Nabolande og videre for om muligt der at finde yderligere Oplysninger om Spillet, og vi begynder naturligt med Island.

I Ólafur Davíðsson: *Íslenzkar skemtanið*, Kbhvn. 1888—92, findes Pinnaleikur behandlet Side 134 ff². Forf. begynder med at nævne Knattleikur, og sætter — sikkert urigtigt — Pindlegen i Forbindelse med dette gamle Boldspil. Han skriver: „I Breðdals-sogn Beskrivelse (1873) bemærkes f. Eks., at Knatleg spilles der paa Egnen, men jeg mener at kunne betragte det som ganske sik-

¹ Evald T. Kr. meddeler, at man i Spillet anvender en Besværgelsesformel for at vinde. Denne Besværgelse lyder saaledes: Heksdøm, Trolddom, atten Alen udenom, og kunde naturligt anvendes af Forsvareren, naar han efter Udkastet i første Tur har lagt Langpinden over Stenene og passiv skal afvente Angriberens Kast.

² For Oversættelsen af Pinnaleikur bringer jeg herved Docent, Dr. phil. Valtýr Guðmundsson min bedste Tak.

kert, at det er det samme Spil, som ellers kaldes Pindleg eller Boldleg¹.

Herefter følger nu en meget omstændelig Beskrivelse af Pindspillet, nedskrevet af Páll Pálsson o. 1860, men denne Forf. angiver, at det da var 40 Aar siden, han sidst havde set Spillet blive øvet, saaledes at Beskrivelsen gælder Spillet paa Island før og til 1820.

Materiellet til Spillet var „1) en Pind, d. e. et Stykke Træ 1—³/₄ Tomme i Tværsnit og 3 Tommer langt, med tiltagende Smalhed mod begge Ender²; 2) et Pindtræ, d. e. et tyndt Brædt, svarende til en Halvtøndestav, ca. 2¹/₂—3 Tommer bredt og ³/₄—1 Alen langt, en Del smallere i den Ende, man holder i Haanden, eller omtrentlig 2 Tommer; 3) Ildsted, d. e. 2 kantede Stene med skarpe Kanter, stillede nogenlunde vandret med godt og vel 2 Tommers Mellemrum paa en flad Mark, hvor man vælger sig en Spilleplads“.

Man vil se, at Pind og Pindtræ i paafaldende Grad ligner det Materiale, der anvendtes ved det uddøde Jepsil paa Fanø. Og ligesom vi Danske for de to Sten eller Rummet derimellem har Benævnelsen Gryden, saaledes kalder Islænderne Stenene og Rummet for Ildstedet.

Spillet øvedes i tre Ture ligesom hos os: Give ud, slaa ud og vippe.

Páll slutter sin Beskrivelse med en Bemærkning om, at Spillet maaske er det samme som at forsvare et Ildsted, og O. D. slutter sig til denne Bemærkning.

Videre beretter O. D. „Páll Melsteð har sendt mig en Beskrivelse af Pindleg, som i høj Grad stemmer overeens med hans Navnefælles Beskrivelse. Páll Melsteð meddeler, at Skoledisciplene paa Bassestad ofte har leget Pindleg, og at den har strakt sig helt nede fra Lambhusagærdet syd for Stuen og til østen for alle Gærder, naar det gik rigtig lystigt til. De har haft en Bold af Egetræ eller Bøgetræ, men Boldtræ af Egetræ — — —

Jeg lærte Pindleg i min Ungdom i Øfjorden, og hørte den ogsaa

¹ Om Knatlegen har nærværende Forf. skrevet en Afhandling i D. St. 1906. Det synes af denne Afhandling at fremgaa, at Knatleg ikke er Pindspil, men et gammelt Boldspil fra de britiske Øer.

² „Tyk i Midten, spids i begge Ender, saa Enderne, naar Pinden laa paa et Bord eller en flad Sted, ikke berørte Underlaget, men stod frit ud i Luften“. Páll Melsteð.

blive kaldt for Boldspil. Jeg har fuldstændig glemt den, men mindes dog, at den i mange Henseender lignede Pål's Pindleg. Sikkert bliver denne Leg saare lidt øvet og sandsynligvis ikke paa mange Steder. I alt Fald har ingen, som jeg har spurgt derom, kendt den i den senere Tid, og den findes ingensteds beskrevet i de Afhandlinger, som jeg har haft og benyttet ved mine Undersøgelser.

I Norge kendes Legen under Navn af Vippe. Den beskrives i Hans Hegnas *Friluftstek*, Kristiania 1903, under dette Navn som „ægte norsk“, og øves væsenlig efter samme Regler som det almindelige danske Spil. De tre Ture kaldes Vipping, Slag og Pinding.

I svenske Legebøger har jeg ikke fundet Legen beskrevet. At den findes i Sverrig er dog sikkert nok. En Svensker, Grosserer A. Svensson, har meddelt mig, at han som Dreng har leget en lignende Leg, att pimsa, i Sølvesborg i Blekinge, og en anden, Grosserer Lundberg, beretter, at han har leget en saadan Leg, att prins, i Skara i Vestergøthland. Endelig har nu tre af de kvindelige Elever fra det sydsvenske Gymnastikinstitut i Lund meddelt mig, at Spillet er almindelig i hele Sydsverrig, at det spilles paa Gotland, og at det i Vestergøthland øves under Navn af Vipp.

Ogsaa i Tyskland kendes Pindspillet. I *Volks- und Kinderspiele der Herzogthümer Schleswig, Holstein und Lauenburg* af H. Handelsmann, Kiel 1862, findes det beskrevet under Navn af Wippwipp (Kipseln). Spillet spilles fra et gravet Hul med en Alen og en lille Stok. Turene benævnes Udkast, Udslag og Wippwipp, og Legen øves paa lignende Maade som det almindelige danske Spil, dog med den Forskel, at Spilleren ikke er ude, selv om Lillepinden gribes i første og anden Tur, Gribningen tæller blot 10 for Griberen.

Naar Legen er sluttet, maa den tabende lide en Straf: Tapplaufen, Tosseløb; han vælger mellem Udkast, Udslag og Wippwipp; den vindende udfører Slaget efter hans Ønske, og fra det Sted, hvor Stokken falder, og ind til Hullet skal den besejrede hinke paa et Ben og stadig sige Tapp! Tapp! uden at trække Vejret.

En lignende Straf nævnes af Evald T. Kr. i *Danske Børnerim, Remser og Lege* S. 549. „Den, som først faar 100 Alen, har vundet, og nu har de Lov til at slaa Pinden ud, og saa skal de andre bære Vand til Vædderen d. v. s. de skal hoppe ud paa et Ben og hente Pinden“, og Adjunkt Ernst, Helsingør, giver Oplysning om følgende mærkelig Skik fra Nyborg i Slutningen af Halvfjerserne.

„Havde et Parti naaet det fastsatte Antal Points, kunde det tabende Parti skaffe sig Ret til at begynde med Leg paa en frisk, idet en Spiller af det vindende Parti slog den lille Pind ud i Marken, hvorefter en af de tabende skulde bringe den hjem hinkende paa eet Ben“. Her er Skikken ingen Straf, idet man ved at paatage sig Udførelsen af Handlingen erhverver sig en Ret, en Fordel.

I *Guts Muths Spiele*, 8de Udg. 1893, Side 213 beskrives Das Kipfeln, Handelsmanns Kipseln, ogsaa væsenlig som det danske Spil. Dog er man otte Deltagere paa hvert Parti, og Markspillerne er forsynet med Stokke, hvormed de søger at træffe Lillepinden, naar den sendes ud. Lykkes det at ramme den i første Tur, er Spilleren ude, i anden Tur skal man blot søge at slaa den nærmere ind mod Hullet, da det paafølgende Indkast saa bliver lettere for Kasteren.

Det angives, at Spillet spilles paa mangfoldige Maader.

I Angel skæres Stokkene paa de med Buskads bevoksede Hegnsgræder, og de fjorgamle Skud af Hassel og Hvidbøg egner sig særlig godt til Formaålet. Ogsaa Røn giver gode Kipfelstokke af betydelig Drivkraft.

I samme Bog beskrives et noget lignende Spil som Kipfeln under Navn af Porscheck. Den lille Stok er her tilspidset i begge Ender, ganske som Jep'en i Fanøspillet. Den lægges paa et Underlag, saaledes at den ene Ende rager frit frem. Med et tungt Slagtræ føres Slaget mod Pælens frie Ende, saaledes at den farer ud i Marken. Slagtræet stilles op ad Underlaget, og Markspilleren kaster Pælen efter det o. s. v.

Dette Spil er saa udbredt i de saksiske Vogtlande, at det spilles i Gaderne, og man har Gang efter Gang maattet forbyde det, fordi det afstedkom Ulemper for Færdselen.

Allerede i sin Bog *Familien Tannenberg* nævner Guts Muths Spillet under ovenstaaende Navn, og han angiver, at det er af dansk Oprindelse. Ogsaa betegnes det som Patschek — „man patsch“, d. v. s. „slaar saa det klasker“ paa Enden af Pælen. Maaske har vi i Ordet Patschek Forklaringen paa Oprindelsen til det danske Ord Patøk, Navnet paa et udmærket Spil, der i Slutningen af Halvfjernerne og Begyndelsen af Firserne øvedes og vistnok øves endnu i udstrakt Grad af Eleverne paa Sorø Akademi med Stokke eller Knipler, noget tilspidset i den ene Ende for Grebets Skyld, helt tilspidsede i den anden Ende for med et Hug at kunne fæstes i blød Jord.

Lignende Pindspil kendes fra Nederlandene, se A. de Cock og Teirlinck; *Kinderspel*, Gent, I. Bd. IV, Werpsspelen S. 36—47, Angelus-spelen, Wiep-slaan.

I *The Traditional Games of England, Scotland and Ireland*, London 1898, af Alice B. Gomme beskrives et Spil Cat and Dog saaledes:

Tre Spillere forsynet med Stokke, som kaldes „Hunde“. Spillerne graver to Huller, omtr. en Fod i Diameter og syv Tommer i Dybden, i en indbyrdes Afstand af 26 Fod. En tager Plads ved hvert Hul med en Stok. Et Stykke Træ omtr. fire Tommer langt og en Tomme i Diameter, Katten, kastes af den tredie Spiller fra det ene Hul henimod det andet, og Spilleren her har den Opgave at forhindre, at Katten kommer i Hullet. Skulde dette hændes, mister Slaaeren baade sit Hul og Stokken, der tages i Besiddelse af Kasteren, medens den tidligere Slaaer nu maa tage Katten i sin Haand. Hvis Katten bliver truffet, skifter Slaaerne Plads, og for hver Gang man saaledes skifter Plads, tælles der een for de to Makkere.

Man vil let se, at vi her har at gøre med et Spil, der i noget — Forsvaret af Gryden — minder om anden Tur i Pind. Men Forsvarerens Makker, med Stilling ved det andet Hul, er ny, og medens Resultatet af Forsvaret af Gryden i Pindspillet maales med Slagstokken, løber man her Points som i Kriket.

I Cudgel, hvori der deltager fire eller flere, øves første Del af Spillet paa lignende Maade som i Cat and Dog. Ogsaa her er der to Spillere, der forsvarer hver sit Hul mod Katten, der kastes efter Hullet, og som skifter Plads, naar Katten er ramt.

I Tip-Cat anvendes ogsaa en Kat, det vil sige et Stykke Træ omtr. seks Tommer i Længden og $1\frac{1}{2}$ —2 Tommer i Diameter, tilspidset fra Midten ud imod begge Ender. Naar Katten ligger paa Jorden, slaar Spilleren behændigt paa den, saaledes at den springer et Stykke op i Luften, idet den snurrer rundt, hvorefter han slaar til den en Gang til, før den falder til Jorden, paa samme Maade, som man slaar til en Bold.

Nur and Spel spilles i en af sine Former paa lignende Maade.

Vi træffer da i Tip-Cat og Nur and Spel selvstændige Lege, der i Formen meget minder om tredie Tur baade i Gros og i Spillene med een Sten: Viborg Pind og Spillet paa Sjællands Odde, men det synes, som om vi paa de britiske Øer ikke træffer selve Pindspillet med de tre faste Led, saaledes som det findes paa denne Side af Nordsøen. Derimod kan vi genkende tvende af

vort Spils Ture, dog med lidt ændrede Træk, som selvstændige engelske, eenleddede Spil.

Endvidere findes Spillet efter Prof. Kaindt, *Zeitsch. des Vereins für Volkskunde*, Berlin 1897, i Galizien og Bukowina under Navn af Kiczkaspiel. Den lange Stok hedder Batell, den korte, der er tilspidset i begge Ender, Kiczka. Første Tur spilles som hos os, dog uden Sten. I anden Tur føres der et Slag med Batellen mod en af Enderne af Kiczkaen, saaledes at den snurrer til Vejrs, hvorefter man har Lov til atter at slaa til den. Andre Ture findes ikke, nu maaes der, og Legen er dermed leget igennem. Man „tager om Leg“ ved at den ene kaster Batellen til den anden, der griber om den, hvorefter man skiftevis sætter sin Haand over Modstanderens, ligesom vi gør det i Langbold.

Videre mod Øst vil Spillet formentlig findes gennem Rusland og Sibirien. Johannes V. Jensen¹ „har set Bønderbørn i Rusland beskæftiget med et Spil, der saa saadan ud, og helt ude i Sibirien har jeg set Kosaker ved en ensom Station optaget af et Spil med Kæppe, som muligvis var beslægtet dermed“. En Russer, Grosserer Nadelmann i København, har meddelt mig, at han har leget Igrá v. Palotzku, d. v. s. Leg med Stokken, i Novorossisk ved Sortehavet 1890, og han har set det samme Spil i Tomsk i Sibirien. Legen beskrives næsten ganske som vort Spil.

Pindspillet har saaledes en stor geografisk Udbredelse, idet det er Fælleseje for Folkene i Norge, Island, Sverrig, Danmark og store Dele af Mellemeuropa, og rimeligvis strækker dets Udbredelse sig langt videre, over Rusland og ind gennem Sibirien. Denne store Udbredelse er formentlig ikke af ny Dato. Der er intet, der tyder paa, at Spillet skulde være opstaaet i en sen Tid og være ført fra Land til Land som de engelske Boldspil i den nyere Tid. De mange forskellige Former, hvorunder det optræder, den Rigdom af Varianter, hvormed det findes indenfor et snævert begrænset Omraade som Danmark, giver, i Forbindelse med andre Forhold, Anledning til at tro, at Legen er et ældgammelt Spil. Muligvis danner den et Billede af Forsvaret for Hus og Hjem, for Arnens hellige Ild. Ti da Børnelege ofte har deres Forbillede i det virkelige Liv, idet de er opstaaet ved Efterlignelse af de Voksnes Handlinger, kunde vi tænke os, at der i denne gamle Leg findes bevaret

¹ Pressens Magasin, Maj 1917.

et Billede af Menneskets Vilkaar i fjerne Tider, et Billede af Livet saaledes som det kunde forme sig i Menneskets Barndom, da Landenes spredte Befolkning fristede Livet i en overmægtig Natur under jævnlige Kampe med vilde Dyr og angribende Fjender. — Oprindeligt har Legen maaske kun bestaaet af en enkelt, anden Tur, den har været eenleddet, idet den blot har dannet Billedet af Kampen om Ildstedet, men i Tidernes Løb er den blevet treleddet,

From an old print.

Fig. 5.

den er blevet stiliseret, idet den ligesom Æventyr, Sagn og Sange har bøjet sig ind under den i Folkeskik og Folkedigtning almindelige Forkærlighed for Tretallet.

Det maa anses for en Selvfølge, at de mest primitive Redskaber: de to Naturpinde tilhører Legen i dens oprindeligste Form. Udviklingen af Spillet synes at gaa i Retning af at gøre Kortpinden mindre og mindre, saaledes i engelsk Tip-Cat, fanøsk Jep, sachsisk Porscheck og bornholmsk Gross. Undertiden bruges i Stedet for Lillepinden ligefrem en Bold, saaledes i Ulfborg og undertiden paa Fanø, paa Bornholm og paa Island.

Typisk er Forholdet paa Bornholm. „Grossen er længst hos Begyndere og særlig hos Piger — —“ skriver Lærer O. Edv. Koefoed. „Det fineste Spil var at anvende saa lille en Gross som muligt“, beretter Lærer Bøgeskov-Jensen. Kortpinden tilspidises i begge

Ender og afløses endelig af Bolden, saaledes at Spillet i sin udviklede Form undergaar en Metamorphose, idet det forsvinder som Pindspil, og glider over i Boldspillenes store Familie.

Paa de britiske Øer har de pindlignende Lege, Cat and Dog, Cudgel, Tip-Cat o. a. under deres Udvikling dannet Grundlaget for Kriket, Dronningen blandt Spillene, som lidt efter lidt er vokset frem fra denne ringe Begyndelse. Vi fremsætter her (Fig. 5) et Billede af Kriket fra Aaret 1700¹. Pindene i Jorden, der med Overliggeren danner Gærdet, ligner meget vore tvende Mursten med Kortpinden over, og hele Scenen minder i paafaldende Grad om Situationer i første og anden Tur. Træder Slaaeren til Side,

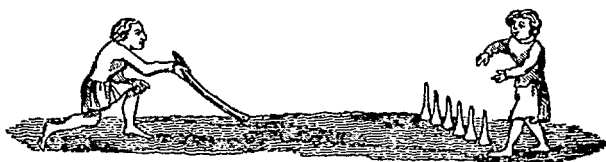

Fig. 6.

har vi Indkastet i første Tur, og bliver han staaende, og vi tager Overliggeren af, har vi Indkastet i anden Tur.

Ogsaa ved andre Kastelege kan en saadan Udvikling paavises. Saaledes øves Munkespillet og andre Keglespil i deres simple Form med Kasteredskaber som Klode, en kort afsavet Gren eller Stamme, og Bossel, en Hammer af Træ. Men nu øves disse Spil ofte med en Kugle. Vi fremsætter her et Billede af engelsk Keglespil (Fig. 6) fra det 14de Aarh. med en Gren som Kasteredskab².

Skulde der fremsættes Udtalelser om Pindspillets Muligheder i Fremtiden, maa det blive følgende:

Spillet har Egenskaber, der bevirker, at det er særdeles godt stillet i sin Kamp for Tilværelsen. Det kan saaledes øves af faa Deltagere næsten overalt, i Have, ved Hus og Gaard eller paa Vej, og Materiellet til Legen er, i al Fald paa Landet, straks for Haanden, idet enhver Dreng kan skære Stokkene i Have, Hegn, Lund eller Skov. Dette, i Forbindelse med Legens gode, underholdende Egenskaber, gør, at den i sin nuværende Form i kommende Tider ogsaa vil blive øvet som Børneleg. At forsøge at

¹ *Rural Cricket in 1700: Annals of Cricket* by W. W. Read, London 1896.

² *Sports and Pastimes* by Strutt, London 1833.

udvikle Pindspillet til Idræt ved at gøre Materiellet finere og bedre, beklæde Stokkene med Skind el. lign., som foreslaaet af Johannes V. Jensen, vil under Henvisning til foranstaaende næppe føre til noget tilfredsstillende Resultat, alene fordi Kortpinden, idrætslig set, er et for ringe Kaste- og Griberedskab. Vi maa nøjes med fremdeles at lade Pindspillet være en Børneleg, og vi maa være tilfredse med, at det er en fortræffelig Leg, som gennem svundne Aarhundreder er, og gennem kommende Tider vil blive øvet af Størstedelen af den danske Ungdom.

EN MÆRKE­LIG KUR

AF

K. CARØE

Det er let forståeligt, at den endnu gådefulde og vanskeligt helbredelige lidelse ikke at kunne „ligge tør“ blandt almu­en har givet anledning til derimod at anvende overtroiske midler, og det er da også et stort antal af yderst forskellig art, der har været brugt¹; det er også let forståeligt, at det mærkelige middel, som fra gammel tid og indtil i det mindste slutningen af det 18de århundrede blev anvendt og her nærmere skal omtales, hidtil kun har været lidet kendt; fra alle sider har der været en sky for at omtale, hvorledes og af hvem det anvendtes: det siges lige ud, at den, som gjorde det, blev ilde set på egnen; om den slags midler skulde der helst ties, og ingen har vel heller holdt af at være medvider i en handling, som i den grad krænkede kirkens værdighed, præsten allermindst, og han var, i alt fald i ældre tider, selv fuldt ud vidende om, hvad der skulde ske under gudstjenesten.

Denne sky for at omtale lidelsen, omend ikke midlet, kommer da også frem i Thiele's „Overtroiske Meninger“ nr. 536: „I Jylland var det i gamle dage en overtro, at den, som var behæftet med en ulægelig sygdom, dog kunde befri sig derfor ved under gudstjenesten, medens præsten stod på prædikestolen, at komme aldeles nøgen ind i kirken og der at løbe op til altret og tre gange udråbe navnet på sin sygdom.“ Thiele henviser selv til Hübertz „Aktstykker fra Aarhus“ III, s. 393, hvor en begivenhed i 1751, der senere nærmere skal omtales, er anført, men han har indskrænket sig til at gengive den i mere almindelighed.

I en lidt anden og enestående form, der ikke kan tidfæstes, fortælles derom af E. T. Kristensen i „Dansk Almueliv“ VI, s. 122:

¹ Se Feilberg's Jydske Ordbog II, s. 418.

En bonde og degnen i Vindblæs [ved Løgstør] vilde en aften op på kirkeløftet for at fange duer, som der var mange af. De hørte da pludseligt et brag nede i kirken, og et til, hvorfor de skrækslagne skyndte sig ned af tårnet og hen til døren; da lød det tredje brag mod døren udvendig fra, og idet de lukkede den op, faldt en kvinde ind imod dem. Det viste sig at være en pige, der ikke kunde ligge tør og derfor efter en klog kones råd nøgen var løbet tre gange baglængs mod kirkedøren.“

Den ældste tidfæstede beretning er meddelt af prof. Nyrop i „Navnets Magt“ (Mindre Afhandlinger udgivne af det philologisk-historiske Samfund, s. 184): „Sket anno 1680 ved Michaelis i Butterup ved Horsens¹, at et kvindfolk kom under prædiken, slipper nøgen ind i kirken, gik op og slog 3 gange på altret, sigende ved hvert hug: „Jeg pisser under,“ gik så ud igen, hvorved præsten, som stod på prædikestolen, blev forbavset og fik ligesom et hug. Lensmanden sagde, at han vilde tale med kongen derom, og uden tvivl kommer hun til at tage kagen i favn foruden at udstå kirkens disciplin.“

Det vides dog ikke, at der er blevet foretaget noget i sagen; efterforskninger har i hvert fald været frugtesløse.

De første mere udførlige beretninger skriver sig fra kirker i Skanderborgegnen; her havde Skanderup kirke i Gjærn herred et særligt ry på sig som undergørende; E. T. Kristensen fortæller herom i „Danske Sagn“ III, s. 77²: „Skanderup kirke haves den formening om i hele Jylland, at deri frembragte bøn i særdeleshed skal være kraftig. Derom har jeg³ fra min embedsbegyndelse haft idelig erfaring, da mange hundrede har både mundtligt og skriftligt anmodet mig om bøn for syge over hele landet lige fra Ålborg og ned til Holsten. Ved advarsel derimod i aviserne har jeg standset denne overrenden, men overtroen er stærkt befæstet. Det anmærkes her, at der i Skanderup kirke findes adskillige sager,

¹ Prof. Nyrop henviser på anden hånd til Anton Petersen's Collectanea i Ny kgl. Saml., men tilføjer, at det ikke er lykkedes ham selv at finde stedet; trods gennemgang af flere af Petersen's samlinger i det kgl. bibliotek er det heller ikke lykkedes forf. Horsens er dog vistnok en skrive- eller trykfejl for Holbæk, thi den eneste landsby med navnet Butterup findes tæt ved Holbæk.

² I „Danske Sagn“ IV, s. 619 omtales et andet, også til kirken knyttet middel, at lade et barn, der ikke kan ligge tørt, lade vandet gennem døbefonten.

³ Ferdinand Thurah i liber daticus; han var præst i Gjærn og Skanderup 1792—1836.

som for bønnens skyld, der er gjort sammesteds for langt fra værende syge, er skænket til kirken i ældre tider; iblandt andre ting en messeskjorte af fint kammerdug; anledningen til denne gave er følgende.

En fornem dame plagedes af stranguria eller dysuria i høj grad. Iblandt andre råd, hende blev givet, var da dette at søge præsten i Gjern om forbøn for hende i Skanderup kirke tre søndage i rad; men han skal have rådet hende, at hun jo selv måtte komme her til kirken og foretage følgende handling, som hun og skal have efter den mundtlige krønike udført selv.

Med karet og tjenerne indfinder hun sig efter aftale ved Skanderup kirke ganske nøgen uden at have andre klæder på sig end en kappe. Præsten blev her hjemme i sit hus, som da gør sagen mindre forargelig; thi det havde ladet meget underligt, om han havde givet møde tillige for at introducere hende. Ene og tavs gik hun da ind med tjeneren i våbenhuset, nøgen, dog indsvøbt i kappen; her lader hun tjeneren stå med kappen i hånd, mens hun springer ganske nøgen og op til altret, hvor hun skal løbe op til trede gange og hver gang råbe højt: „Jeg pisser i min seng!“, og tillige ved hvert råb slå i altret. Ved denne karikaturbøn skal hun straks efter være blevet helbredet. Præsten Grønberg og hans kone og flere gamle folk her i sognet har fortalt mig det; det skal være sket i en præsts tid, som almuen kalder hr. Peiter¹. Men mon denne guds menighed kunde have været så skammelig overtroisk?

Imidlertid, da jeg kom her til kaldet 1792, var besørgelsen til mig stærk om at få bedt for de syge i Skanderup kirke; til advarsel for mine ordensbrødre i landet har jeg i Fallesen's kvartalskrift 1. hæfte 1809 indrykket en afhandling om misbrugen af bønnen i denne kirke. Men hvor langt vil den nå?“

Den form, i hvilken kuren her blev udført, er den samme som nu nærmere skal omtales, og viser, hvor fast fod den havde i befolkningen i så langt fra hinanden liggende egne som Midtjylland og Midtsjælland.

Det må have været omtrent ved midsommertid 1751, at kuren blev forsøgt i Hørning ved Skanderborg, ikke længe efter at den

¹ Der har ikke i Gjern—Skanderup været nogen præst Grønberg; den eneste med fornavnet Peder var Peder Fabich, 1723—1762. (Wiberg: Præstehistorie.)

også havde været forsøgt i den tæt ved liggende Tised kirke, begge kun nogle mil fjernede fra Skanderup kirke.

Ad hvilke veje sagen er kommet til kancelliet lader sig nu ikke bestemt sige; et andragende — supplik — fra enten amtmand eller biskop synes ikke at have foreligget, da supplikprotokollen intet indeholder herom; som indlæg til det missive¹, der til sidst udgik til stiftamtmanden og biskoppen², foreligger der kun en koncept uden datum, sted eller underskrift: „Relation om et meget ugudeligt, forargeligt og superstitiøst foretagende, der bliver bedrevet og tilladt i vores kirker“; det ligger nærmest at antage det for en koncept til en skrivelse fra stiftamtmanden til en eller anden højere embedsmand i København.

„Jeg er vis på, at de såvelsom jeg alt udi deres barndom har hørt fortælle, når nogen var behæftet med den svaghed ikke at holde tæt nogen nat udi sin seng, så skulde de bruge delte skamfulde middel at løbe ganske nøgen udi kirken midt under prædiken til altret og slå trende gange på samme sigendes: „Jeg p..... under mig“, og derpå skulde da præsten svare, når hun løb af kirken igen: „Gak bort og gør det ikke mere“. Og herom har de vel tillige hørt den gamle historie, at en adelig frue engang udi en karet med seks heste var kommet til en kirke og begået samme skammelige gerning med bekendelse på foreskrevne ublu og superstitiøse måde, som jeg formentlig aldrig nogen udi åringer mere skulde have vovet udi kristenheden.

Men da jeg tværtimod ved den gamle histories fortælling måtte fornemme, at endnu forleden år en kvinde haver indfundet sig udi Tised kirke ved Constantinsborg på samme måde, så og endnu nylig en anden ved Hørning kirke ved Skanderborg midt under prædiken og derved sat menigheden i største alteration og forargelse, fornemlig i den sidst benævnte kirke, hvor præsten er blevet ganske tavs og degnen overmådig altereret, den tid de så et tykt, fedt og ganske hvidt fruentimmer løbe lige til altret sigendes bemeldte ord trende gange. Og da præsten vel ikke vidste noget af dette forvovne menneskes kommende, ej heller fandt noget i sit ritual, hvorledes han skulde tiltale eller absolvere hende, skal en af de ældste bønder have sagt: „Gak bort og gør det ikke mere“, mens alle de andre af menigheden har bukket hovederne under stolene,

¹ Jyske Tegnelse 16 Juli 1751 nr. 54. — ² C. U. v. Nissen var da stiftamtmand, P. J. Hygom biskop.

som iblandt den gemene mand således fastsat, og holder de det for en stor synd og samvittighedsværk, om man vil hindre eller angribe sådanne ublu mennesker. I denne deres p.... dans, som når den er endt, må altid den, som kører for slige ublu mennesker, eller og en kvinde, stå for kirkedøren færdig med en kåbe at kaste om dem for at køre endnu samme dag til en anden og tredje kirke, thi ellers mener de, at kuren ikke lykkes.

Jeg er vis på, at sligt vel er blevet oftere bedrevet her i landet, efterdi jeg nylig har for vist erfaret disse tvende eksempler, men da mig synes, at ej nogen utilladeligere misgerning kan begås udi guds kirke til største forargelse for menigheden, så skal jeg tilligemed biskoppen ad interim søge at forebygge sligt udi forhåbning, at efterdi der er kgl. anordninger, hvorved den ringeste skandale og forargelse bliver forebygget og straffet, denne af djævlens inspirerede misgerning jo bliver således forekommet, at ingen tør vove det herefter uden derfor at vente den tilbørlige straf, som sligt med al ret og billighed fortjener; thi i hvad slags religions kirke sligt bliver begået, ja, selv hedningernes afgudstempel, vilde siden sligt et ublu menneske stå fare for at komme levendes derfra. Det er ellers forunderligt, at man aldrig hører sligt at være begået af nogen mandsperson, der man dog ved, at mange er plaget af samme svaghed, så at det er ganske imod den almindelige formening, at fruentimmer, som skulde være bluer og undseligere end at vise sig for hele menigheden udi deres uskyldighedsstand, dog aleneste med slige skandaløse udveje søger at blive af med det utidige salte vands spring, da dog samme er lige så bedrøvet og utålrig for mandspersoner, som befinder sig i samme ulykkelige beskaffenhed.

Man kan ej vide, om dette nøgne optog gør den intenderede virkning, efterdi slige mennesker ikke vil være bekendt, ihvorvel den sidst meldte ikke efter djævlens recept havde skjult ansigtet med hendes hår; dog kan det være, at de finder dem hjulpne, thi efter guds eget ord er djævlens mægtig i vantroens børn."

Kancelliet må være blevet underrettet om sagen og har åbenbart ment, at det ikke var tilstrækkeligt at slå sig tåls med stiftamtmandens forsikring om „ad interim“ at ville forebygge, at sligt gentog sig; sagen er blevet nærmere overvejet, thi i konseillet 2. Juli 1751 blev besluttet og 16. Juli udsendt følgende ordre til stiftamtmanden og biskoppen: „Da, på det sådan skandale og strafværdigt foretagende herefter kunde vorde forekommet og tilbørlig

afstraffet, så er vor vilje og befaling, at i nøje vigilerer over, at deslige superstitiøse og forargelige hændelser ej oftere skulde foreløbe, og om slig casus sig efterdags skulde tildrage; i da nøje undersøger, af hvem det begås samt os det derefter straks indberetter til vederbørlig strafs lidelse af den skyldige.“

At hverken præsterne eller nogen af menigheden i de to sogne har meddelt øvrigheden noget om disse begivenheder, fremgår tydeligt af stiftamtmandens skrivelse; rent tilfældigt er under en samtale den gamle overtro kommet på tale, og først da har han erfaret, at det i hans eget stift var hændt to gange i løbet af ganske kort tid.

Ret hyppigt er det vel i det hele ikke sket, at man har grebet til dette opsigtsvækkende middel, og lidelsen selv er jo heller ikke særlig hyppig, så der har vel nok kunnet gå adskillige, måske mange år hen mellem hver gang; men at troen på det har holdt sig uforandret gennem århundrederne, viser det sidst kendte tilfælde, der indtraf 1783 i Midtsjælland og gav anledning til en grundig undersøgelse. Alle sagens akter synes desværre forsvundne, også politiprotokollen fra Ramsø herred med det i den anledning optagne forhør; i supplikprotokollen (1783, II, nr. 1168) findes der dog fyldige uddrag, så at sagen foreligger godt oplyst.

„Stiftamtmand H. A. Brockenhuus indsender et forhør over pigen Maren Jensdatter af Bregentved, der søndag 14. Sept. 1783 ganske nøgen indløb i Kimmerslev kirke under gudstjensten, da præsten stod for altret, og med sin hånd trende gange slog i altret gentagende de ord: „Jeg pisser under“, hvorefter hun straks igen løb ud af kirken; dette skete efter råd og tilskyndelse af Christen Pedersen's enke Magdalene Jensdatter.

Da nu denne gerning, uagtet den vel ikke er sket for at vise nogen foragt imod den offentlige gudsdyrkelse men af overtro, dog ikke alene er højst uanstændig men endog forargelig, så at den lettelig, når den skulde gå ustraffet hen, kunde drage skadelige følger af sig for eftertiden, både til mere bestyrkelse i den hos bonden herskende overtro og til vanære for religionen, må den anses for at være af den slags, der bekvemmeligst ved en kgl. resolution uden rettens forfølgelse kunde afgøres således, at pigen Maren Jensdatter, efterdi hun ikkun er 13 år gammel og endnu ikke har været til konfirmation og derfor kan anses for at have begået denne gerning i barnagtighed, blev til advarsel for sig og

andre hensat i fængsel på vand og brød i 4 dage, men enken Magdalene Jensdatter derimod, som ikke alene har forlokket pigen til at iværksætte denne overtroiske gerning men endog har været hende behjælpelig til at udføre samme og således er at anse som hovedmanden for den og årsag i den derved skete forargelse, at hensættes i det mindste 1 år i Møens Tugthus, og sagen således uden videre afgjort.“

Der er i denne indstilling en iøjnefaldende forskel på den måde, hvorledes en stiftamtmand nu opfatter sagen, og hvorledes han gjorde det kun godt 30 år tidligere; og det var ikke alene den verdslige øvrighed, der nu var anderledes forestående, også den gejstlige viste et både fordomsfrit og navnlig humant blik på sagen i den erklæring, som biskop Balle efter kancelliets anmodning afgav.

„Den af stiftamtmanden foreslåede straf kan vel anses at være vedbørlig, efterdi pigen Maren Jensdatter, som løb nøgen ind i kirken, dog, efter forhøret forud, har været advaret af Lars Olsen's hustru, at hun ikke skulde gøre det, og hun i en alder af 13 år vel kunde betænke sådan advarsel, så at 4 dages fængsel på vand og brød er ingen straf, som kan synes for hård, om hun ellers uden skade for sin helbred, efter at have i 4 uger og derover siddet i arrest, kan udholde den; men enken Magdalene Jensdatter, som både med råd og dåd har egentligst foranlediget den skete forargelse, kan billig fortjene at straffes med tugthuset i overensstemmelse med lovens 6 B. 22 K. 3 A.¹, dersom hun ellers ikke, som synes rettest, heller burde anses efter 6 B. 1 K. 13 A.² som den, der har brugt mistænkte kunster og råd til andre, hvorefter hun bør stå åbenbar skrifte og give til næste hospital 2000 lod sølv eller efter yderste formue. Men da hun aldeles intet ejer, må hun efter forord. af 6. Dec. 1743 afsone sin bøde med arbejde i spindehuset og slipper vel ikke med 1 eller 2 år.

¹ De, som forfører ungdommen til drik, dobbel og anden forargelig omgængelse, straffes på deres boslod og forvises byen. Har de ingen boslod, straffes på kroppen med fængsel og arbejde, som forseelsen er til. — ² De, som er sådanne folks medvidere (art. 12 handler om dem, der giver sig af med signen, manen, målen o. s. v.) og deres råd og kunster til sig og andre bruger eller bruge lader, skal første gang stå åbenbare skrifte og give til næste hospital 2000 lod sølv, om de middel dertil har, ellers efter deres yderste formue. Befindes nogen anden gang i samme forseelse, da straffes den ligesom de, der sådan ugudelighed og dårskab øver.

Omend åbenbar skriftemål ikke i almindelighed kan anses for nyttigt, kunde det dog måske i dette tilfælde efterlade gode virkninger for almuen, da præsten derved fik rig anledning at tale imod overtro, som formentlig ved passende undervisning må udryddes. I det mindste om Magdalene Jensdatter ikke skulde stå åbenbare skrifte, førend hun bortføres til Møens Tugthus, måtte dog præsten i Kimmerslev tilholdes næste søndag derefter fra prædikestolen i denne anledning at give passende formaninger, hvilket på grund af lovens 2 B. 9 K. 20 A.¹ synes at kunne tilstedes. At det i mange menigheder må være højligt fornødent, kan blandt andet slutes deraf, at etatsråd Neergaard har måttet udlove 2 rdl. til den, som vilde opsøge pigen, før nogen bekvemmede sig dertil, og den øvrige hob var dog yderlig misfornøjet over karlen, som endelig lod sig overtale.

Det indstilles fremdeles, om ikke pigen, som efter forhøret har bekendt, at hun den næste nat efter sin kirkenløben ikke fandt sig overvældet af sin forrige svaghed, bør hemmelig af tvende koner i menigheden, såsom af degne- og skoleholderkonen, udspørges om sin nuværende tilstand. Befindes hun da, som ikke påtvivles, endnu besværet af sit forrige tilfælde, synes det godt, at hun på sognekstævne blev fremkaldt efter tjenesten på den søndag, da advarsel imod overtro var sket fra prædikestolen, for at tilstå i alles nærværelse, at hendes dårlige foretagende havde aldeles ikke hjulpet hende. Det synes ikke at være vel betænkt af forvalteren at spørge hende herom ved retten; man kan gerne tro, at hun dengang sagde sandt i betragtning af, hvad den blotte indbildning kan virke hos overtroiske gemytter, og at hun ved mindste naturens mindelse, da indtrykket af det foretagende, på hvilket hun havde fæstet sin

¹ Dersom nogen, der åbenbarlig har syndet på et sted og kan ikke så lettelig komme did igen, hvor menigheden åbenbarlig skal forberedes, for adskillige årsagers skyld begærer hjertelig afløsning på det sted, som han da befindes på, kan det hannem og åbenbarligen tilstedes, dog således, at den præst, som er på det sted, hvor synden er bedreven, beskedentlig tilkendegiver den hele sags omstændigheder og lejligheder, at samme person må åbenbarligen afløses, så og beder den sognepræst at gøre det, i hvis menighed han da findes at være. Og når samme person der er afløst, skal sognepræsten den forrige præst tilskrive det hos sig at være forrettet, at han det derefter kan forkynde også åbenbarligen i sin menighed som til at afbede den begangne forargelse på samme persons vegne, hvorpå han på det andet sted havde bekommet afløsning.

tillid, endnu var så levende i hendes sind, straks måtte opvågne og kunde da let undgå sit forrige tilfælde.

Iøvrigt forment biskoppen, at det var ganske overensstemmende med reskriptet til stiftamtmanden og biskoppen i Århus af 16. Juli 1751, at denne sag afgøres ved kgl. resolution uden videre lovmål.“

Der er en for „den oplyste enevælde’s“ tid karakteristisk bestræbelse for at se mildt og forstående på den slags sager, en mildhed, der i dette tilfælde træder tydeligt frem ved de forskellige instansers behandling: den stedlige øvrighed holder den 13 års pige i varetægtsarrest i over 4 uger, den højere verdslige og gejstlige øvrighed tager varsomt på den halvvoxne pige, ikender hende, mest for eksemplets skyld, en kortvarig straf, men derimod den, der har forledt hende, en streng straf; den højeste instans, kongen, nedsætter efter kancelliets indstilling denne sidste straf meget betydligt.

Til stiftamtmanden og biskoppen udgik der nemlig 10. Dec. 1783 skrivelse om, „at vi dem til straf og andre til eksempel haver fundet for godt, at Maren Jensdatter skal hensættes i fængsel på vand og brød i 4 dage og enken Magdalene Jensdatter, som har lokket hende til denne overtroiske gerning, ligeledes at hensættes i fængsel på vand og brød i 14 dage; hvorhos vi vil, at præsten skal kundgøre det af prædikestolen med tillæg af sådanne advarsler og formaninger imod slig forargelig overtro, som en forstandig nidkærhed for religionens ære, forenet med kristelig sagsmodighed, kan tilsige.“

At denne mærkelige kur har haft rod langt tilbage i tiden og bundet dybt i folkebevidstheden, er indlysende, ikke mindst deraf, at præsterne i ældre tider har været vel kendte med den, og ikke alene fundet sig i den, men endog selv været deltagere i den ved at svare med ordene: „Gak bort og gør det ikke mere“; og når det hændte, at en præst var uvidende herom, var straks en af menighedens ældste rede til at udtale det forløsende ord.

Efter velvillige oplysninger fra kyndig side synes denne skik ikke at være kendt, i hvert fald ikke omtalt, uden for Danmark, men at kunne paralleliseres med en række andre overtroiske skikke, i hvilke det nøgne legeme og „navnets magt“ spiller en rolle; men til at vove mig nærmere ind herpå er min viden på det område for ringe.

TO AF MINE LÆRERE

LUDVIG WIMMER (7. 2. 1839—29. 4. 1920)

OG

P. K. THORSEN (28. 10. 1851—23. 8. 1920)

AF

MARIUS KRISTENSEN

DER er ingen grund til her at give en levnedsskildring af Ludvig Wimmer, især efter at Finnur Jónssons smukke mindeord i Vidensk. Selskab er udkommet, men der er god grund for Danske Studier og også for mig personlig til at mindes ham og hans gærning og ikke mindst til at se på den også som forudsætning for P. K. Thorsens.

Da jeg blev student i 1887, var Wimmers bedste tid som universitetslærer allerede forbi, skönt han endnu ikke var fyldt 50 år. Hans undervisning var gleden ind i vanens spor, der var ingen fornyelse hverken af stof eller form; hvad han gav, var med meget få og små undtagelser det samme, som han havde givet adskillige gange tidligere til andre studenterhold. Dette var imidlertid ikke blot en svaghed men også en styrke hos Wimmer. Han havde afsluttet den del af sit arbejde, som hørte sammen med eksamensundervisningen (og i mine studenterår holdt han udelukkende eksamensforelæsninger), hvær enkelt ting havde han taget stilling til, han havde skelnet imellem, hvad der skulde med, og hvad man kunde lade ligge, og Wimmer holdt ikke af at skifte mening. Han var ikke særlig tilbøjelig til at slå noget fast, som der ikke var meget gode grunde for, men havde han slået noget fast, så blev det derved; en tysk videnskabsmand sagde ikke helt uden grund, at når Wimmer sagde „jeg nærer ingen tvivl om —“, så kunde sagen være alt andet end sikker. Men for Wimmer selv var sagen hermed afgjort. Derfor misbilligede han Bugges bevægelighed; om Bugges forandrede opfattelse af et runetegnens betydning på Tune-stenen udtalte han sin forbavselse over,

at nogen kunde opgive sin vel grundede mening fordi en genial Islænder fik et forfløjnt indfald.

Netop på grund af Wimmers hele stilling blev hans undervisning klar i en ualmindelig grad. Han havde i sine bedste år lagt stoffet til rede, og han beherskede dette stof til fuldkommenhed, ligesom han omhyggeligt sørgede for, at intet gik tabt eller blev uklart for hans tilhørere. Jeg ved ikke nogen lærer ved universitetet, der brugte den sorte tavle så flittigt som han. Hans fuldendt klare sprog og fræmstilling, næsten uden et punkt, som havde det mindste uklare ved sig, og hans bestemte fræmhæven af det, det gjaldt om, gjorde, at man gennem hans forelæsninger fik et solidt grundlag for videre studier, hvis man vilde drive sådanne. Og det skadede for så vidt ikke forelæsningsernes indhold, at de var lidt gamle, fordi han næsten helt holdt sig til kendsgerninger og de sikre resultater. Men man savnede den følelse, man aldrig undgik hos Vilh. Thomsen, at sprogvidenskaben befandt sig i en rivende udvikling, ja at hver uge bragte nye fund, ny forståelse, men også nye spørgsmål og ny tvivl. Klarheden og roen hos Wimmer var til dels vunden på livets bekostning; man fik hos ham et godt grundlag for videre studier, men man fik egentlig ingen tilskyndelse til sådanne videre studier.

Gik man så bag ved forelæsningerne til manden selv, så fandt man noget af det samme. Han ønskede, at det store flertal af de studerende ikke skulde indlade sig på videre studier, men holde sig i det væsentlige til eksamensomfanget, indtil eksamen var overstået; når dette var gjort, kunde de selv om, hvorvidt de vilde gå den videnskabelige vej, eller den praktiske skolevej; han kendte selv bægge af erfaring, og jeg er ikke vis på, at han ikke havde de behageligste minder fra sin skoleundervisning, da han utvivlsomt må have været en fortrinlig lærer. Han lagde meget mere vægt på fagets almindennende side end på det særlig faglige, men indenfor det faglige krævede han sikker kundskab, så langt fordringerne gik; det var mere kvaliteten end kvantiteten, der gjaldt hos ham. Hans egen viden var både bred og grundig fra tidligere tid af, og han fulgte også noget med i det ny, men han stod alligevel ikke i noget rigtig nært forhold til det. Det var jo i lyd-studiets glanstid, men Wimmer havde i tide opgivet at komme helt med i alt dette ny, som han dog delvis selv havde ført andre ind i; han havde opgivet det for at samle sig om én stor opgave, be-

handlingen af de danske runemindesmærker, den opgave som han jo også løste så niesterligt.

Det var vel det, der for Wimmer som videnskabsmand blev hans lykke, at han havde brugt sine unge år til at skabe sig et bredt sprogligt og alment grundlag for et enkelt i og for sig ensidigt arbejde, som han så, om end med afbrydelser, helligede hele den sidste halvdel af sit arbejdsliv og gennemførte efter en nøje gennemtænkt og modnet plan uden at se til højre eller venstre. Og sådan syntes han vist også, at vi yngre skulde lægge vor plan, først skaffe os de grundlæggende kundskaber og det ikke på for snævert et område, men uden at fordybe os i de faglige enkeltspørgsmål i altfor høj grad, og så derefter vælge vor vej. Når jeg nu tænker tilbage på mine samtaler med ham, synes jeg jeg kan skønne, at det var meningen, men dengang forstod jeg ham næppe rigtig. Måske var det dog netop tanker af lignende art, der fik mig til at vælge historie til bifag, skönt dette ansås for det sværeste bifag, for at undgå at blive for ensidig i mine studier, og jeg er sikker på, at han billigede dette valg. Det var også et udslag af hans lyst til at føre de unge ind i det menneskelige, når han indbød studenter til fest hos sig sammen med professorer og yngre videnskabsmænd. De skulde få et indtryk af deres lærere fra den menneskelige side, som for ham betød mere end den videnskabelige. Det var i det hele en af de smukke sider ved Wimmer, at han gerne tog sig af de unge og hjalp dem med råd og dåd, hvor han kunde, så længe han var i sin fulde kraft. Og det skal også siges, at det træk hos ham, at han meget vanskeligt gik med til noget nyt i videnskaben, ikke fik ham til at stille sig uvilligt overfor andre, der gik veje, han egentlig ikke begreb eller yndede. Han skal have været en hidsig stridsmand i sine yngre år. Det kender jeg ikke af egen erfaring, men jeg har hørt ham vise en gammel modstander retfærdighed ved offentlig lejlighed, og jeg ved fra ham selv, at han engang, da det truede med brud mellem nordiske sprogmænd, bad Bugge hjælpe sig med at mægle, så samarbejdet blev opretholdt, ligesom jeg ved, at han mere end én gang er trådt i skranken for fraværende, som ikke stod ham særlig nær, når han syntes de blev miskendt af andre.

Sådan som Wimmer var, gjorde han en gerning, der betød meget for de unge, og selv om mange af dem ikke var blinde for, hvad han manglede, så de op til ham som den kundskabsrige,

grundige og dannede lærer, der altid søgte at give dem det, han mente de havde brug for, og samtidig som den betydelige videnskabsmand, der på sit særlige område stod med en myndighed som næsten ingen anden. Hans sans for kendsgerningerne skadede dem såvist ikke, selv om de ikke kunde nøjes dermed, men søgte at forstå hvad der lå bagved. Dær blev han ikke deres vejleder, men det var på grundlag også af hans viden, de søgte fremad.

Hoffory og Söderberg blev de første af hans lærlinge på det sproglige område, der søgte bagved. Jeg skal ikke her komme ind på deres arbejde, som jo også falder udenfor det område, der særlig er vort tidsskrifts. Men jeg tror, at allerede de kom ind på ting, som Wimmer egentlig ikke billigede, selv om han blev ved at følge dem med interesse på deres vej.

I min tid var det P. K. Thorsen, som i den nordiske og særlig i den danske sprogvidenskab var uroen. Hans udvikling havde været så afvigende fra det almindelige, at det ikke er underligt, at hans virksomhed også blev det. Da jeg kom til København, var ikke blot Wimmers navn men også hans arbejde kendt for mig. Hans afhandling om runeskriftens oprindelse og udvikling havde jeg læst allerede i min første latinskoletid, og hans „Fornnordisk formlära“ havde jeg ejet og benyttet i adskillige år. Thorsen kendte jeg intet til, men der var vist ikke gået mange dage ind i det første semester, inden jeg stiftede bekendtskab med ham gennem Rasmus Thomassen, den samme, hos hvem jeg lånte Noreens grammatik og hørte om Bugges undervisning. Thorsen var dengang 36 år, akkurat dobbelt så gammel som jeg selv, og en kendt mand i filologkredsene. Noget af det første jeg mindes om ham, hænger sammen med hundredårsdagen for Rasks fødsel. Han var da harmfuld over, at en festartikkel havde slået ned med køller den gamle tro, at Rask talte så mange sprog „til dels bedre end de indfødte“. Selvfølgelig var det noget sludder — „sludder“ var et af Thorsens yndlingsudtryk —, men der var ingen mening i på festdagen at hæfte sig derved i stedet for at fremhæve, hvad Rask betød. Det varede ikke længe, før Thorsen blev en af mine nærmere venner, og det blev særlig folkemålstudiet, som kom til at knytte os sammen. Jeg ser, at jeg allerede i mit første studenterår har afskrevet hans „Visitatsbog“, en samling af de i det danske skriftssprog hyppigst forekommende ord, ordnede efter lydligheden,

som han brugte til grundlag, når han udsurgte folk om dialekt-ejendommeligheder.

Thorsen var som sagt ejendommelig, og han havde haft en ejendommelig udvikling. Han var en husmandssøn fra Sejerø. Som barn gjorde han ligesom andre børn sine første sproglige iagttagelser, og det ser ud til, at hans fader også har haft sans for sproglige forhold, ligesom han også allerede som barn fik sans for historisk læsning, ved at finde Grundtvigs oversættelser af Sakse og Snorre i skolen. Han har været et af de børn, der hunger efter læsning, men der var ikke råd til at komme ind på nogen videregående skole. Først efter at han havde været møllersvend og skibskok kom han ind på Gedved seminarium, hvor han fandt forstående lærere i Bojsen og Martin Kristensen, og kammerater som han stadig følte sig knyttet til. 24 år gammel tog han skolelærereksamen (1875), men allerede inden den tid havde han begyndt at gøre optegnelser om jyske folkemål efter sine kammeraters meddelelser. 1877 blev han andenlærer i Pedersker på Bornholm, hvor han lærte en ny og ganske forskellig form for dansk folkemål at kende (og drøftede alskens brændende spørgsmål med sin sognepræst Henning Jensen). Her besluttede han at gå helt over til sprogstudiet og gav sig til på egen hånd at forberede sig til studentereksamen. Han kendte ialfald af navn rektor H. H. Lefolii i Viborg, og til ham sendte han sine latinske stile, en stilebog ad gangen, til rettelse. Da han ikke længer kunde klare sig uden vejledning, flyttede han til København, hvor han i 1883 tog studentereksamen. Nu tog han for alvor fat på sit fagstudium, de nordiske sprog og særlig det danske sprog med dets historie og dialekter og kom med i den kreds af unge, som i disse år skabte nyt liv i det filologisk-historiske samfund. Endnu i sine studenterår skrev han ikke blot sine „Bidrag til nørrejydsk lydlære“ (1886) og „Sprogarten på Sejerø“ (udg. 1894), men også sin lille indholdsrige „En række fortidsformer og fortidstillægsformer af svagtløbende udsagnsord i dansk“ („Opuscula Philologica“ 1887) og holdt i filol.-hist. samfund en række foredrag, især det fortræffelige „Nogle punkter af den danske sproghistorie“ (31. marts 1887), men også om dialektforhold paa Møn og Bornholm. Da han i efteråret 1890 tog sin magistergrad (sammen med Ida Falbe-Hansen), var han allerede en anset videnskabsmand, uddannet i Wimmers og Vilh.

Thomsens skole, men samtidig stærkt påvirket af Lyngbys og Madvigs skrifter.

Man dömmet dog urigtigt om Thorsens studier, hvis man kun holder sig til, hvad han har skrevet om. Hans læsning var adskilligt mere omfattende, og han læste i den tid hurtigt og med godt greb på at få fat på det væsentlige. Svensk sprogvidenskab og folkemålsgranskning, som da var i stærk opgang, fulgte han nøje, og sprogfilosofien havde allerede da hans store interesse.

Han havde vist til hensigt nu at samle sig om én stor opgave: det danske skriftsprogs fuldendelse efter bogtrykkerkunstens indførelse. Han udarbejdede en kronologisk fortegnelse over danske bøger fra 1550 og opad (som fortsættelse af Bruuns), men den er formodentlig gået tabt ved den ildebrand, der senere ødelagde en stor del af hans samlinger. For middelalderens vedkommende syntes han nemlig at sprogudviklingen lå nogenlunde klar, men den følgende, langt rigere litteratur havde man endnu kun ufuldstændigt undersøgt. Dette blev også lige til hans død det arbejde, han stadig vendte tilbage til. Men netop dette arbejde førte ham ind på andre ting. Det varede ikke længe, inden han var klar over hovedtrækkene i tidens lyd- og bøjningsforhold, og det blev da ordforrådet, som fængslede ham. Han prøvede på at fastslå, hvor man første gang kan påvise den slags ord, som sjældent forekommer i litteraturen, men så meget hyppigere i den daglige tale, og hvorledes det går til, at et ord går ud af litterær brug. Men dette førte videre, til spørgsmålene om, hvorledes sproglige forskelle opstår, hvorfor forandringer indtræder, og hvorledes sproglige skel er at forklare.

Indtil omkr. 1890 havde Thorsen væsentlig arbejdet med kendsgærninger — håndskriftformer, litterære trykte former og folkemålsformer — uden at gøre noget skarpt skel imellem dem. Den første udglidning fra denne vej er, at han begynder at hævde, at det litterære sprog nu er en helt anden ting end det var fra først af, idet det nu har en fælle i det dannede talesprog (rigsmålet), men dette er en ret moderne opfindelse. Første gang denne Thorsens opfattelse fræmsættes offentligt, er nok i min „Bidrag til den jyske litteraturs historie“ (Dania II, 1892), hvis indledning er skrevet under stærk indflydelse af Thorsen, som jeg boede i hus med og daglig talte meget med. Dengang var det kætteri; nu er vist alle enige om, at det forholder sig således. Men deraf følger

en dobbelt slutning: Så længe skriftsproget går sin egen vej uden at ledsages af et tilsvarende talesprog, er skriftsproget overhovedet ikke brugeligt til at bevise, hvilke ord og former der levede i det talte sprog, da det vi træffer kan være overleveret gennem slægtled på papiret udenom talesproget, — og fra det øjeblik da et rigsmål står ved siden af skriftsproget, får dette rigsmål en dobbelt oprindelse, dels fra de ældre talte former af sproget, dels fra skriften, så både ord og former, der forlængst har været døde i det talte sprog, kan komme ind i det igen og således bryde den ensartede sammenhæng i sproget.

Det bliver derfor nu en af Thorsens opgaver at skelne mellem det, der er fortsat i sproget ad mundtlig vej, og det, der på den ene eller den anden måde har passeret skriften for at nå til talen. Til dette skelnearbejde medførte han en fortræffelig hjælp i sit udstrakte kendskab til folkemålene, hvad man i dem siger, og hvad man kan sige (men dog sjældent siger), og hvad man forstår, men aldrig siger. Med dette kendskab går han nu til studiet af reformationstidens skriftsprog og prøver på ud derfra at bedømme ordforrådets udvikling. Han har set meget nyt i så henseende, har også meddelt noget deraf til andre, men han fik aldrig sit værk herom færdigt, det ligger i sedler efter ham, forhåbentlig i en sådan stand, at andre kan bruge det. Den danske ordbog af lignende art og omfang som Pauls tyske, som han i mange år tænkte at udgive, kom aldrig længere end til tanken.

Det næste blev hans tvivl om årsagerne til sprogforandring. Endnu i 1892—94, da han arbejdede med „glidning og spring i sprogudviklingen“ (Filol.-hist. samfund 17. april 1892, 13. marts 1893, Festskrift til Vilh. Thomsen 1894), slog han sig til tåls med, at den organiske lydudvikling var noget naturligt; endnu var det kun analogidannelser o. lign., han syntes måtte have en særlig grund: — formen, der afløses, må være død i det talte sprog, før den kan afløses af en analogisk dannet. Jeg er ikke vis på, at Thorsen nogensinde helt fattede, hvor stor en del af forandringerne der er analogisk fræmkomne, men han vidste ialfald at det var mange flere end folk i almindelighed tænkte sig, så han vidste nok også, at hans opfattelse var revolutionær. Om den er helt rigtig, er et andet spørgsmål; jeg kan ialfald ikke slå mig til ro med denne opfattelse som enegyldig. Men at der er noget rigtigt i den, tvivler jeg ikke om.

Thorsen blev imidlertid ikke stående herved. „Hvordan kan det gå til, at det danske sprog forandrer sig så voldsomt fra oldtiden til o. 1400, medens vi ingen lydforandringer kan påvise i det efter den tid?“ Dette spørgsmål, som forøvrigt tilspidses endnu mere, ved at 1400 ændres til et endnu tidligere årstal, krævede sin besvarelse. Den første blev, at skriftsproget bandt, så sproget ikke længer kunde udvikle sig frit. Denne besvarelse må Thorsen have fundet temmelig tidlig, for jeg husker fra et selskab hos Wimmer, at Thorsen spurgte en Islænding, om der var dialekter på Island. Wimmer sagde da gemytligt sådan noget som: „Ja, Thorsen tror nok ikke der er dialekter andre steder end i Danmark“. Thorsen blev næsten vred, men svaret viser, at Wimmer ikke forstod, hvad der lå bag ved Thorsens spørgsmål. Thorsen mente, at et sprog som Islands, der næsten fra første færd har haft et rigt skriftsprog, derved har været så bundet, at det ikke har kunnet spalte sig, og han spurgte for at få at vide, om hans slutning nu også var rigtig.

Slutningen er nu ikke helt rigtig; selv om dialektforskellene på Island er små, er der dog nogle. Men Thorsen blev heller ikke stående her, han tilspidsede som allerede nævnt spørgsmålet ved at drage grænsen for nyudviklingerne endnu længere tilbage, så den væsentlig kom til at ligge før bogsprogets opkomst. En tid var han inde på tanken om runesprogets betydning, men den opgav han vist igen, da Wechsslers bog „Giebt es Lautgesetze“ gav det svar, som i det væsentlige tilfredsstillede Thorsen: at lydændringer næsten aldrig optræder i et sprog uden en af to betingelser, enten at to folk i betydeligt omfang er blandede mellem hinanden under dagligt samkvæm, eller at et rigssprog fortrænger en dialekt.

Thorsens mistro til den skriftlige overlevering blev ikke ringere med årene, og hans tvivl overfor en sprogvidenskab, der væsentlig bygger på skriftlige overleveringer var grundfæstet. Den var vel også overdreven, men den var nyttig og befrugtende for dem, han drøftede sådanne spørgsmål med. Som den bestandige tvivler tvang han os andre til atter og atter at prøve, om det nu virkelig også kunde være rigtigt, hvad vi havde lært eller mente at have udfundet.

Fra sine sprogstudier førtes Thorsen ind i andre undersøgelser. Det vigtige bebyggelsesspørgsmål var han gentagne gange inde på, men desværre er det vist umuligt at redde andet end enkelte an-

tydninger for efterverdenen. Thorsen virkede mest mundtlig, han talte så med den ene og så med den anden, og tiest om andet end sin videnskab, men tit også om den. Han virkede som Sokrates mest i samtaler, sjældnere i foredrag, sjældnest med en afhandling, som virkelig blev færdigskrevet. Men han virkede på den måde stærkt på alle sine samtidige indenfor det nordiske sprogstudium i Danmark lige fra sin første studentertid til kort før sin død. Gennem mere end tredive år øvede han stærkere indflydelse på vor sproghistoriske opfattelse end nogen af de officielle lærere.

Man kan ikke lade være at tænke på, hvor meget der kunde have været vundet for Thorsens arbejde, som nu for en stor del kun gennem hans disciple kan komme til eftertiden, og også for ham selv, hvis han efter Sábys død var blevet knyttet til universitetet. Måske var det gået ligesådan alligevel, for han var allerede dengang mærket af den sygdom — sukkersyge — der lagde ham i graven. Men det kunde også tænkes, at han ved at være nødt til at samle sig om bestemt arbejde kunde have givet os mere til brug i framtiden, og at måske også hans urolige søgen kunde have fundet mere tilgængelige veje. Der var ialfald noget underligt i, at en så betydelig kraft, som netop i en særlig grad havde lyst og ævne til at påvirke de unge, ikke blev taget i brug på den måde, der dog måtte være den naturligste. Jeg er ikke blind for, at Thorsen var meget af en særling allerede i halvfemserne, men der har været andre særlinger ved universitetet, som man nødigt vilde have undværet dær. Ved kundskaber og ævner var han efter Sábys død mere end nogen anden selskrevet til at arve hans plads, og jeg kan ikke se rettere, end at her er begået en undladelses-synd, hvis følger ingen kan bedømme. At skuffelsen over at han dengang blev forbigået har bidraget til at svække hans arbejdslyst, kan der næppe være tvivl om.

FRA SPROG OG LITTERATUR

TO SMÅTING

I. Eller.

I Holbergs Ellefte juni III. 6 står „En marks penge eller tre“. Jeg formoder at dærmed menes blot 'omtrent tre mark', hvad vi ellers udtrykker ved 'en tre marks penge' med det trykløse *en* foran en omtrentlig talangivelse, og jeg antager at det stammer fra hollandsk eller neder-tysk. I samme stykke I. 1 står der i den hollandske replik: „Het sall op een daeler of tien niet aenkomen“, hvortil Liebenberg gir noten „of tien] eller ti“, hvor det jo ganske visst er rigtigt at det betyder ordene i sig, men hvor Liebenberg dog sikkert har oversat den egentlige hollandske tyd av slige forbindelser, idet fx *een gulden of zes (of vijf)*, osv ikke betyder valget mellem een og sex (fem osv) gylden. men blot 'omtrent 6 (5 osv) gylden'. Denne på hollandsk yderst almindelige anvendelse fandtes også tidligere (på reformasjonstiden) på tysk: *ein jahr oder drei, ein gülden oder zwanzig*, osv. (sml. Gabelentz, Sprachwissench. 60).

II. Som.

På förste plads under ordet *som* i Ordb. for folket står „som en is. ubestemt el. rund tidsangivelse“ med exemplet „han håbede at komme hjem som (= omtrent) på torsdag“. Dette er sikkert ikke rigtigt: der ligger slet ikke noget omtrentligt i angivelsen. Hvad det kommer an på, får vi fat på ved at lægge mærke til, at vi slet ikke kan sige i ligefrem meddelelse i præsens (om det fremtidige): „han kommer som på torsdag“. *Som* er et middel til i indirekte tale at angive at man forskyder en tidsangivelse til een der står i forhold til det nuværende øjeblik. Altså, når A mandag den første siger.

1) Jeg håber at komme på torsdag otte dage.

2) Jeg kommer på søndag,

vil B mandag den 8de fortælle dette på følgende måde:

1) Han sae at han håbede at komme som på torsdag.

2) Han vilde komme som igår.

Som bruges altså her for at forebygge den misforståelse at A selv skulde ha sagt: „Jeg kommer på torsdag“, da dette vilde være torsdag den 4de, og således i alle tilfælde.

Jeg finder et litterært eksempel i Goldschmidts Poetiske skrifter 1897, VI s. 307 (i et brev, hvor der lidt før har stået: „Vel, sagde jeg! men så burde vi rejse strax“, hvad han imidlertid siden opgiver): „da lieutenanten så meget venlig spurgte, om jeg kom om aftenen, følte jeg heller ingen hast, men mente, vi kunde rejse som idag“. — Her er den direkte tales *imorgen* på den angivne måde dagen efter blevet til *som idag*.

Er denne ejendommelige anvendelse av *som* tidligere blevet iagttaget? Jeg veed det ikke; men er den det, kan den ærede redaksjon jo la vær at trykke min lille notits.

Otto Jespersen.

LIDT OM AAGE-OG-ELSE-UISEN

I.

Den smukke Gengangervise om Aage og Else (D. g. F. Nr. 90, II S. 492) findes i to Former, en kortere paa tretten Vers og en længere paa fire og tredive. Den kortere Form findes i et ældre Haandskrift, men paa et indklæbet Blad, som ifølge Svend Grundtvigs Mening ikke kan være skrevet tidligere end Aar 1700. Den kortere Form har været bedst kendt; det var sikkert den første Folkeviser, der hørtas paa vor Nationalscene (i „Axel og Valborg“); der blev komponeret smukke Melodier til den af Weyse og Øhlenschläger, og den har været sunget i mange danske Dagligstuer. Den er ogsaa den æstetisk mest tiltalende.

Den længere Form, som findes i et Haandskrift fra det syttende Aarhundrede, har været kendt og benyttet af Abrahamson, men er i sin Helhed først trykt i D. g. F. Da Svend Grundtvig optog den, stod han endnu paa det Standpunkt, at han antog de fyldigere Former af Viserne for de ældste, mens de kortere havde lidt under Gengivernes Glemsomhed, og han satte derfor den længere Form som A. og den kortere som B. Den længere har ogsaa visse interessante Træk. Den har saaledes den sjældnere forekommende Strofeform med Forkortelse af anden og fjerde Linie; den har, hvad den kortere Form savner, et Omkvæd, og den har, hvad mere er, et helt Omkvædsvers. Det er dette, som her skal omtales. Det lyder saaledes:

Der sidder tre møer i buret,
de tu slynger guld;
den tredje hun greder sin festemand
under sorten muld.
For hun haffuer troloffnet den rige.

Det maa nu straks bemærkes, at Opskriften i det hele ikke er videre god; saaledes er Versene om Hanerne helt forkvaklede, og især er Forkvaklingen gaet ud over Omkvædsverset. I selve Omkvædslinien har Sv. Grundtvig og Axel Olrik været enige om at forandre „den rige“ til „den Ridder“. Men der er aabenbart flere Ting, der bør ændres.

Ved Siden af de to Møer, der spinder Guld, sidder den tredje, som græder — o: begræder — sin Fæstemand under sorten Muld. Jeg ved nu ikke, om „græde“ nogensteds i Folkevisen bruges i Betydningen „begræde“, men i hvert Fald passer det ikke videre godt her; thi hun *begræder* ikke blot sin Fæstemand, hun græder ham *op af Graven*. Det bør da sikkert hedde; „hun græder sin Fæstemand af sorten Muld.“ Det er jo en hyppig Foreteelse, at et almindeligere Udtryk sættes for et sjældnere, og da nu „under sorten Muld“ forekommer ret ofte i Folkevisen, er det forstaaeligt, at det sættes i Stedet for det sjældnere: „af sorten Muld.“

I den anden berømte Gengangervise: „Moderen under Mulde“ finder vi et Vers (D. g. F. Nr. 89 E, II. S. 483 o. fl. a. St.) om de tre smaa Børns Sorg, der med forskellige Variationer lyder saaledes:

Den ene græd Taarer, den anden græd Blod,
den tredje græd Moderen af sorten Muld.

Altsaa: der er Grader i Sorgen; den dybeste Sorg har en saadan Magt, at den kan udvirke, hvad ingen anden menneskelig Virksomhed formaar: den kan kalde de døde op af Graven. Det er med en saadan Sorg, Jomfru Else sørger over sin Fæstemand. Ved hendes Side har saa den gamle Digter stillet to Veninder, der sikkert tror, at de udretter mere. I en af de svenske Former af Visen findes et Indledningsvers, der giver Tanken endda nok saa tydeligt som den danske (D. g. F. II S. 492):

I väfve silke, och I spinne gull:
en fästmö gråter sin fästeman ur svarta mull.

Endnu et Ord i Omkvædsverset bør maaske forandres. Det hedder i Opskriften:

For hun haffuer troloffuet den rige (Ridder).

Men Jomfru Else græder jo dog ikke, fordi hun har trolovet ham, men fordi hun har lovet — elsket — ham. Verset kommer da til at lyde saaledes:

Der sidder tre Møer i Bure(t),
de to slynger Guld,
den tredje hun græder sin Fæstemand
af sorten Muld.
For hun haver lovet den Ridder.

II.

De to berømte danske Gengangerviser har haft en højst forskellig Skæbne. Mens Visen om Moderen under Mulde er bevaret i rig folkelig Tradition lige til vore Dage, synes Visen om Aage og Else slet ikke at være funden i Folkemunde. Men i Litteraturen har deres Skæbne været anderledes. Der har Moderen under Mulde, foruden Rahbeks Omdigtning „Den fromme Fru Signe paa Sotteseng laa“, vistnok ikke sat sig andre Spor i Litteraturen end som et af Hovedmotiverne i „Svend Dyrings Hus“.

Aage-og-Else-Visen derimod, eller rettere dens Emne, møder vi til de forskellige Tider.

Mægtigt gribende er Sagnets Udformning i andet Kvad om Helge Hundingsbane, hvor Mødet mellem Helge og Sigrun svulmer til en Jubelhymne over Elskoven, „hin vældige Attraa“, der mægter at slaa Bro selv over Dødens Svælg. I vilde hedenske Billeder udsynger Sigrun sin Fryd over Mødet med den elskede; hun sammenligner den med Rovfuglenes Glæde, naar de efter at være gennemisnet af Natteduggen omsider ser Solen staa op, og hun reder sit Leje i Højen ved den døde Brudgoms Side, mens han jubler: „Nu er der intet, der ej kan ventes, naar du, den levende, sover i den døde Fyrstes Arm.“

Helt anderledes er Emnet opfattet i vor Vise, der — hvor gammel eller hvor ny den saa er — i hvert Fald er fra den kristne Tid. Her er ingen Elskovsjubel, end ikke Gensynsglæde. Fæstemøen vil ikke aabne Døren for sin Fæstemand, før han nævner Jesu Navn, og han gør alt hvad der staa i hans Magt for at hun ikke skal følge ham i Graven. Her er kun Sorg og Længsel efter Gravens Fred fra begge Sider.

Men Tiderne skifter, og Opfattelsen af Digtingen skifter med dem. Et helt nyt Syn møder os i Bürgers berømte Ballade „Lenore“ (1774). Her er den altovervældende Sorg set som en *Synd imod Himlen*. Forgæves advarer Moderen sin Datter mod at gaa i Rette med Gud: „was Gott thut, das ist wohlgethan!“ Lenore vil intet høre om at holde Maade, og til *Straf derfor* kommer saa den døde Fæstemand og tager hende med i Graven. Dødsridtets Gru er malet med en imponerende Kraft, som var hidtil ukendt i Digtingen, og Balladen staa da ogsaa som et litterært Monument. Men det kan ikke negtes, at den bærer vel tydelige Mærker af Tidens Krav til Digteren om at moralisere. —

I Slutningen af det attende Aarhundrede blev dansk Litteratur beriget med en Omdigting af Aage-og-Else-Visen. Det var den unge Digter N. Weyer, hvem Visen „forekom at bære saa stort et Præg af Alderdommens Simpelhed, at have saa mange melankolske Skønheder, . . . at han troede, endog kun ved en maadelig Politur, at kunne gøre den underholdende og læseværdig for Mængden.“

Digtet er saa karakteristisk for Tiden baade ved sine naivt-rationalistiske Misforstaaelser af Folkevisens enkelte Udtryk og ved hele det Billede, det giver af hvad man dengang forstod ved Politur og fin Smag, at her skal hidsættes nogle Vers:

Hr. Aage var saa giæv en Ridder,
Han reiser over saltten Sø
Til Jomfrubuur, i hvilket sidder
Saa mangen væn og faver Mø.

Forfatteren tænker sig aabenbart Jomfruburet som et Udstillingslokale for unge og fagre, giftefærdige Jomfruer. Ridder Aage sætter dog som det synes mindre Pris paa Ungdom og Fagerhed end paa det mere solide, thi det hedder videre:

Til Jomfru Else han mon beile,
Hun havde baade Sølv og Guld,
I Bryllup kun en Dag mon feile,
Saa synker han i Gravens Muld.

Da Jomfru Else sligt fik høre,
Tildøde blev hun sorrigfuld,
Og det kom snart for Aages Øre
Hen under Gravens sorte Muld.

De næste Strofer i Folkevisen har trængt mest til Politur:

Det var ridder her Aage,
tog kisten paa sin bag,
saa lakker hand til jomfruens bure
sig self til megen umag.

Hand klapped paa døren med kiste,
fordi han hafde ey skind:
osv.

er blevet til:

Zephirer standse med at vugge
Den nys indslumrede Natur,
En hellig Nat — hvert Straa mon dugge,
Og Geisten gaar til hendes Buur.

Med Knokler klapped' han paa Dørren,
Han mangled' baade Kiød og Skind,
„Du tøver, Jomfru Else! førend
Din Fæstemand du lukker ind.“

Men straks efter Aarhundredskiftet indtræder Strømvendingen med Øhlenschlägers Gennembrud. Han optager den gamle Vise i sin Digtning ganske som den lyder, uden Spor af „Polutur“, og oplader derved Folks Øre for Forskellen mellem ægte og uægte. Og hermed er da givet det Syn paa vor Folkeviseskat, som skal blive det raadende i hele det følgende Aarhundrede.

Ida Falbe-Hansen.

SPØRGSMAALET OM DANERNES NAVN

I „Danske Studier“ 1920 har Viggo Brøndal skrevet en interessant Studie over Danernes Navn. Som han fremhæver, har den mere indgaaende Drøftelse af Navnets Ophav hidtil været overladt til Udlændinge saasom Sophus Bugge, Grienberger, Noreen og Wadstein, idet herhjemme højt regnet Axel Olrik har ydet Tilløb dertil gennem sin Artikel hos Salmonsens og et Afsnit om „Dannerne ved Aar 500“ i „Danmarks Heltedigtning“.

Brøndal har nu for Alvor villet rejse Spørgsmaalet herhjemme, og alene dette er fortjenstfuldt. Han har da ogsaa leveret en Afhandling, der ligesom Wadsteins „Namnet Danmark“ (i Göteborg Högskolas „Inbjudningsskrift“ 1918—19) er værdifuld ved sin righoldige Stofsamling. De to hernelvnte Afhandlinger vil danne Udgangspunkt for videre Studier og Fremstillinger. Der mangler nu væsentlig blot, at en Forsker vilde give et encyklopædisk Sammen drag af det i dem meddelte Hjemmelstof og Literaturstof. Eller ogsaa kunde hele Spørgsmaalet gøres til Genstand for en udførlig Monografi, maaske som Prisopgave el.l.; noget saadant kunde være passende som Minde om Danmarks delvise Genforening med Sønderjylland. Blot bør Opgaven ikke udsættes for ensidig filologisk Løsning; thi vore skolede Ordforskere turde sædvanlig være for lidt hjemme i de særlig etnologiske Synspunkter, der her nødvendig maa gøres gæl-

dende. Opgaven kan kun løses ved Samarbejde mellem Fagmænd af flere forskellige Retninger.

Hvad nu først Forholdet mellem Folkenavn og Landsnavn gælder, saa stiller Brøndal sig afgjort paa det af P. A. Munch, Bugge, Olrik og Undertegnede hævdede Standpunkt, at Danmark er afledet af Daner, ikke omvendt Daner af Danmark. Denne hans Stillingtagen bør hilses velkommen; der tiltrænges Indsigelse mod Noreens Lære om Daner som „Forkortning af Danmark“, da den nylig har faaet virksom Støtte gennem Wadstein; ifølge Fodnote hos Brøndal S. 30 har Noreen paa sine Forelæsninger i København 1920 fastholdt sin Teori. Imidlertid burde Brøndal noget stærkere have understreget sin Afstandtagen, og foruden til „Spridda Studier“ burde der have været henvist til en Udtalelse af Noreen hos Schück i „Upsala Univ. Årsskrift 1907, Program 2“, S. 5, hvor man faar hele Teorien in nuce, idet Folkenavne ligefrem en gros afledes af Landsnavne. Brøndal synes ikke at kende min Imødegaaelse i Artiklen „Kortetypens Aldersrang“ („Nordisk Tidsskr. f. Filologi“ 1919, Særtryk S. 15), som burde have været nævnt snarere end min korte Artikel i „Jyllandsposten“ 3. Marts 1919. Her citerer jeg først hele det nævnte Stykke af Noreen og paaviser dernæst, hvordan hans saakaldt „sekundære Folkenavne“ aldeles regelmæssig viser sig at være afhjemlet Aarhundreder eller Aartusender forud for de saakaldt „primære“ Landsnavne. Jeg paaviser yderligere det uholdbare i Noreens Pligtkrav, at et Landsnavn, dannet af et Folkenavn, maa have genitivisk Type, altsaa som oldeng. Dena-mearc, ikke som oldn. Danmørk; tværtimod er i de gottonske Dannelser fra før 500 den genitiviske Type aldeles uhørt (ældste Exempel: et enestaaende gotisk baurgs-vaddjus, „Borge-væg“). Til disse Paavisninger, som jeg har tilstillet Noreen, har han hidtil, saavidt jeg kan skønne, ikke taget Hensyn. Det vil derfor være nødvendigt at tage skarpere fat for at forebygge, at han yderligere danner Skole med at stille Forholdet paa Hovedet.

Jeg kommer derefter til Brøndals egen Videreførelse af Drøftelsen.

Efter en omhyggelig Gennemgang og Vragning af tidligere foreslaaede Tydninger naar han til det Resultat, at Daner maa udledes af et gammelt Ord for „Bue“, altsaa vil sige „Bueskytter“.

Denne Tydning er fonetisk næppe mindre plausibel end forskellige af de hidtil foreslaaede. Men mere plausibel er den næppe heller. Og fra Ordhistoriens Side kan der rejses en væsentlig Indvending imod den. Naar man med iøjnefaldende Ret afleder Saxer fra et Vaabennavn, og mere problematisk forklarer Angler og Langbarder paa tilsvarende Vis, saa har disse Tydninger en væsentlig Støtte i den Omstændighed, at „Sax“, „Angelkrog“ og „Helle-bard“ den Dag idag er velkendte Redskaber. Men den „Bue“, der skal fjæle sig i Danernes Navn, er et af Ordbøgernes „Stjerneord“, og selvom det maaske lykkes Brøndal at paavise stærk Kulturindflydelse i Danmark fra Skyterne, er dermed ikke givet, at de har bragt os netop deres Bue, hvis skytiske Navn *dan- forresten endda er et „Stjerneord“ ogsaa hos Skyterne selv. Den hele Kæde er

med andre Ord lovlig problematisk. — Dermed vil jeg ikke sige, at jeg regner Muligheden for at finde „det manglende Led“ for udelukket. Exempelvis havde man i Aartier nøjedes med at sammenstille det danske Helligdomsnavn Lejre med et udenlandsk hlei pros, inden Edv. Lehmann leverede den slaaende rigtige Sammenstilling med de danske Høstvognes „Lejrer“, se min Bog „Hjemligt Hedenskab“ 232.¹ Saaledes vil der ogsaa ved nærmere Eftersyn kunne vise sig et uanet Gemmested for dansk *dan- „Bue“; men saa længe det ikke er fundet, vil jeg lade det ligge, og hermed forlader jeg Drøftelsen af Danenavnets Tydning.

Hvad det for mig i første Linje gælder om, er ikke Etymologi, men Etnologi og Geografi. Og paa disse Punkter mener jeg, at Brøndal følger Trop med de fleste Filologer; han er for ensidig Filolog.

Vi kommer først til Spørgsmaalet om Navnets Ophavstid. Naar Brøndal vil aflede Daner af et Vaabennavn, er det, fordi han vil forklare Navnet ud fra Afhjemlingstidens Forudsætninger. Afhjemlingstiden er c. Aar 500, dvs. det er Folkevandringstiden, i hvis Aandsliv Vaabendyst spillede afgjort første Rolle. Det hedder, Særtr. S. 35; „Ligesaa lidt som Navnet Daner bør tydes ud fra Rigsnavnet, der i vore Kilder er 400 Aar yngre, ligesaa lidt bør det henføres til ældgamle Perioder som f. Ex. den indo-europæiske eller ur-germanske.“ Brøndal citerer Særtr. S. 27 Bugges Ord: „Selve den sproglige Karakter af Navnet Daner viser, at dette Navns Oprindelse tilhører en Tid, der ligger langt, ja, jeg vover trygt at sige, sikkert 1 Aartusind forud for den Tid, fra hvilken vi først finder det optegnet“. Denne Opfattelse vrages, thi, siger Brøndal: „Var Navnet imidlertid saa gammelt, vilde det være uforklarligt, at det ikke nævnes en eneste Gang af de græske eller romerske Geografer eller Historikere i de 1000 Aar fra 500 før til 500 efter vor Tidsregnings Begyndelse, — skønt flere af disse har endog mange germanske Folkenavne“.

Hele denne Fremstilling er typisk filologisk. Brøndal taler om Afhjemlinger efter et talmæssigt Skøn, som det kan faas fra en Ordbog; men han glemmer at undersøge Afhjemlingernes geografiske Fordeling. Derved bliver hans Slutninger aldeles værdiløse; vi skal nu se det ved nærmere at gennemgaa vore Hovedkilder.

- 345 f. Kr. Pytheas omtaler den jyske Ravkyst samt Folkene Teutoner og Gutoner el. Guioner (*Eutoner dvs. Jyder? el. Inguioner?); hans Iagttagelser naar aabenbart ikke udover Jylland.
- c. 100 e. Kr. Poseidonios etc. skildrer Teutoners, Kimbrers og Ambroners Tog 113 f. Kr. ff., en rimeligvis væsentlig jysk Folkevandring.
- 5 e. Kr. En Deltager i det romerske Flaadetogt tegner et Danmarks-kort med talrige Stammenavne fra Jylland, men blankt paa Øerne (ialfald saaledes overleveret hos Ptolemaios).

¹ Marius Kristensens Indvending i „Nord. Tidsskr. f. Filologi“ 4. R. 8. Bd. S. 141 kan jeg ikke godkende. Ved Feilbergs Art. Lejrer og lejret Vogn i Ordb. bliver Lehmanns Iagttagelse ikke gendreven, men i bogstaveligste Forstand underbygget: Lejrer er netop Gudebilledets Ramme eller Underbygning, se Dejbjergvognen.

98 e. Kr. Tacitus omtaler talrige nerthusdyrkende Stammer i Jylland og i det tilstødende Nordtyskland; desuden Sveer, Sitioner og Finner i Nordskandinavien; det mellemliggende Stykke er blankt, ligesom han ganske tilsvarende udelader vigtige nordtyske Folk saasom Burgunderne.

Vi er saaledes foreløbig naaet til at fastslaa et næsten 500-aarigt Vacuum for Danerne; i al den Tid laa de absolut udenfor den romerske Synskreds, hvordan dette saa samkvemsmæssig skal forklares.

Hermed er vi naaet ned til Ptolemaios, c. 180 e. Kr., og her støder vi paa et Stridsspørgsmaal, idet Undertegnede og andre Forskere har villet finde Danerne i hans Daukiones sydligst paa den skandinaviske Halvø, at rette til *Dankiones eller *Daneiones. Brøndal afviser kategorisk disse Forslag: at finde Danerne hos Ptolemaios „bliver kun muligt ved aldeles vilkaarlige Rettelser“. Der er hertil først at sige, at den forudsatte Radbrækning af Navnet Daner er Smaating for en Ptolemaios; Byen Aduatua skrives i hans Text haardnakket Atuakuton, og kun nogle enkelte Atlashaandskrifter har den rigtigere Form Atuatokon; en Dublet til Bynavnet Arsikua skrives i Texten udelukkende Setuia, og kun ved nogle gode Atlashaandskrifters Læsemaade Arlekuia bliver det muligt at erkende dets Ophav. Muligheden for en Radbrækning ved Daukiones kan da ikke afvises saa rask, som Brøndal gør det; man vil være nødt til at foretage en statistisk-geografisk Overvejelse, og dette undlader Brøndal aldeles, skønt jeg henpeger derpaa i min af ham citerede Bog „Ptolemy's Maps“ 158: „We note especially the correct selection of names according to their statistical prominence“, og skønt jeg udførligere har foretaget Prøvelsen i min Afhandling „Det ptolemæiske Danmarks kort“ („Geogr. Tidsskrift“ 1915). Det vil hurtig sees, at de klart gennemskuelige Navne paa det ptolemæiske Skandinaviens kort alle hører til de fremragende Klasser: Skandia = Skaane; Finnoi = Finner; Chaldeinoi = Hedemarkinger, som Repræsentanter for Nordmændene; Goutai = Göter. I et saadant fornemt Selskab passer Daukiones grumme daarlig, hvis man vil tænke sig dem som en tilfældig opfisket, ligegyldig Ravnekrogsstamme. Exempelvis maa jeg af den Grund afvise Wadsteins Ligning: Daukiones = *Daprones, o: Indbyggerne af Dapræ Herred i Sydskaane; thi, rent bortset fra, at Rettelsen ikke er mindre vilkaarlig end fra Daukiones til *Daneiones, saa tør de i Sagas Aarbøger unævnte Herredsindbyggere næppe gøre Krav paa at kunne optages i Originalen til Ptolemaios' Skandia-schildring. Jeg maa fastholde, hvad jeg udtalte i „Geogr. Tidsskrift“ og i „Ptolemy's Maps“: blandt Hundreder af gottonske Folke- og Stammenavne er der kun et eneste med Forlyden Da-, nemlig Daner. Dette Forhold taler i allerhøjeste Grad for, at det stedlige Sammenfald med det ptolemæiske Daukiones ikke kan være tilfældigt. At Brøndal uden Drøftelse har kunnet forbigaa slige Forhold, viser som sagt, at han er altfor meget Filolog, altfor lidt Ethnolog og Geograf.

Iøvrigt maa jeg ogsaa kritisere hans filologiske Fremgangsmaade. Idet han daterer Danenavnets Oprindelse til omkring 500 e. Kr., gaar han ud fra, at man paa den Tid kunde danne Stammenavne paa

den korttypiske Maade, uden efterhængt Afledning eller Sammensætningsled, der gjorde Navnet til en „Langtype“. Her forbigaar han i Taushed hele den Paavisning, jeg har leveret i min af ham citerede Afhandling i (Norsk) „Hist. Tidsskrift“ 1917, „Nordens ældste Indbyggernavne“, og yderligere udbygget i „Korttypens Aldersrang“, trykt i „Nordisk Tidsskrift for Filologi“ 1919. Jeg bliver da nødt til her at gentage Hovedpunkterne. Det kan indrømmes, at Exempler paa nydannede korttypiske Stammenavne endnu forekommer paa Folkevandringstiden; et saadant er Austri ved Siden af Austrasii som Navn for de østlige Franker i Gallien. Men sligt hører til de meget sjældne Undtagelser; som Helhed synes Tilvirkningen af korttypiske Stammenavne at være gaaet af Brug allerede før vor Tidsregnings Gry. Denne af mig paaviste Kendsgærning, hvis Ignorering volder de helt forfejlede Teorier hos Noreen og Wadstein, synes nu ogsaa Brøndal at ville lukke Øjnene for. Jeg maa altsaa stemple hans Undersøgelse som ogsaa filologisk ufyldestgørende.

I det hele taget har Brøndal en Tilbøjelighed til sen Datering, der i nogen Grad synes mig at være Overkritik. Dette fremgaar bl. a. af hans Syn paa Opnævneren Dan. Han siger, Særtr. S. 22 ff. „Naar lærde Forfattere i Middelalderen eller Renæssancen stod overfor den Op-gave at angive et Folkenavns Oprindelse, saa fulgte de konstant de Veje, som græske og latinske Forfattere havde anvist . . . Før eller siden maatte denne Manér naa til Norden. Allerede Saxo taler . . om Dan og Angul . . . Samme Tanke udvides i de lundske Aarbøger til et helt Sagn“. Og mellem Føstrene af saadan lærd Indbildningskraft nævnes bl. a. ogsaa Hyldingsstenen Danærugh ved Viborg.

Det falder mig selvfølgelig ikke ind at nægte den fremragende Rolle, som lærd Navnetydning har spillet ved Sagnene om Kong Dan & Co. Men Brøndal glemmer, at der er noget, der hedder folkelige Opnævnerne, og at de fødes og færdes trindt omkring hos alle Folkeslag rent uafhængig af lærd Overlevering. Og han vil næppe finde Medhold hos ret mange, naar han, som det synes, stiller Hyldingsstenen Danærugh paa Linje med Dan-Familiens mange lærde Penfostre.

Jeg maa her gøre en Afstikker til hans mod mig rettede Udtalelser om den danske Opnævnerske for Skjoldungerne, Prinsesse Skuld, se „Frederiksborg Amt“ 1919, Særtr. S. 22. Han citerer først efter min Bog „Hjemligt Hedenskab“, at Hrolv Krake ifølge Lejrekrøniken gav sin Søster Skuld Landsbyen Skuldelev, og fortsætter saa: „I dette Sagn har Axel Olrik villet finde en historisk Person, Schütte derimod Skjoldungernes Dis eller Norne . . . Skuldelev er hendes Helligdom.“ Men „i al Fald strander baade den episke og den mythiske Theori om Skuldelev, saa længe intet er gjort for at vise, at enten Kvindenavne eller Gudenavne kan indgaa Forbindelse med -lev.“ Det er rigtigt, at jeg ikke har givet mig Tid til udførlig at imødegaa Steenstrups Paastand, at Forleddene til Levnavnene kun kan være menneskelige Personnavne; jeg har nøjedes med at følge Olrik, der ligeledes forkastede denne Lære. Men Brøndal overseer, at jeg andensteds har leveret det filologiske Grundlag, hvorudfra

jeg maa nægte, at Skuld, som Olrik troer, kan have været almindelig menneskeligt Personnavn paa Skjoldungtiden. I min Afhandling „Noter til Schönfelds Navnesanling“ („Ark. f. nord. Filologi“ XXXIII, 36, 1916). har jeg nærmere gjort Rede for min allerede i „Oldsagn om Godtjod“ 152 fremsatte lagttagelse, at vore Forfædres ældste Navneskik ikke tillod at døbe Mennesker med Navnet paa deres egen Stammes eller Æts Opnævner. Denne Opfattelses Rigtighed har jeg saa i „Arkiv“ paavist gennem Afhjemlinger, hentede fra Schönfelds „Wörterbuch der altgermanischen Personen und Völkernamen“. Og paa Grundlag af saadanne hidtil uimodsagte lagttagelser hævder jeg med god Føje, at Skuld i Skuldelev ikke kan være nogen menneskelig Person, men maa samtydes med den velkendte Norne af samme Navn, altsaa som Skjoldungernes Ættenorne eller Dis. Dette er da ikke noget svævende Postulat, men en filologisk velgrundet Opfattelse; og det er Brøndal, der med sin Kritik har forsømt at gaa filologisk tilstrækkelig dybt.

I det hele mener jeg, at de i vor Sagnhistorie spøgende Opnævnere, hvad enten de nu hedder Dan i Danmark eller Skuld i Skuldelev, Ringo i Ringsted, Hed i Hedeby, Vebjerg i Viborg, osv., ingenlunde over en Bank bør affærdiges enten som lærd klassisk Modepaahit eller som episk Minde om historiske Personligheder. De kan ofte være et tredje, nemlig Minde om Kultushandlinger i navnkundige Stedhelligdomme. Og saa længe man ikke metodisk har sigtet og undersøgt de forskellige Grupper af Opnævnere, har man ingen metodisk Ret til paa Forhaand at afvise den af mig forsøgte Tydning.

Mig forekommer det stadig sandsynligt, at det af Olrik paaviste, rigelig afhjemlede Stedsagn om den gravfæstede Kong Dan i Himmerland og Ommersyssel maa sættes i Forbindelse med en dansk Herodyrkelse, hvis naturgivne Hovedhelligdom vi da maa finde ved den mærkelige Jøkelstenblok Danærugh paa Viborgtingets Kongekaaringsplads. I Brøndals Afhandling har jeg ikke kunnet finde nogetsomhelst metodisk afgørende, der kunde rokke denne Opfattelse.

Men iøvrigt kan vi naturligvis kun være glade over, at disse Spørgsmaal sættes alvorlig under Drøftelse, saa at vi Danske endelig kan naa ud over vor forkastelige Ligegyldighed overfor Spørgsmaalet om vort Folks og vort Folkenavns Ophav.

Gudmund Schütte.

KULTUR OG FOLKEMINDER

SVENSK TROLDDOM

TRÆK FRA DET SIDSTEFEMAARS UDGIVERARBEJDE OG GRANSKNING

Der kan synes at være en viss Nuance mellem nordiske Lande i Vurderingen af Folkeminder — dog vel ikke af alle Folkeminder, men den Gren der omfatter Heksevæsen, Besværgelser overtroiske Kure. Ser vi bort fra Studium af de gamle Hekseprocesser, har det i Danmark i det sidste Par Menneskealder vel udelukkende været Folk udenfor Hovedstaden og dens akademiske Kredse som har syslet med dette Arbejde, forhenværende Skolelærere, en enkelt folkelig Digter og, naar det kom højest, Pastores emeriti. I Norge maatte der intet mindre end en Biskop til at udgive den store Samling nationale „Hekseformularer“, eller rettere, Arbejdet modnede ham til Biskop; ved dets Begyndelse var Udgifveren Professor i Kirkehistorie. I Sverig — og ligesaa i Finland — er det væsentlig Professorer, Docenter og Doctores som staar for (undertiden: bag) Udgivelsen af Stoffet og gransker det. Og hvém læser i Sverig om slige Ting? At dømme efter „Ejerfortegnelsen“ (over Subskribenter og doterede) i Pragtværket „Signerier och Besvärjelser, Svartkonst från Lappland“ tilbringer Rigets højeste Magnater en Del af deres kostbare Tid med at kigge i Heksebøger; Listen begynder i sin Festivitas saaledes:

1. H. K. H. Kronprinsen. 2. Statsrådet och Chefen for k. Ecklesiastikdepartementet (3: Kirkeminister) [N]. 3. Ärkebiskop [X]. 4. Biskop [Y]. 5. Landshövdingen, Greve [Z. de la P]. 6. F. Riksantikvarie [Q]. Kun det allerhøjeste Sted er altsaa holdt klart af Hekseriet. Først derefter naaer man til Kunstnere, Professorer, „Grosshandlare“ og lignende Samfundstrin. Der synes at være noget om, at i Sverig, hvor Forskellen mellem „Over-“ og „Underklasse“ er noget større end i Danmark, er det lykkedes at interessere Dele af Overklassen og Intelligensen noget for den gammeldags Folkeovertro, der nu kun trives blandt Almue, men forhen ogsaa levede i Overklassen, — saa at der forstaas, at det ikke blot drejer sig om Snurrepiberier, egnede til at fylde i en Almanak, men om kultur- og religionshistoriske Dokumenter. Det Arbejde, der fra svensk akademisk Side gøres for at fremdrage og forklare Overtroens Kildeskrifter og vække Interessen for dem, er i al Fald meget dygtigt og fortjenstligt.

For Resten kendes det i Sverige meget vel, at ogsaa Folk af Underklassen har arbejdet Videnskaben i Hænde paa fortrinlig Maade. Saaledes gjaldt dette i sin Tid to ensnævnte og samtidige Mænd, Skovløberen P. Eriksson fra Nerike († 1865) og vel især Metalarbejder G. Ericsson fra Sörmland, der begge iblandt andet Stof ogsaa samlede Signelser. Og Nutiden kender mulig Sidedykker. Indenfor Lærerstanden har Folkeskolelæreren Lewi Johansson i de senere Aar samlet stort Stof fra Nord-sverige.

I det følgende skal omtales nogle Udslag af de sidste Aars Arbejde med Stoffet, først trykte Samlinger, derpaa Granskningen af Kilder.

I. Medens man i Norge og Danmark har udgivet Stoffet samlet og grupperet, i Danmark kun Trylleformlerne, i Norge tillige de overtroiske Kure, i et enkelt sammenfattende Værk, foreligger et saadant endnu ikke i Sverige. Dr. Linderholm, Professor i Kirkehistorie i Uppsala, har rigtignok udarbejdet et Skrift „Incantationes suecanæ eller Svenska signelser och besvärjelser“ (en udtømmende Samling eller et stort Udvalg?), og det har været sin Udgivelse saa nær, at Forfatteren i sin Bog om svenske Hekseprocesser Gang paa Gang henviser til det som udkommet (i „Uppsala 1918“); men desværre er Værket ved Tidernes Ugunst endnu ikke fremkommet; det vil en Gang blive Forskningen en værdifuld Hjælp: hidtil er de svenske Signelser (og Kure) spredt rundt i talrige Tidsskrifter og Bøger eller henligger utrykte i Samlinger og Arkiver. (En i høj Grad nyttig Fortegnelse over utrykt og trykt Materiale giver P. Heurgren i Indledningen til sin nedennævnte Bog Salomoniska konster).

Man har imidlertid i de sidste Aar med Energi optaget en anden Publikationsmaade — den samme som overfor Folkeviserne ved Offentliggørelsen af gamle „Visebøger“ — nemlig den at udgive nogle folkelige Heksebøger som saadanne, i al deres brogede Uorden, med Originalens „Retskrivning“ eller dog i dens egen Sprogform. Vejen er iøvrigt ikke helt utraadt tidligere, hverken i Sverige eller i Danmark; saaledes har hos os Tang Kristensen i sine store Samlerværker meddelt flere, navnlig jyske, Heksebøger som de er (senere har K. Uldall i en Aarbog trykt en fynsk Cyprianus). Men intet af dette er Særudgaver som egen Bog. Dette gælder derimod om de Publikationer som ved Lunds Folkminnesförenings Forsorg (Leder Docent Dr. C. W. v. Sydow) er udgivne i kunstnerisk Udstyr, paa Forlag tildels i Malmø hos fil. lic. Harry Maiander, en Forlægger med uselvsk Begejstring for Videnskab og Folkeminder. Det er følgende Bøger, nævnt efter Originalernes Hjembygd i Retning sydfra:

Fra Skaane: *Svarthkonstbok från Skytts härads, meddelad av Olof Christoffersson*, Lund 1915, i Serien „Folkminnen och folktankar“. Haandskriftet kalder sig selv „Suprania“ 3: Cyprianus, det i Danmark saa yndede Navn paa Heksebøger. Udgiften meddeler desuden andre Signeformler og fortæller om kloge Koner i Herredet.

Fra Smaaland: „*Denna bok tillhör mig Petter Johan Johannesson 18de 41 waruti jag skrifwer varjehanda* (alleslags)“ Malmø, Maiander 1917.

C. O. Svahn's *Svarthkonstbok*, utgiven av Jöran Sahlgren, i Folkm.

o. folkt. 1918, som egen Bog 1920. Gennem indgaaende sproglig Undersøgelse naaer Udgiveren til at fravriste Haandskriftet en Tilstaaelse af at have hjemme i nordøstre Smaaland.

Fra Lapland (V. Norrlands Len): *Lappmannen Jon Johanssons Signerier och Besvärjelser, Svartkonst från Lappland, utg. av Ossian Lindskog, Malmø, Maiander 1917. Ikke i Boghdl.*

Der er lagt Vægt paa Bøgenes ydre Fremtræden. „Folkeligst“ virker den skaanske Sortebog: sort Omslagsforside med et luende Dødningshoved; lille og lækker, rød, hvid og sort, med diskret Omslagsvignet af den Slemme selv, præsenterer Petter Johans Bog sig. Men en sand Øjenlyst, et Pragtprodukt af moderne Bogkunst er Lappemandens Signelser, stort Kvar, med „magiske“ Billeder rundt i Teksten, udførte af Eric O. Nilsson (de har intet tilsvarende i Lappens Haandskrifter).

Til disse slutter sig endnu en Publikation, nemlig *Salomoniska magiska konstern*, der er udgivet af Lensveterinær P. Heurgren og fremtræder som 7de Bind „Meddelanden från Örebro Läns Museum“. Den gengiver (delvis fotografisk) Friherre Djurklous udtogsvisse Afskrift af to nu tabte Heksehaandskrifter Røde- og Sortebogen, der har tilhørt en smaalandsk Præst. Een af Formlerne har iøvrigt halvdansk Sprogform (s. 50) og begynder „Du kolden ny (o: de Kolder ni) fra Norden kom“; dens Ordlyd genfindes i en sønderjysk Heksebog, „Kværshskriftet“, med hvilket den salomoniske Sortebog har flere ejendommelige Stykker fælles.

Disse Heksebøger byder paa det samme spraglede Indhold som snart sagt vel alle Europas tilsvarende Produkter. Mellem hinanden staar her almindelige Husraad, Kure der hviler paa løndomsfuld „Sympati“, Midler hvor Lig og Spøgelse og Kirkegaarde maa agere Hjælpere, Lønord og Løntegn, folkelige digterske Signelser og højmagiske Djævlbesværgelser — en Heksekedel hvori Stumper af ægyptisk og sen-antik Magi, gammel Lægevidenskab, kristen Bibel- og Legendeversen flyder om imellem hverandre.

Ganske særlig Interesse som Udtryk for en almuerunden „klog Mands“ sjælelige Lægning og Erfaringer frembyder „Lappemandens“ Optegnelser. Hvad Jon Johansson bringer, er ikke lappisk Troldom; hans Sprog er svensk som hans Navn, og Stoffet er helt igennem svensk. Det er overvejende Trylleformler; han har selv ordnet dem overskueligt og praktisk efter Formaalene (Blod, Værk o. s. v.). I et særligt Kapitel giver han Eksempler fra andres og sin egen Praksis, utvivlsomt i al Ærlighed. 1915 har Johansson selv kureret en Fløtekarl i Jemtland for Stær (eller „Blegn“ i Øjet) ved tre Gange i Strøsukker at læse en Besværgelse, der begynder „Jesus steg på Kristi bord“; fem Døgn efter kom højre Øje sig, det venstres Stær var for gammel, „han var förlorad i nerverna“. Et storladent Minde veed han om en anden Lap, Kristoffer-son, som ca. 1870 tilkaldtes til en Egn i Medelpad, der var grumt højet af Bjørne; Lappen lod en attenaars Knøs følge sig op paa de højeste Bjærgtoppe. Paa den første Top skreg han af fulde Lungers Kraft: „Saa langt som denne Lyd høres, saa langt skal Ulve- og Bjørneham vige, gennem Treenighedens Navn!“ Det gentoges paa alle Toppe;

Knøsen blev slaaet af Uhygge og var flere Gange ved at gaa fra Sans og Samling. „Men efter den Dag har hverken Bjørn eller Ulv gæstet disse Egne“.

Paa mærkelig Maade forener Johansson Velvilje overfor de lærdes Videbegær og Tro paa den løndomsfulde Kunst. Tre Gange sender han Haandskrifter ned til Docent v. Sydow til fri Udnyttelse; men det der staar i dem, har han „gennem Tital af Aar“ med Møje samlet sig sammen fra vidt skilte Egne i Norrland og stundom betalt op til ti Kr. for een eneste „Bid“ — samlet det ikke for Videnskabens Skyld som en Ericsson, men for Livets; thi „det er ikke Humbug“; saadanne Læsninger „stammer lige fra Kristi Tid, da Frelseren gik her paa Jorden, og fordi han gav sine Disciple Magt til at bøde al Slags Sygdomme... thi vi er ogsaa hans Disciple“. Al denne Viden giver han nu fra sig, skønt han veed, at „i og med det samme jeg sender disse Stykker, saa ophører min Magt d. v. s. jeg ejer ikke nu længer Magt til at stille Blod og sligt“. Her foreligger sikkert mere end en blot Gøren sig kostbar; den aldrende Vismand gør sit Bo op og giver det over i rene Hænder.

Det sidst afgivne af Lappens Manuskripter bringer Prøver paa den ellers vanskeligt tilgængelige sorte Magi 3: formastelig eller skadelig Trolddom (for Resten er den smaalandske Petter Johan ret flittig med at notere den Slags: skæmme en Hest, forhekse en Brønd, sætte en Pige ned 3: hindre hende i at blive gift). Fra at øve sligt gyser Lappen tilbage. Af enestaaende Uhygge er hans Ytringer i Anledning af en Værneamulet, der egentlig ikke skal bruges til noget ondt, men skal vindes ved at bore Hul i en „Kronens Mønt“, trække en sort Silketraad igennem og holdende i denne lægge Mønten „i Gabet paa en Selvmorder“. „Men — fortsætter Lappen — naar man saa en Gang skal forlade dette jordske, saa faar man nok efter Noder som man handlet haver. Jeg har en Gang set en saadan Persons Dødsfærd, og om jeg saa levede til Metusalems Alder, saa kan jeg aldrig glemme det. Det var nok det ræddeligste Syn som jeg har set i mine Dage. Fraaden stod ham om Munden, og han jamrede sig som den der er i den højeste Nød, og han hørte og saade usaliges Ve og Kval.“ — Derimod er vor Lap ikke bange for magisk at reagere kraftigt mod hvem der vil ham til Livs med slemme Kunster: „Det var en Gang jeg blev saa kunstig, af hvad veed jeg ikke, men jeg var straks klar over, at det var en Kanalje, som havde et Horn i Siden paa mig“. Saa brugte J. den Læsning „Jeg befaler dig, Lucifers Djævel, at du viger fra mig i den Treeniges Navn“, og det hjalp i Løbet af et Kvarter; samtidigt bed han sig (efter en Opskrifts Krav) i venstre Arm-muskel og slog stærkt med højre Knytnæve under venstre Armhule. Dagen efter havde han Ærend hen til Ante Molander, og dær laa dennes Lejer i Sengen og var daarlig; Ante forklarede, at Lejeren Dagen før havde sagt, han nok skulde „betale“ J. J. for en viss Sag; „een to tre var det imidlertid som om han af en usynlig Haand havde faaet et Slag, saa han styrtede af Stolen ned paa Gulvet. Da forstod jeg hvad Klokken var slagen.“ Saadan øver man Fjernvirken.

I mange Henseender vil en og anden endnu levende og virkende

dansk Signemand kunne melde ganske lignende Ting. Paa een af de danske Smaaøer sidder saaledes en næsten 90-aarig venlig Gubbe, der tror paa Signelsers bibelhjemlede Kraft, bruger dem selv og øver mærkelige Kure paa nært Hold og i Afstand, efter de helbredtes som efter hans eget Vidnesbyrd. Villigt giver ogsaa han sin Viden fra sig, endog til saa slette Mennesker som Faglæger, uden dog at tro, han dermed mister sin Magt. Slige Skikkelser kan vel træffes rundt i Landene, men med nationale Nuancer — her med en Forskel som mellem den smilende grønne danske Ø og de norrlandske Ødemarker med Ulv og Bjørn, med Vintermulk og Nordlysflammer.

Det skal tilføjes, at Uddrag af Heksebøger samt Samlinger af Trylleformler optegnede fra Folkemunde ogsaa kan findes som Led i blandede Publikationer fra de senere Aar, bl. a. i „Svenska Landsmål“. Den lille nydeligt udstyrede Bog „Folketro, sed och sägen från Medelpad“ af E. Löfgren (hos Maiander 1918) har ogsaa et Kapitel „Läsningar“. En egen Interesse har de ca. 70 svenske (og norske) Formler fra Finnebygderne i Dalarna, Vermland (og Norge) som V. Salminen har udgivet i Helsingfors' Svenske Litteraturselskabs „Förhandlingar och uppsatser“ nr. 23 (1909). De stammer fra de finske Indvandrere der nu i tre Hundrede Aar har boet i disse Egne, og som samtidig har bevaret deres fra Hjemmet medbragte Formler paa finsk Sprog. De to Grupper — de arvede finske og de fra de ny Naboer laante svenske — har de sprogligt og sagligt holdt næsten kemisk rent ude fra hinanden, saa disse Folk (enkelte Tilfælde fra regnede) bliver lige gode Vidner om gammelfinsk og om rigssvensk Tradition.

II. Hvis Jon Johansson havde levet og virket halvtredje Hundrede Aar tilbage og røbet sin Kunst for de lærde, var dette sidste mulig ikke sket paa slet saa fredelig og venlig Maade som nu. Om de uhyggelige Følger af hine Tiders Heksetro hos læg og lærd handles i Professor Em. Linderholms Bog „*De stora häxprocesserna i Sverige*“, hvoraf hidtil 1ste Del „Inledning“ og „Bohuslän“ er udkommet, Uppsala 1918 (272 Sider, Pris 7,50). Af stor almen Interesse er Indledningen, der i kort Rids omhandler Heksetroen i Sverig i Tiden før 1670. Nordisk Hedenskab kendte Forestillingen om Troldkvinden og -manden, der kan paatage sig Dyreham og kan fare igennem Luften paa en Ulv; i Forbindelse hermed stod Heksens Ekstase eller Trance (ved „Sejden“?), under hvilken Sjælen gik paa egen Haand frigjort fra Kroppen. Endnu før Reformationen naaer Europas senmiddelalderlige, stærkt sammensatte „kirkelige“ Heksebegreb herop (med Føje henviser Forf. vedrørende dette til Joseph Hansens afgørende Værk „*Zauberwahn*“ fra 1900). Dette Begreb forener en Mængde hedenske og kristne Forestillinger med Hovedvægten paa Heksenes Pakt med Djævelen og deres Samvær (ja Samleje) med ham paa Heksesabbatten, hvor han dyrkes som Gud under Efterabelse af den kristne Gudstjeneste. (Mødestedet er efter dansk Tradition snart det fra tysk laante „Blokstjærg“, snart „Troms“ (Trondhjems?) Kirke; men i vore Hekseprocesser synes Heksemødet ingen større Rolle at spille; anderledes med Djævelpagten). I Sverig hedder Mødestedet

gærne *Blåkulla*. Om sit Syn paa Blåkullamødets Historie giver Forf. en kortfattet, højst læseværdig Udvikling. Skildringerne af Blåkulla er for største Delen sikkert frempresset Eftersnakkeri af Processernes ulykkelige Ofre, der stundom var drevne lige til Afsindighed i Fængslet; men af og til ligger virkelige sjælelige Oplevelser til Grund. Disses ældste Rod er det folkelige Minde om Hedenskabets religiøse Fester, især Gildet for Frugtbarhedsguden *Frø* (Frey);¹⁾ saadan kalder en anklaget i en Proces fra 1720 Blåkullas Vært. Frøfesten fejredes i hedensk Tid med glade Maaltider, med Lurblesning og med kønslige Akter for at skaffe et frugtbart Aar. I nordsvenske Hekseprocesser staar Blåkulla, saa vidt det holdes fri af det kirkelige Skema, for Deltagerne som en stor velhavende Bondegaard med god Mad, mange kvindelige Gæster, og en gavmild Vært der slet ikke ser forskrækkelig djævelsk ud. Slige Minder og Forestillingen om Kønsmgang med overnaturlige Væsener er blevet støttet ved visionære Oplevelser (med eller uden Blåkullafærd) i Søvn eller i Ekstase, navnlig hos helt unge Piger (Forf. fortæller, at en gammel Kvinde han nylig selv har truffet, hævdede som ung at have haft et saadant overnaturligt Besøg); men Ekstasen kunde ogsaa kunstigt fremhjælpes. Kirken maatte tolke den mægtige Blåkullavært og den skamløse Fest som Djævel og Djævelsværk, og denne Forestilling siver naturligvis ogsaa ned i Alnuen. Set fra Dommernes og de „angrende“ bekendendes Side er Blåkulla derfor et grufuldt Sted, Helvede selv, og Værten er den lede Djævel; det hele bliver herved uendelig mere brødefuldt end det i og for sig vilde føles. Trods dette og trods den uhyre Risiko for Tid og Evighed har der endda været enkelte som bevidst og frivilligt har givet sig ind paa denne Vej for at nyde Festens Sødme og (ved Djævelpagt) denne Verdens Goder. (Det sidste Resultat blev som bekendt magert i vore Øjne: lidt Mælk fra andres Kær, nogle Rigsdaler paa Lommen og højst Tilfredsstillelsen ved at kunne gøre sine Uvenner Fortræd.)

Om Navnet Blåkulla og dets Betydning mener Forf., at den ældste Form mulig er Blåkulle; saadan hedder en Ø i Kattegat, Landkending for Skipperen der fra Skagen kommer til Søndre Bohuslen; og den ældste Betydning har maaske været det fjærnt blaanende (sortnende) Bjærg, Mindet om den hedenske Kultus paa Højene; i Bohuslens Processer træffes Udtrykket „på Bl.“ Udfra Forestillingen om den store Gildesgaard dannedes saa Formen Blåkulla, ligesom „berg“ og „kulle“ i Stednavnes sidste Led bliver — „berga“ og „kulla“; og i det øvrige Sverig hedder det altid „i Blåkulla“. Tanken om at Mødet skulde holdes inde i et Bjærg er da ifl. Forf. uoprindelig. Endelig faar Navnet i kirkeligt Lys et nyt Præg, det bliver et Smædenavn væsentlig lig Helvede; „blaa“ er her 3: helvedsort, ligesom Blaamanden, den sorte Mand, er Fanden. Navnet er næppe opstaaet i det nordlige Sverig, hvor Stednavne paa -kulla formentlig er sjældne, men i Götarike. Her kendes foruden den nævnte Ø i Kattegat en stejl Klippe i Kalmarsund, Blåkulla eller Jungfrun, den bærer det første Navn allerede ca. 1410. Det er

¹⁾ Denne Mulighed er før fremdraget (jfr. Nordisk familjebok under Blåkulla).

Jöran Sahlgren som i en livfuld Artikel i „*Namn och Bygd*“ 1915, 100 særlig har peget paa denne Øs mulige Betydning for Navnets Udbredelse; han lægger iøvrigt Vægt paa Indflydelse af Bjærgtagningsmotivet (jfr. ovenfor).

Mens de nordsvenske Processer, hvilke Forf. endnu ikke har naaet at afhandle, næsten helt igennem drejer sig om Blåkullarejser, saa handler de bohuslenske (o. 1670) især i Begyndelsen mest om Forgørelse af Folk og Fæ, bl. a. skal nogle Kvinder og en Mand i Fuglehamme have hekset et Skib til Bunds; dog tvinger Dommerne mod Processernes Slutning ogsaa Tilstaaelser om Djævelpagt og Blåkullafærd frem. Ved Blåkullas ringe Rolle minder Bohuslenprocesserne mere om de danske og vel ogsaa de norske. Og i een særlig Henseende hævder Forf. en for os ugældelig Indflydelse. Processerne falder blot ti Aar efter Landskabets Løsrivelse fra Norge-Danmark, og i Fredstraktaten havde Befolkningen faaet Tilsagn om saa vidt muligt at nyde sine gamle Rettigheder og Love. Men hermed fulgte i Trolldomssager den regelmæssige Brug af Vandprøve som Gudsdom, hvor den skyldige flyder (og de anklagede flød altid — „som en Gaas“ hedder det gerne), samt Torturen „i sikrere og mere konsekvent Anvendelse end hos os“ (s. 68), endelig Baaldøden, der dog ved Overrettens (Göta Hofrets), eller ved kgl. Majestæts Afgørelse altid først udførtes efter at Ofrene var halshuggede.

Bogens største Del optages saa af den detaillerede Gennemgang af de bohuslenske Processer med al deres jammerlige Daarskab og Grumhed. Enkelte Lyspunkter er der, som naar flere Hekse, der har navngivet „medskyldige“, umiddelbart før Henrettelsen tager disse Angivelser tilbage for ikke at gaa ud af Livet med andres Blod paa deres Hænder. Eller den unge Præst Fredrik Bagges energiske Virken for at faa sin anklagede Moder frikendt; det lykkedes for ham, men de fattige og ringe Kvinder, de anklagedes store Flertal, havde ingen kyndig og lærd Søn eller Mand, der tog sig af dem; de var faktisk saa godt som retsløse. Tragikomisk er Beretningen om nogle Marstrandborgeres vaagnende Kritik overfor Vandprøven; de hævder at alle naturligt maa flyde paa Vandet; for at vise det kaster et Par Borgere deres Ægtehalvdele ud efter disses eget Krav, og nogle Kvinder lempet desuden sig selv ud i Vandet — men de sank allesammen, og Vandprøverne gik videre deres Gang. Forbløffende for os er Elin i Staxäng; ophængt (skønt svanger) i bagbundne Hænder under Taget „gav hun sig ikke stort derved, men bad omsider Bøddelen slippe sig ned, saa vilde hun give ham et Kys“; saa maatte man tage hende ned uden at have faaet videre Bekendelse. Men efter op mod et Aars fortsatte Fængsel og Elende spørger Elin ikke længer, hun er nu saa svag at hun knap kan tale forstaaeligt; paa Retterstedet spørger hun Præsten, om hun kan blive salig, skønt hun har angivet to uskyldige Kvinder.

Forf. bebuder fem yderligere Dele med Dalarnes og andre nordsvenske Processer, Skildring af Kritikens Frembrud samt Afslutning om Fænomenernes sjælelige Forklaring.

Et andet Førstebind af et stort Værk om Magi har Linderholm givet

omtrent samtidigt. Værket skal hedde „Nordisk Magi“ og vil gennemgaa Trolddommen i alle nordiske Lande fra de ældste Tider af. Det udkomne Bind hedder „*Ur nordisk Magi*“ (1918) og gennemgaaer Stoffet fra før Viking- og Omvendelsestiden, selvstændigt, men naturligvis med Støtte i Fagmænds som Magnus Olsens og v. Friesens Arbejder. Forf. viser den sen-antike Magis Indflydelse paa Nordens ældste Trylleindskrifter med deres Lønord og Talkunster. I de Indskrifter der synes at give sikker Mening, spiller Magierens store Selvros og Selvtillid en Rolle. Egentlige episke Formler i Stil med kristne Signelser om Guds og Helgeners Underkure mangler aldeles i det Stof vi kender.

Med Paul Heurgrens *Djurskrock* (hos Maiander 1920), en statelig Bog i stor Oktav — 238 Sider, 550 numererede Eksp., 25 Kr. — færdes vi mest i nyere Tid og paa et forholdsvis uskyldigt Omraade. Forf. stiller sig den Opgave, systematisk at gennemgaa Overtro („skrock“) vedrørende Husdyr i Sverig, Danmark, svensk Finland og delvis Norge; og uden at opdynde det samlede Kildemateriale, hvorved Værket vilde blive endeløst, giver han os en Fylde af Oplysning. Danmark er ikke Stedbarn (en udførlig Kildefortegnelse slutter Bogen). Sagt i Forbigaaende, de dansk-svenske Ordbøger synes at have udskudt den Fugl Hjejlen, som Forf. nævner med „ “ og ?. Et vidtgaaende Hensyn tages til Besværgelsesformler ved Dyrs Sygdom, Fødsel, Køb o. l. — Den righoldige Bog efterlader et stærkt Indtryk af hvor vanskelig den gamle Slægt gjorde sig sin Livsgærning, eller rettere hvordan al den spejdende Omhu som den moderne Landmand og Gaardkone nu har lagt over paa det rent rationelle Omraade, dengang for en stor Del rettedes imod de usynlige Magters og de dunkle Sympatikkraefters Forhold til Avl og Besætning. Uendelig mange spredte Ting har skullet huskes, og uendelig meget for os ligegyldigt har man skullet passe paa ikke at gøre — meget deraf vel oprindelig forstaaeligt paa sin Vis, sidenhen blot traditionelt — „de siger det skal være godt (eller galt)“. Dog maa vi naturligvis huske, at ikke hver enkelt Egn og Tid har kendt alle Kunster, ellers havde man vel aldrig naaet at faa en Ko til Tyrs for lutter Forberedelser; men der blev endda nok tilbage. I Finland gælder det naar Køerne sendes til Skovs, at lade dem krybe gennem en spjækket „Flyverøn“; men de maa ikke sendes ud en Fredag, og hvis man ikke vil have sine Dyr halte, heller ikke ved Nordenvind. En ordentlig dansk Husbond lader sige til i Køkkenet, at nu kommer Kreaturerne hjem efter endt Sommergræsning, for at alle Gryder forinden kan være tagne af Ilden, og han begynder ikke Staldfodringen hverken Mandag, Onsdag eller Lørdag. I Skaane er det en grov Tankeløshed at slibe sin Kniv over det Vand hvori Leerne hvæsses; thi sker det, vantrives Kvæget. Og hvilket Japperi at kaste en gammel Kost væk eller skære dens Baand af; det er jo af den Slags Ragelse Heksene laver deres „Mælkeharer“ (Sverig). Ogsaa Tilstillinger længe forud kendes her som i Nutidslandbrug; i Paaskeugen maa man huske at lukke Spjældet hver Aften før Solnedgang, ellers gaar Kvæget siden ikke villigt hjem fra Sommergræsning (Sverig). — En Række snæ-

rende Baand og lurende Farer, hvor man ser hen, en hel Økonomi for sig bagved den vi kalder den normale.

Lykkeligvis kunde de gamle uafviselige Krav ogsaa vise et kønt Ansigt, saa de adlodes med Lyst, Midsommernattens Blomstersamen til Brug i Stue og Fæhus, Stefansridtet efter Jul, ikke at tale om megen Mad og Dans og Fest som ikke vedrører Dyrene særligt. En uhyggelig Side, der dog normalt ikke gælder Husdyrene og derfor ikke kommer videre frem i denne Bog, er Mishandling af Smaadyr i magisk Öjemed (Afrivning af Lemmer, Begravning levende o. l.). Den ligger f. Eks. bag dette Stykke ellers oplivende landlige Erotik (taget fra Heurgrens Salomoniska konster): „Tag en swaletunga och lägg under din vänstra fot; den jungfru som du trampar bak på hälarne, hon skall öfver måttan älska dig“. Det er denne Videnskabs Vivisektioner, rigtignok næsten altid øvede i selvsk Formaal.

Forf.s Fremstilling er gennemgaaende refererende; lejlighedsvis gaar han dog ind paa et Træks Tydning eller Vandring, saaledes s. 53 overfor Stefansridtet, og s. 55 hvor en enkelt Skik formodes overført fra Finland til Sverig; skulde dette være ret, er det en Bevægelse modsat den normale. S. 99 mener Forf., at den „jordfaste Sten“ omkring hvilken en nykøbt Ko skal ledes for ikke at længes tilbage til det gamle Sted, er „Symbol paa Altret i den kristne Religion“ (det minder om Mansikkas Signelsetydninger, jfr. DSt. 1912, 119); men er det Symbol paa andet end netop „Jordfasthed“, saa at denne Egenskab nu overføres paa Koen? Til Slut giver Lensdyrlægen som Fagmand et eget Kapitel om Opkomsten af forskellig Slags Dyreovertro, og hvorledes visse sære Fænomener og Kure faar deres naturlige Forklaring; Mareridt, Heksenes Malkning, en Hests Fintmærken overfor Gengangere, vellykket Læsning over Vrid o. a. Referater vilde kræve en Del Plads, man læse selv efter. Et lille sprogligt Træk er dette: „Kors för fan“ er nu en tankeløs, styg Ed, der uvilkaarlig opfattes som toledet; opr. udtrykker Ordene, at man gør Kors for (o: imod) Trolldene eller Djævlén.

Den der offentliggør slig Overtro, føler sig altid tilskyndet til at advare ukaldede Læsere mod magisk Misbrug deraf; i Virkeligheden er man vel her værgeløs; Forf. har valgt at true med Straffelovens Paragraf om Bedrageri ved Overtro. — Endnu er jo nemlig den gamle Folkeovertro ikke helt død i Norden, selv om den er trængt mægtigt tilbage. Vist mængden tror man endog paa Muligheden af onde Heksekunster, skønt de groveste Former af denne Tro (Blokshjærg-orgier o. l.) er forsvundne. Og der er den Forskel fra før, at slig Overtro ikke deles af de oplyste, og man derved er fri for Hekserettergangens Rædsler. Prof. Linderholm siger i Forordet til sin Hekseprocesbog, at i disse tunge Tider, da alt Fremskridt synes truet, har det en ligefrem praktisk Værdi at kunne paa-vise en uomstridt Fremgang i Tro, Tænken, Handlen paa et bestemt Omraade. Det passer jo for Nutiden, men aldeles sikker paa Fremtiden er man vel ikke. Den gamle Overtros Rester fra Landet kan mødes med ny Foreteelser fra Stæderne. Bliver under synkende Kultur den Tro udbredt, at Mennesker og Aander kan staa i Forbindelse, og faar denne

Tro Præg af Videnskab, ligesom Djævepagten var Videnskab midt i Renæssancetiden — saa lokkes ogsaa de dumdristige til Aandeforbund og Skadetrolldom; der er vist tilstrækkelig mange „haunting spirits“ i Luften som er villige, og hvor stor Magt de har, er vel endnu ikke fast konstateret (den Mulighed er iøvrigt fremsat herhjemme, at selve Verdenskrigen er et Udslag af Spektakler mellem de afdøde). Men saa har vi Spillet gaaende med Brøde og Strafbarhed, Mistanke og Angivelse og Proces — omend vel under nye Former; for Resten skal Tortur for at fremkalde ønskede Resultater med Held anvendes af Nutidens allermødeste Herskere. Ulykken i den gamle Overtros Følge var dog ikke blot Pinsler og Baal, men hele det Tryk den lagde over Livet. „Ak, gid jeg laa i det blaa Vand, hvor det er dybest“ lyder — i en af vore egne Dombøger — den gribende Klage fra en Almuesmand, der mente sig og sit stadig undergivet en Heks' Forgørelse; hans Vaande laa mulig inderst ikke i det sørgelige at alt vantrivedes for ham, men i det ræddelige at han følte sig voldgiven den onde Magt. — Lad os da glæde os over den Fred Evropa paa dette Omraade nu har og har haft i ett eller to Hundrede Aar, virke til at den maa vinde og vare, og sige med Schiller:

— den fryde sig
som aander her i rosenrødt Lys;
men hist nede er frygteligt.

Mer end een Folkemindesamler kender Fornemmelsen ved at træde fra en snæver Stues indeklemte Luft, hvor een af Overtroens gammeldags Trælle sidder, helt bunden i Tryllet, helt hjemme i de sære Lønkroge, ud under aaben Himmel i det gyldne Sollys, ud til sin egen Tid.

F. Ohrt.

BALDER

Gustav Neckel: *Die Ueberlieferungen vom Gotte Balder*. Dortmund 1920. Fr. Wilh. Ruhfus. 265 Sider.

Spørgsmaalet om Balders Stilling indenfor Mytologien har oftere været behandlet. Allerede Olaf Rudbeck fremsatte den Tanke, at Balder forestiller Solen, og at hans Død skal forstaas som den arktiske Høstsols Forsvinden under Horisonten, hvorved hele Sagaen bliver en Myte om Aarstiderne. Grundtanken heri lever videre hos de fleste senere Forskere, som behandler dette Æmne, saaledes hos Uhland og Simrock; mange er tilbøjelige til at betragte det mere i Almindelighed som en Kamp mellem Lyset og Mørket, undertiden moralsk opfattet, som hos N. F. S. Grundtvig. Endnu Møgl stiller sig væsentlig paa dette Standpunkt, idet han i en Artikel i Hoops Reallexicon anser Baldersagnet for en gammel Myte om den lyse Himmelgud, der bliver ombragt af Mørkets Dæmon.

Det er Sophus Bugge, der baner nye Veje. Han hævder, at

Balder er samme Skikkelse som Achilleus, sammenstiller Ægirdøtrenes Graad over Balder med Æolusdøtrenes Jammer over Achilleus' Død og mener, at Sagnet er indpodet med kristne Forestillinger; f. Eks. minder den hele Naturs Graad over Balder om visse Forestillinger om Begivenhederne ved Kristi Død, som bl. a. findes i angelsaksiske Digte; han tænker sig Sagnet indvandret til Norden i Vikingetiden gennem Kulturforbindelse over Irland. Efter G. Neckels Opfattelse har Bugge rigtig set, at her er en Forbindelse, men den gaar længere tilbage og følger andre Veje, end Bugge har tænkt sig.

Anderledes er Forholdet med den engelske Forsker Frazer, der udriver et enkelt Motiv af Baldermyten, Misteltenmotivet, og ser bort fra Sammenhængen, hvorved han kommer til den Opfattelse, at Balder hverken er mere eller mindre end en Personifikation af den misteltenbærende Eg; Misteltenen er Træets Sjæl; først da den bliver hentet derfra, kan Træet saares. G. Neckel hævder, sikkert med Rette, at Frazer aldeles har savnet Blik for Baldersagnet virkelige Indhold og endog paa afgørende Punkter misforstaaet dette; han benytter det nærmest som en Krog, hvorpaa han ophænger den uhyre Last af folkloristisk Stof, Folketro om Planter, han med saa stor Flid har samlet. Det burde hellere kaldes Misteltenssagaen.

Allerede R. Kauffmann har samlet Kilderne til Baldermyten; G. Neckel refererer dem nu og gennemgaar dem kritisk enkeltvis med stor Grundighed. Han gengiver i sin Helhed Baldersagnet i Gylfaginning, idet han tillægger Snorre's Gengivelse den allerstørste Autoritet og forsvaret ham varmt mod de Beskyldninger for Unøjagtighed i sit Forhold til Kilderne, som han har været Genstand for fra flere Sider. Forf. foretager en filologisk Undersøgelse af Teksten i Codex Regius og Codex Upsaliensis og kommer til det Resultat, at den første maa være Snorre's Tekst, medens den anden snarest er en forkortet, mere mager Afskrift deraf. Eddadigte, Skjaldedigte, Beowulfskvadet samt Mersburgformularen gennemgaas omhyggeligt med Hensyn til deres Allusioner til Balder. I Ulf Ugga-søns Húsdrapa (c. 985) omtales nogle Billeder fra Olav Paa's Hus, der bl. a. viste en Procession af Guder til Balders Baalfærd. Som denne fremstiller alle Guderne med deres Attributer, maa den, efter Forfatterens Antagelse, gaa tilbage til ældre Forbilleder. Fra Irland kunde kun Teknikken, ikke Indholdet være laant; snarere antager han, at Motivet over Danmark er kommen fra Sydøst, hvor man i de østlige Mittelhavslandes Kunst meget ofte finder saadanne Gudeprocessioner fremstillet, lige fra Klippereliefferne i Boghaz-Köi i det nordvestlige Kappadokien til Parthenonsfrisen. Snorre omtaler Freja med Kattene i Forbindelse med denne Procession, hvilket har en stærk Lighed med Kybele og hendes Forspand af Løver. Saadanne Billeder kan være bragt Nord paa af Goterne ad den allerede oftere omtalte Kulturvej fra Sortehavslændene, ad hvilken man har ment, at Dyreornamentikken og Kendskabet til Skriftegnene er naaet frem.

Hvad Saksens Behandling af Baldersagnet angaar, bygger Forf. videre paa A. Olriks Resultater, ligesom Haðarsaga gøres til Genstand for en

særlig Undersøgelse. Forf. gør et stort Arbejde for muligt at udrede, hvorledes Balderkulten er foregaaet. At der har været en Balderkult, fremgaar af de Minder, der er bevaret gennem Stednavne. Forf. mener, at Balderkulten er foregaaet paa samme Maade som Frøjkulten; Balder, Frøj og Njord er væsensbeslægtede Guddomme, men Frøj har aabenbart været den sejrende, sagtens under Medvirkning af det Ry, der gik af de store Offerfester i Upsala. I den mytiske Fremstilling af Balders Baalfærd ligger muligt Minder om en Kultus, der er beslægtet med de bekendte Nerthus- og Frøj-Optog, der staar i Forbindelse med en Frugtbarhedskultus, om hvilken Minder længe har holdt sig, efter hvad Mannhardt paaviser; ogsaa A. Olrik har sammenstillet denne Kultusform med Optogene med den døde Adonis. Forf. foretager en stort anlagt Sammenligning mellem Frøj- og Frodemyterne og Baldermyten, en Sammenligning, der viser en uimodsigelig Lighed i de væsentlige Træk. Undertiden bliver dog Ligheden meget søgt, som naar han vil finde et beslægtet Forhold mellem Frodes Død og Balders Død. De skal nemlig begge være blevet Ofre for Jættekvinder. Naar Fenja og Menja drejer Grottekværnen saa haardt, at Møllestenen springer, betyder det aabenbart Kongens Endeligt, mener Forf. Og naar Jættekvinden Hyrrokin skyder Balders Skib i Søen, betyder det fraseologisk det samme, som at hun slaar ham ihjel. Hun „sender ham til Hel“, og dette er et digterisk Udtryk for „at dræbe“. — Egentlig kan der vel ikke siges at være anden Lighed, end at der i begge Tilfælde er Tale om Jættekvinder; Forholdene er saa grundforskellige, at Forf.s kunstige Sammenknytning ved Henvisning til det særlige Skjaldesprogs Udtryksform ikke virker overbevisende. Forf.s meget livlige Fantasi fører imidlertid med Lethed Fremstillingen over de døde Punkter, og det er vanskeligt at værgе sig mod at blive revet med, selv om man ogsaa møder med Ønsket om at underkaste Kilderne en selvstændig Efterprøvelse.

Navnet *Balder* betyder ligesom Frøj „Herre“, og Begrebet „Herre“ er ellers ikke kendt inden for den nordiske Gudeverden, hvor Guderne optræder som Fæller. Begrebet synes derfor at være indført fra fremmede Religionsformer. I Betydningen stemmer det med *Adonis*, hvis Navn aabenbart skriver sig fra det semitiske *Adonai*, „min Herre“; ogsaa den babyloniske *Tamūz* og den frygiske *Attis* har været dyrkede som Herrer.

Balder skildres som „skøn“, det vilde man ikke kunne gøre med nogen anden af de nordiske Guder, i hvert Fald er de andre Guder ikke blevet tegnede saaledes for os. Skønheden tilhører fortrinsvis Frugtbarhedsguderne, ligesom man ogsaa helligede Blomster til disse. Til Balder har man viet Baldersbraa, ligesom man har viet Violen til Attis og den røde Anemone til Adonis. Og det er ikke alene i Kultformen, men ogsaa i Myten, at der kan vises Tilnærmelse mellem Balder og de lilleasiatiske Frugtbarhedsguder. Herodot fortæller nemlig, at Kong Kroisos' Yndlings søn Alys, der er identisk med Guden Attis, ved et ulykkeligt Spydkast blev dræbt af sin Fælle Adrastos.

Naturbegivenhederne ved Frugtbarhedsgudens Død, Solformørkelse,

Jordskælv og Torden, kendes ogsaa i østerlandske Religioner. Ved Balders Død græder endvidere hele Naturen, og dette svarer paa det nøjeste til Naturens Klage over Adonis' Død, saaledes som den skildres af Digteren Dion fra Smyrna: „Bjerge og Træer raaber: Ve, Adonis! Floderne begræder Afrodites Smerte; Bjærgbækkene udgyder Taarer; hele Øen Kythere udsynger fra Skrænter og Kløfter sin Smerte“. Paa samme Maade klager Naturen over Eurydike og Orpheus. Forf. viser tillige talrige Paralleller mellem Orpheusmyter og Baldermyter, og endelig er der et stærkt Slægtskab med den babyloniske Gud *Tamūz*, men det vil dog føre for vidt at komme ind paa flere Enkeltheder.

Forf.s Hovedresultat er da, at Balderkulten ligefrem er indført fra Sydøst. Nordboerne kan have lært Kulten af Frugtbarhedsguden hos Thrakerne, hvor den kan antages at have holdt sig længe, og medbragt de dertil hørende kultiske Digte. Det synes at kunne være foregaaet paa det pontiske Gotcherredømmes Tid, og Kulten er da bragt til Norden ved Goternes Hjælp. I Norden er de laante, kultiske Digte blevet omdigtet i nordisk Aand af en nordisk Digter; Sandsynligheden taler for, at der har eksisteret et længere Balderdigt, fra hvilket Eddadigte og Sagaer oprindelig har laant deres Stof; dette længere Digt maa antagelig være digtet i Danmark i det 6te Aarh., da Heltedigtningen stod i sit fulde Flor, og indre Forhold gør det sandsynligt, at det maa henføres til Tiden omk. 575.

Balderkulten, der saaledes stammer fra Lilleasien, har indeholdt flere Træk, som er fælles med Kristendommen, ikke fordi den er et Skud fra denne, men fordi den paa en Maade er en Gren fra samme Stamme. Man forstaar da bedre, hvorledes den historiske Sammenhæng er; man maa indrømme, at de, der har hævdet, at Balder var paavirket af Kristendommens Lære, ikke har set fuldkommen forkert paa Sagen, for der er et Slægtskab. Da Balderdyrkelsen kom til Norden før Kristendommen, kan den mulig have banet Vejen for denne ved at fremføre en beslægtet Lære.

Forf. erklærer sig udtrykkelig for at være Axel Olriks Elev, og Paa-virkning lader sig ogsaa vise i den kildekritiske Behandling, ligesom man vel ogsaa kan sige, at det foreliggende Arbejde (ligesom den tidligere lille Bog „Studien zu den german. Dichtungen vom Weltuntergang“, Heidelberg 1918) er inspireret af „Ragnarok“. Her paaviste A. Olrik jo, at Forestillingen om den bundne Loke stammede fra lilleasiatiske Forestillinger, og knyttede derved Traaden mellem de gamle sydlige Religioner og den nordiske, og nu fører G. Neckel denne Undersøgelse videre paa selvstændig Vis. Selv om det volder nogen Vanskelighed, at han maa hente Træk til Sammenligning med Balder fra saa mange forskellige Vegetationsguddomme (Forholdet vilde jo ligge mere klart, om det var en bestemt lokal Vegetationsgud, der blev overflyttet) er Materialet alligevel saa vægtigt, at man ikke vel kan komme uden om en Sammenhæng her. Men ad hvilke Veje Forbindelsen er kommet i Stand, er naturligvis mere usikkert, da Mellemliddene mangler. Selv om Forf. kan være tilbøjelig til at gaa for vidt i sine Slutninger, maa Arbejdet alligevel anses

for at være et af de betydeligste, der indenfor sit Omraade i de senere Aar har set Lyset. Hensigten med den Omtale, jeg her har gjort Værket til Genstand for, er ikke saa meget at vurdere det, for det maa være Fremtiden forbeholdt, som at vække Interesse for det blandt Tidsskriftets Læsere.

Gunnar Knudsen.

DANSK FOLKEKARAKTER

Thorkild Gravlund: *Dansk Folkekarakter*. Kbh. 1919, Gyldendal.

Hermed foreligger Thorkild Gravlunds Skildringer af Dansk Folkekarakter i samlet Udgave. De to første Afsnit af den store Bog, „Sjællændere og Jyder“ samt „Fynboer“, har tidligere været udgivet af Foreningen „Danmarks Folkeminder“, men det tredje Afsnit, „Løllændere og Falstringer“, er nyt. Det er Bogens mindste Afsnit, men det omhandler jo ogsaa kun et af Danmarks Amter. Det er affattet ganske i Stil med de foregaaende og bringer en Række interessante, karakteristiske Smaatræk om vore sydlige Landsmænds Ejendommeligheder i Væren og Tænkemaade. Hele Bogen er denne Gang gennemillustreret med smukke Billeder, Bøndergaarde, Bystævner, Markhegn og navnlig en smuk Samling ældre Fotografier af Landboere fra de forskellige Egne, til Dels i Nationaldragter. Dette smukke Billedmateriale skulde man egentlig synes kunde bruges som Udgangspunkt for en Skildring af forskellige Bondetyper, men det har Forfatteren ikke indladt sig paa, og det hører maaske ogsaa i egentlig Forstand ind under den anthropologiske Videnskab, skønt Billederne nok maatte kunne afgive Stof ogsaa til Forf.s. mere psykologiske Undersøgelser over Folkekarakteren. Bogen maa imidlertid anbefales paa det bedste; dens Rigdom paa sikkert opfattede og livligt fortalte Træk fra den jævne Mands Verden gør Læsningen saa overordentlig fornøjelig, og selv om man ikke er enig med Forf. i alle hans Ræsonnementer, virker Bogen berigende ved at vække til Eftertanke; den bevæger sig paa et Omraade, hvor alle, der er født og har færdedes paa Landet, kan tale med af egen Erfaring.

Gunnar Knudsen.